

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Filozofická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2007

Markéta Skořepová

**JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA**

Struktura venkovských domácností v první polovině 19. století

České Budějovice 2007

Autor: Markéta Skořepová

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Josef Grulich, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně pouze za použití uvedených pramenů a literatury.

V Českých Budějovicích 27. dubna 2007

Ráda bych poděkovala všem, kteří mi pomáhali při vzniku bakalářské práce, zvláště však PhDr. Josefu Grulichovi, Ph.D. za cenné rady a připomínky. Za vstřícný přístup a řadu cenných připomínek jsem vděčna též pracovníkům Státního okresního archivu v Pelhřimově, Státního oblastního archivu v Třeboni a Národního archivu v Praze.

ANOTACE

Struktura venkovských domácností v první polovině 19. století

Bakalářská práce se zabývá tématem venkovských rodinných struktur v první polovině 19. století na příkladu městečka Nový Rychnov. Jednalo se o venkovskou společnost se silným podílem domácí výroby.

Devatenácté století je nazýváno obdobím demografické revoluce. Je charakterizováno změnami způsobu výroby, opouštěním tradičního zemědělství, procesem protoindustrializace a industrializace. Přeměna ekonomiky souvisí se změnami rodinných struktur.

Práce je založena na výzkumu zповědních seznamů, které zaznamenávají vývoj domácností v letech 1833-1855. Údaje týkající se jednotlivců byly doplněny pomocí matrik. Jako základní metoda byla využita rekonstrukce rodin, celkově byla problematika nahlížena mikrohistorickou metodou.

První kapitola stručně shrnuje literaturu a prameny k tématu a zabývá se popisem lokality. Druhá, která se věnuje demografickému vývoji Nového Rychnova, ukázala základní problematiku zdejší populace. Nebyla opomenuta ani socioprofesní charakteristika obyvatelstva. Hlavní důraz byl položen na analýzu složení domácností. Za použití Laslettovy typologie jsem se zabývala rodinami majitelů domů, poté byla zkoumána problematika podružství a čelední služby.

Analýza ukázala rychlou proměnu složení domácností, která byla spojena s nárůstem počtu nukleárních rodinných jader a zároveň s jejich zmenšováním. Tyto změny bezpochyby souvisely s přeměnou ekonomického chování obyvatelstva a také se změnou jeho mentality.

NOTICE

The Household Structure in the Rural Society in the first half of the 19th Century

The bachelor essay deals with the topic of the rural family structure in the first half of the 19th century on the example of the village Nový Rychnov, which was a rural society with the distinguished portion of the domestic manufacturing.

The 19th century is named the period of the „demographic revolution“. It is characterized by changes in the way of the production, the processes of proto-industrialisation and industrialisation are incoming. This economic transformation is related to changes in the family structure.

The essay is based on the research of the listings of confession which notices the development of the households in 1833-1855. Personal data were completed with parish registers. As a methodical basis was used family reconstitution, the problems were analysed by using microhistorical method.

The first chapter recaps literature and sources for the topic, and describes the locality. The second part of the essay analysing demographic development of Nový Rychnov exposed the main aspect of the local population. The social and professional classification of the inhabitants was not forgotten. The main attention was concentrated on analysis of the household structure. The author engaged in families of the householders using Peter Laslett's classification. As the next step the problems of the lodgings and service were analysed.

The analyse showed a quick transformation of the household structure related to increasing number of the simply family nuclei and to reducing their family size. This change was doubtless connected with transformation of the economic behaviour of the people and with conversion of their mentality.

OBSAH

I. ÚVOD	6
I.1. Vymezení tématu, literatura, metody.....	6
I.2. Prameny.....	8
I.3. Městečko Nový Rychnov.....	19
II. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ OBYVATELSTVA NOVÉHO RYCHNOVA	24
II.1. Počet obyvatelstva.....	25
II.2. Porodnost.....	27
II.3. Úmrtnost.....	31
II.4. Sňatečnost.....	32
II.5. Migrace.....	36
II.6. Socioprofesionální rozdělení obyvatelstva Nového Rychnova.....	41
III. RODINNÉ STRUKTURY	46
III.1. Rodina z hlediska historické demografie.....	46
III.2. Typologie rodin a domácností v Novém Rychnově.....	48
III. 3. Usedlé obyvatelstvo.....	50
III.3.1. Rodiny majitelů usedlostí.....	50
III.3.2. Předávání usedlostí.....	54
III.4. Neusedlé obyvatelstvo.....	60
III.4.1. Podružské domácnosti.....	60
III.4.2. Čeleď a zaměstnané osoby.....	65
IV. ZÁVĚR	69
V. PŘÍLOHY	
V.1. Tabulky a grafy.....	72
V.2. Ukázky pramenů.....	85
V.3. Mapy a plány.....	88

VI. SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

VI.1. Prameny vydané.....	92
VI.2. Prameny nevydané.....	92
VI.3. Literatura.....	94

VII. SEZNAM PŘÍLOH

VII.1. Grafické přílohy.....	99
VII.2. Obrazové přílohy.....	100

VIII. SEZNAM ZKRATEK.....	101
----------------------------------	------------

I. Úvod

I.1. Vymezení tématu, literatura, metody

Předkládaná práce se na příkladu městečka Nový Rychnov na Pelhřimovsku zabývá problematikou rodinných struktur během první poloviny devatenáctého století. Z administrativního hlediska od 18. století nastává statistické období, stát pečlivě kontroluje matriční agendu a pravidelně zjišťuje počet obyvatelstva pomocí konskripcí.¹ Vrcholí protoindustrializace² a zároveň dochází ke přeměně starého demografického režimu na nový.³ Tržně orientovaná domácí výroba vyžadující zapojení co největšího počtu členů rodiny se odrazila v rostoucí manželské plodnosti. Projevila se také větší dostupností sňatku pro všechny vrstvy obyvatelstva a snížením sňatkového věku. Úroveň mortality přitom zůstala přibližně zachována. Pro protoindustriální společnost byly typické nukleární rodiny s velkým počtem dětí.⁴ Nástup nového demografického režimu naopak charakterizoval nižší počet porodů v rodině. Ten byl ovšem provázen růstem celkového množství obyvatelstva, který byl zapříčiněn lepší životní úrovní a snížením mortality. Problémem zůstala kojenecká úmrtnost, která zůstala až do konce 19. století přibližně stejně vysoká. Tyto demografické procesy rozněcoval především hospodářský a společenský rozvoj.⁵

Změny se postupně odrazily v životě českého venkova a proměnily jeho rodinné formy. Postup a průběh těchto změn bych se chtěla pokusit ve své práci dokumentovat. Jak zdůrazňuje například Pavla Horská, v demografickém vývoji existovala celá řada regionálních odchylek. Pro zakládání nových rodin byly obecně příznivější manufakturní oblasti, nelze ale vést přesnou dělící čáru mezi jednotlivými oblastmi ani odvozovat demografické chování obyvatelstva pouze z ekonomických možností regionu.⁶ Z tohoto

---

¹ Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1983, s. 42-75.

² Shrnující vysvětlení tohoto termínu podává: Milan MYŠKA, *Protoindustrializace (Čtvrtstoletá bilance jednoho historického paradigmatu)*, ČČH 92, 1994, s. 759-774.

³ Eduard MAUR, *Počátky demografického přechodu v Evropě*, www.cefres.cz/pdf/maur.pdf.

⁴ Jack GOODY, *Proměny rodiny v evropské historii. Historickoantropologická esej*, Praha 2000, s. 141-143.

⁵ Massimo LIVI-BACCI, *Populace v evropské historii*, Praha 2003, 154-191.

⁶ Pavla HORSKÁ, *Historický vývoj plodnosti v českých zemích. Stav a možnosti výzkumu*, HD 6, 1972, s. 3-39.

důvodu byla zvolena mikrohistorická perspektiva, menší časový rozsah a geografický záběr práce.

Nový Rychnov byl vybrán kvůli zajímavé pramenné základně, která se k této lokalitě vztahuje. Čerpala jsem především písemnosti evidenční povahy církevní provenience. Nejcennějším zdrojem informací a klíčovým východiskem výzkumu se stal soubor zповědních seznamů, dochovaných pro léta 1833-1855. Toto období tedy tvoří časové těžiště bakalářské práce. Městečko ani farnost ve zkoumané době nezměnily své hranice, což výzkum usnadňuje.

Venkovská rodina devatenáctého století je v české historiografii poněkud opomíjeným tématem. Monografie týkající se všeobecně dějin obyvatelstva a rodiny při výzkumu demografických aspektů počínajícího moderního věku využívají především statistických pramenů, především sčítání obyvatelstva a konskripcí. Výsledkem těchto prací je zpravidla opět statistika, doplněná rozbořem společenských a právních poměrů, normativních nařízení a dobové literatury. Tento přístup je příliš zobecňující, protože použitím statistických materiálů a ryze demografických metod lze jen těžko zachytit a vysvětlit drobné regionální a časové odlišnosti, nemluvě o poznání individuálních osudů.

Efektivní rekonstrukce rodin, metoda umožňující hlouběji poznat každodennost a rodinný život konkrétních lidí, je používána především pro starší období. Studie českých autorů, vzniklé touto metodou považuji za velmi inspirativní, ale jejich konkrétní výsledky, týkající se období raného novověku, nelze na 19. století bez výhrad vztáhnout.⁷ Devatenácté století se svou pokročilou byrokratizací sice poskytuje podstatně bohatší pramennou základnu než předchozí období, ale je zde řada dalších problémů. Stoupající počet obyvatelstva, sílící migrace a další společenské změny, až příliš velké množství písemností - to vše ztěžuje badatelovu orientaci v pramenech. Odrazujícím dojmem snad působí i pracnost sestavování rodinných listů.

Jinou možnost, jak nahlédnout do života našich předků, poskytují svatební smlouvy, testamenty, pozemkové knihy zachycující dědické převody či koupě venkovských

---

⁷ Například: Eliška ČÁŇOVÁ – Pavla HORSKÁ, *Obyvatelstvo obce Břevnova v církevních pramenech z let 1652-1800*, AUC, Phil. et. His. 3, 1972, s. 81-100; Eduard MAUR, *Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté*, AUC, Phil. et His. 3, 1972, s. 9-80.

usedlostí. Tyto písemnosti jsou východiskem velmi zajímavých studií,⁸ v případě Nového Rychnova jsou ale dochovány jen v malém množství, takže je bude možno využít jen jako doplňující materiál, nikoli jako zdroj pro širší analýzu.

Autoři, kteří ve svých pracích na konkrétních případech přibližují každodennost rodinného života v minulosti,⁹ se opírají především o prameny osobní povahy, které se ovšem ve venkovském prostředí neobjevují, nebo o dobovou literaturu, jež je také zpravidla orientovaná na městskou společnost. Postoje a chování vyšších vrstev však není možné mechanicky přisuzovat obyvatelům venkova. Zdrojem informací o nich jsou spíše prameny etnografického a folklórního rázu, jejichž výzkum ponechávám stranou.

V předkládané práci byly využity postupy historické demografie a teoretická východiska sociálních dějin a dějin každodennosti. Nepostupuji však podle klasické rekonstrukce rodin, tak jak byla v šedesátých letech vytvořena Luisem Henrym a Michelelem Fleuryem.¹⁰ Tato metoda, vyžadující vytvoření rodinných listů na základě excerpce matrik, je vzhledem k dnešní úrovni techniky příliš pracná. Využívám proto jmennou počítačovou databázi, umožňující snadnou manipulaci s daty a jejich filtrování. Základem databanky se staly údaje z povědních seznamů, které doplněny o informace získané excerpací matrik. Výsledky získané demografickou analýzou se staly východiskem pro výzkum struktur rodin a domácností, které byly zkoumány pomocí mikrohistorické metody.

I.2. Prameny

Prameny, na jejichž základě lze studovat dějiny Nového Rychnova v první polovině 19. století, jsou rozptýleny ve třech archivech. Písemnosti novorychnovského farního úřadu a nadřízeného pelhřimovského vikariátu jsou uloženy v archivu v Pelhřimově.¹¹

---

⁸ Výzkumem české venkovské rodiny 18. a 19. století na základě tohoto typu pramenů se zabývá především Alice Klášterská – Velková.

⁹ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k molitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999; Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách v devatenáctém století*, Praha 2006; Alena ŠIMŮNKOVÁ, *Statut, odpovědnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti 19. století*, ČČH 95, 1997, s. 55-107.

¹⁰ Eduard MAUR, *Na okraj francouzských metod historickodemografického bádání*, HD 2, 1968, s. 72-83.

¹¹ MZA Brno – Státní okresní archiv Pelhřimov (dále SOKA Pelhřimov), *Farní úřad* (dále FÚ) *Nový Rychnov; Tamtéž Vikariátní úřad Pelhřimov*.

V Třeboni¹² jsou shromážděny matriky, velkostatkové písemnosti a katastry uchovává Národní archiv v Praze.¹³

Dějiny Nového Rychnova a především dějiny jeho duchovní správy torzovitě zachycuje pamětní kniha.¹⁴ První zápisy do této knihy vznikly až v polovině devadesátých let 18. století, i když jsou zde poznamenány i události mnohem starší. Obsahuje také bohužel jen velmi stručné záznamy kronikářského charakteru týkající se dvacátých a třicátých let 19. století. Roku 1901 byl do pamětní knihy opsán spisek kadovského faráře Jana Pavla Hilleho pojednávající o dějinách Nového Rychnova od nejstarších dob až do současnosti. Pamětní kniha obsahuje řadu zajímavých informací, týkajících se například vybavení a zázemí kostela, údaje o obyvatelstvu ale takřka neposkytuje.¹⁵

Hospodářské zázemí městečka a také způsob života jeho obyvatel přibližují staré topografie¹⁶ a stabilní katastr, který byl pro katastrální obec Nový Rychnov vyměřován roku 1829, revize proběhla 1846. Využívám indikační skizzy¹⁷ a katastrální oceňovací elaborát, jež je součástí duplikátu stabilního katastru.¹⁸ Stabilní katastr je obecně považován za přesný a spolehlivý pramen. Jeho základem se stalo přesné trigonometrické vyměření jednotlivých pozemků. Velmi pečlivě byly shromážděny údaje o bonitě a využívání půdy, komise vyšetřovaly i stav dobytka a úroveň řemesel a průmyslu. Pro zjištění velikosti pozemkového vlastnictví jednotlivých hospodářství jsou zásadní abecední seznamy majitelů půdy.¹⁹

---

¹² Státní oblastní archiv Třeboň (dále SOA Třeboň), *Sbírka matrik Jihočeského kraje, FÚ Nový Rychnov*, knihy č. 1, 13, 14.

¹³ Národní archiv v Praze (dále NA Praha), Archiv pražského arcibiskupství (dále APA), *Velkostatek Nový Rychnov*.

¹⁴ „*Memorabilis Ecclesiae et Parochiae Neo Richnow ab A[nn]o 1602*“. SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 1, kniha č. 1. Dále uvádím jen jako pamětní knihu kostela a fary novorychnovské. Stručný popis farnosti přináší také: Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis*, České Budějovice 1862.

¹⁵ Jsou zde uvedeny opisy listin ze 17. století, inventáře kostelního vybavení z let 1713 a 1815, poznámky o patronátu kostela, údaje o zdejších duchovních správcích, kaplanech, učitelích, velká pozornost je věnována majetku záduší, deputátům, desátkům. Velmi cenný je i latinský popis zvonů umístěných v novorychnovském kostele. Při velkém požáru r. 1828 totiž kostel vyhořel a tyto zvony byly zničeny. Pamětní kniha je vybavena velmi stručným abecedním rejstříkem. Hilleho práce je prvním a jediným samostatným zpracováním dějin Nového Rychnova. Jan Pavel HILLE, *Farní osada novorychnovská v Táborsku*, Praha 1895.

¹⁶ Jaroslaus SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen. Vierzehnter Theil, Taborer Kreis*; Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen. Taborer Kreis*, Praha 1842.

¹⁷ NA Praha, *Indikační skizzy VI*, inv. č. 8405, sign. Táb 31, Nový Rychnov.

¹⁸ Tamtéž, *Stabilní katastr-duplikát*, inv. č. 8661, kart. 3861.

¹⁹ Kolektiv autorů, *Česká diplomatika do r. 1848*, Praha 1971, s. 263-266.

Sledování přirozené měny a života obyvatelstva měli na starosti především duchovní. Vycházím převážně z pramenů vzešlých z činnosti novorychnovského farního úřadu, ze zpovědních seznamů, z matrik a matričních listinných dokladů.

Zatímco matriky a evidenční prameny státní a vrchnostenské provenience jsou již dlouhou dobu „klasickými“ zdroji historickodemografického bádání, písemnosti farních úřadů příliš využívány nejsou. Je to dáno různorodostí obsahu těchto fondů, které zřídka umožňují širší geografické a časové zaměření práce. Dalším problémem byla až do nedávné doby všeobecně nízká zpracovanost fondů tohoto typu.²⁰ Práce, které se farními archivy zabývají, řeší především problémy pořádání jejich písemností.²¹ Zatím neexistuje studie, která by si kladla za cíl podrobný rozbor a kritiku pramenů farních úřadů vhodných pro bádání o obyvatelstvu.²²

První polovina 19. století již byla dobou pečlivě kontrolované úřední agendy duchovních. Přesto se většina autorů shoduje, že kvalita a pečlivost zápisu v evidenčních dokladech a matrikách byly do značné míry závislé na osobnosti jejich správce.²³ V letech 1815-1851 působil v Novém Rychnově osobní děkan František Borgius Mergl, jenž byl od roku 1832 zastupován administrátorem. Tím byl kaplan Jan (Johann) Fähnrich, který se po smrti děkana Mergla stal farářem – tento post zastával v letech 1851-1853. Právě on byl pisatelem většiny pramenů, ze kterých ve své práci vycházím. Zápisy pátera Jana Fähnricha jsou zpravidla již na první pohled velmi úpravné, přehledné, a především velice podrobné. Obsahující nejen všechny úředně stanovené náležitosti, ale často i údaje, které faráři uvádět nemuseli. V letech 1854-1870 se správcem novorychnovské fary stal dřívější kaplan Jan Kalina, který pokračoval v linii nastolené Janem Fähnrichem.

---

²⁰ Pořádáním a výzkumem archivů far a vikariátů na Pelhřimovsku se dlouhodobě zabývá PhDr. Lenka Martínková, Ph.D., archivářka Státního okresního archivu Pelhřimov, která je také autorkou inventáře archivního fondu *FÚ Nový Rychnov*. Tímto jí děkuji za řadu cenných připomínek.

²¹ Lenka MARTÍNKOVÁ, *Archivy far a vikariátů na Pelhřimovsku. (Několik poznámek k jejich písemnostem na Pelhřimovsku od pobělohorské doby do počátku 20. století.)*, AČ 55, 2005, s. 89-116. Studie uvádí i další literaturu k tématu výzkumu farních archivů.

²² O pramenech farních úřadů vhodných pro historickodemografické bádání blíže: Marie VOJTÍŠKOVÁ, *Farní archivy a historicko-demografické bádání*, HD 4, 1970, s. 33-49. Jedná se o informační studii týkající se písemností farních úřadů na území litoměřické diecéze. Autorka se bohužel nezabývá jejich kritikou a možnostmi využití.

²³ Tím byl v Novém Rychnově v letech 1760 až 1794 Jan Antonín Žák, 1794-1806 Josef Jiří Onitsch, držící titul osobního děkana; po jeho smrti se farářem stává Daniel Vincenc Morávek. Kromě farářů se na vedení písemností evidenční povahy podíleli i kaplani, jejichž jména se objevují hlavně v matrikách. Seznam kaplanů, sloužících v Novém Rychnově v letech 1718-1877, i s uvedením přesné doby jejich působení na zdejší faře, je uveden v pamětní knize kostela a fary novorychnovské.

V 19. století již matriční zápisy podléhaly přísné státní kontrole, lze je tedy pokládat za dostatečně přesný a spolehlivý pramen.²⁴ Osvícenská politika ovlivněná moderními ekonomickými teoriemi usilovala o co nejlepší informace o počtu obyvatelstva. Jednotné vedení matrik pro celou monarchii bylo zavedeno dvorským dekretem ze 6. 10. 1770, který předepisoval latinský zápis do určených rubrik. Roku 1771 zavedený systém popisných čísel zpřesnil identifikaci osob, následoval zákaz uvádět do matrik jména „po chalupě“. Dne 1.5. 1781 se matriky stávají veřejnými listinami, 20. 2. 1784 byl předepsán nový, důkladnější formulář.²⁵ Zároveň měly být matriky, za jejichž řádné vedení byli zodpovědní správci far, kontrolovány biskupy a krajskými úředníky. Latina byla nahrazena češtinou nebo němčinou, přičemž jazyk matriky závisel na zapisujícím knězi. Od téhož roku měla být pro každé místo vedena zvláštní matrika nebo matriční oddíl. V následujících letech vyšla nařízení, která měla zpřesnit matriční zápis a zabránit zneužití nebo ztrátě matriky. Nejdůležitější byla povinnost vést matriční duplikáty, které byly zasílány konzistoři.²⁶ Roku 1825 byl oficiálně nařízen zápis jména porodní báby, ale tento údaj byl v matrikách vyplňován často již dříve. Další formulář, zavedený roku 1840, v podstatě shrnoval předešlá nařízení o vedení matrik, ještě větší podrobnost zápisu byla nařízena v roce 1850.²⁷ K definitivnímu sjednocení matričního zápisu na území celých Čech došlo až na konferenci zástupců pražské, litoměřické a královéhradecké diecéze konané roku 1890.

Nejstarší dochovaná matrika pro Nový Rychnov zachycuje období od ledna 1785 do konce října roku 1815.²⁸ Byla vedena jen pro samo městečko a evidovala ve třech samostatných oddílech křty, sňatky a úmrtí. Zápisy jsou od počátku vedeny v rubrikách. Je

---

²⁴ Eduard MAUR, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, HD 6, 1972, s. 40-58; Týž, *Základy historické demografie*, Praha 1978, s. 52-57.

²⁵ Kniha oddavek měla obsahovat tyto rubriky: datum svatby, číslo domu, křestní jméno a příjmení ženicha, jeho vyznání a stáří, rodinný stav. Tytéž údaje měly charakterizovat nevěstu, zapsána měla být též jména, příjmení a stav svědků. Křestní matriky měly uvádět datum narození, domovní číslo, jméno dítěte, náboženství, pohlaví, legitimitu, dále jména a příjmení rodičů a kmotřů. Úmrtní matriky uváděly datum úmrtí, číslo domu, jméno, náboženství a stáří zemřelého a příčinu smrti. Ke všem typům zápisu měli kmotři či svědkové připojit svůj podpis nebo alespoň znamení.

²⁶ Záhy po zavedení formuláře z roku 1784 se objevilo průběžné číslování zápisů, roku 1792 bylo nařízeno foliování matrik.

²⁷ Matrika narozených uváděla datum narození a křtu, jméno křtícího, jméno pokřtěnce, jeho náboženství, pohlaví, původ, mrtvorozenost, místo, číslo domu (matrika musela přesně uvádět polohu a správní příslušnost místa, pro které byla vedena). Dále měl zápis obsahovat jméno a bydliště báby a také poznamenávat, zda byla zkoušena či ne. U jména a příjmení otce měl být uveden také jeho stav a povolání, matku měla charakterizovat jména jejích rodičů a poznamenání místa jejího narození. Kmotři měli uvést jméno, příjmení a stav. Stejně podrobné charakteristiky nacházíme i v matrikách oddaných a zemřelých.

²⁸ SOA Třeboň, *Sbírka matrik Jihočeského kraje, FÚ Nový Rychnov*, kniha č.1.

opatřena indexem křtěných a indexem zemřelých, v nichž jsou pod příslušným písmenem zapsána příjmení a jména v matrice vedených osob. Ke každému jménu je uvedeno datum, vztahující se k zápisu do matriky – buď den křtu nebo úmrtí. Index zemřelých ale není příliš úplný, větší přesností i přehledností zápisu se vyznačuje index křtěných. Původní matriční formulář byl německý, i když samotné zápisy byly činěny česky. Záhy, už během roku 1787, se počešřuje i formulář. Rubriky oddílu pokřtěných jsou tyto: datum (z počátku je zapisováno jen jedno, datum křtu, kolem roku 1800 už je ve zlomku uveden den narození a pokřtění), číslo domu, jméno křtícího a jméno křtěnce, jeho vyznání, pohlaví, jména rodičů. Otec je blíže charakterizován svým povoláním, matka jménem svého otce a od roku 1804 většinou i jménem matky; následují jména a stav kmotrů. Od roku 1794 bývá uváděno jméno báby, která narození dítěte ohlásila. Zápisy v matrice oddaných odpovídají dobovým předpisům.²⁹ Oddíl zemřelých uvádí datum úmrtí, číslo domu, jméno pohřbívajícího a zemřelého, jeho víru, pohlaví, věk, dále způsob smrti. Uváděné příčiny úmrtí jsou většinou schematické a nepřesné. Kolonka nadepsaná „Komisfisikus oder Gesprüfter“, jež zůstává zpravidla nevyplněna.

Na tuto knihu navazuje matrika narozených vedená v letech 1815 až 1848 pro celou farnost Nový Rychnov.³⁰ I ta je opatřena indexem. Rubriky zůstávají stejné, ovšem postupně se zpřesňují údaje o rodičích. Další kniha je vedena obdobně, zachycuje narození a křty v celé farnosti v období 1848-1863.³¹ Matriky oddaných a zemřelých se pro období let 1816-1863 nedochovaly.

K dispozici ovšem nejsou pouze originály matrik. Lze využít i jejich opisy týkající se let 1835-1843, které se dochovaly v archivu pelhřimovského vikariátního úřadu.³² Opisy tvoří souvislou řadu záznamů počínající listopadem 1835 a končící říjnem 1841, dál pak zachycují období od listopadu 1842 do října 1843. Porovnáním matriky narozených s dochovanými opisy vyšlo najevo, že tyto kopie se s originálem přesně shodují. Je tedy možné je při výzkumu bez obav využít namísto původní matriky. Lze tak získat údaje

---

²⁹ Obsahují datum, číslo domu, jméno ženicha, jeho víru, věk a stav, tytéž údaje jsou zaznamenány u jména nevěsty, zapsána jsou jména a stav svědků.

³⁰ SOA Třeboň, *Sbírka matrik Jihočeského kraje, FÚ Nový Rychnov*, kniha č. 13.

³¹ Tamtéž, *FÚ Nový Rychnov*, kniha č. 14.

³² SOKA Pelhřimov, *Vikariátní úřad Pelhřimov*, inv. č. 399, kart. 50. Jedná se o šest papírových sešitů, které obsahují opisy matriky narozených, oddaných, zemřelých, vytvářené každoročně pro potřebu krajských úřadů. Každý sešit se týká jednoho kontribučního roku, zápisy vždy začínají 1. listopadem a končí 31. října následujícího roku. Chybí opis pro kontribuční rok 1841-1842.

o sňatcích a pohřbech v období, pro které se původní matrika oddaných a zemřelých nedochovala.³³

Matriku oddaných mohou nahradit údaje zapsané do knih snubních protokolů. Cílem „zkoušek snoubenců“ bylo vyšetření překážek stavu manželského, kdy měli dva svědci potvrdit původ ženicha a nevěsty a zaručit se, že mezi nimi není blízkého příbuzenství. Důležité bylo také zjištění, zda snoubenci nemají nějaké závazky z dřívější doby. V případě spřízněnosti ženicha a nevěsty zasílal farář konzistorii žádost o dispens a rozepsané schéma příbuzenství. Se sňatkem nezletilých osob museli souhlasit jejich rodiče, respektive poručníci. Zvláštní nařízení platilo pro vdovy, které se neměly vdávat dříve než půl roku po úmrtí prvního manžela. Důvodem byla snaha předejít nejasnostem ohledně otcovství a pozdějších dědických nároků dítěte.³⁴ Patent o zrušení nevolnictví roku 1781 zavedl praxi ohlašovacích lístků, které vrchnostenské úřady vydávaly budoucím snoubencům.³⁵ Všeobecný občanský zákoník roku 1811 uzákonil svobodu uzavírání manželství pro všechny bez rozdílu stavu, zvláštní povolení k ženění museli mít vojáci a státní zaměstnanci.

Knihy zkoušek snoubenců „*Examina sponsorum*“ jsou pro farnost Nový Rychnov dochovány v souvislé řadě pokrývající období od roku 1783 do roku 1867. Zápisy týkající se první poloviny 19. století nalezneme v prvních dvou svazcích. První obsahuje časový úsek 1783-1846,³⁶ druhý 1846-1856.³⁷ První zápisy jsou latinské a většinou formou uvádějí jména snoubenců, jejich původ, jména svědků a formulí potvrzující, že nic nebrání vstupu do manželství. Roku 1794 nastupuje zápis do česky vedených rubrik, které uvádějí datum

---

³³ Zápisy o oddaných obsahují tyto náležitosti: datum a místo svatby, jméno ženicha, upřesněné jméno a původem rodičů a udáním jeho povolání, dále ženichovo vyznání, rodinný stav a věk. Stejně údaje jsou zapsány u jména nevěsty, následují jména svědků, u nichž je rovněž uveden stav a původ. Je zapsáno jméno oddávajícího kněze, údaje o svolení patrimoniálních a popř. vojenských úřadů (číslo a datum vydání schvalovacího protokolu), v případě nezletilosti snoubenců je poznamenán souhlas rodičů, resp. poručníka. Opis matriky zemřelých uvádí ve zlomku datum úmrtí a pohřbu, místo a číslo domu, kde nebožtík zemřel, jméno zemřelého, v případě dětí či svobodných osob upřesněné jméno rodičů, v případě ženatého muže či vdané ženy bývá uveden odkaz na manželku resp. na manžela. Následují údaje o víře, pohlaví a věku zemřelého, příčina úmrtí a jméno kněze, který dotyčného zaopatřil a jméno pohřbívajícího. Nedostatečná dochovanost evidence zemřelých je důvodem, proč se otázek mortality dotýkám jen okrajově.

³⁴ Josef NUHLÍČEK, *Matriční listinné doklady a jejich hodnota*, AČ 19, 1969, s. 91-97.

³⁵ Stávalo se, že vrchnostenské úřady, které měly lístky vydávat, je někdy chudším lidem nezákonně odpíraly. Roku 1850 bylo posuzování uzavíraných manželství přeneseno na obecní samosprávy, což vedlo k ještě větší bezohlednosti. Proto byly politické konsensy k sňatku svěřeny okresním úřadům. Jiří KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962.

³⁶ „*Examina sponsorum et testium parochiae Neo Richnoviensis*“. SOKA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 39, kniha č. 39.

³⁷ Tamtéž, inv. č. 40, kniha č. 40.

zkoušek, jména snoubenců, místo jejich bydliště, stupeň příbuzenství, jména svědků a jejich podpisy, respektive znamení nahrazující podpis. Dále jsou uváděna data prohlášek a datum katecheze. V případě příbuzenství snoubenců je nakreslen rodokmen, od roku 1803 bývá připsán jejich věk. Postupně se také zpřesňuje identifikace snoubenců připsáním jmen rodičů (dříve bylo pouze u nevěsty či nezletilého ženicha připsáno jméno otce, po začátku 19. století jsou zde vždy jména obou rodičů). Roku 1813 se opět přechází na větný zápis, stále jsou zapisovány tytéž údaje, chybí jen data prohlášek.³⁸ V navazujícím svazku knih prohlášek snoubenců, počínajícím rokem 1846, se zápisy opět objevují ve formě rubrik: datum prohlášení, jména snoubenců a jejich rodičů (většinou s poznamenáním jejich bydliště), věk, vyznání, příbytek snoubenců (zde se rozlišovalo, zda v současném bydlišti pobývají více nebo méně než šest neděl). Následovala kolonka nazvaná „přihlášení se k ženění“, kde bylo uváděno, u jakého magistrátu, kdy a pod jakým číslem byla podána žádost o povolení sňatku. Dále se vypisovala případná překážka sňatku a způsob jejího odstranění, jména svědků, jejich podpisy a vyjádření k nastávajícímu sňatku. Poznamenáno bylo místo prohlášení snoubenců, od roku 1852 také data ohlášek; pro případné další poznámky byla vyhrazena zvláštní rubrika.

Ze srovnání knih „*Examina sponsorum*“ s matričními zápisy vyplynulo, že knihy zkoušek snoubenců jsou podrobnější co do kvantity zápisů. V matrice často chybí zápisy o svatbách novorychnovských farníků, jež uzavřeli sňatek v jiné farnosti a zůstali zde bydlet. Knihy snubních protokolů naproti tomu uvádějí svatby všech lidí pocházejících z farnosti a to i přes to, že svatební obřad nakonec proběhl jinde. Konkrétní data snoubenců se v matrikách i v „*Examina sponsorum*“ shodují. Použití knih snubních protokolů je výhodnější, protože navíc poskytují údaje o lidech, kteří z farnosti z důvodu uzavření sňatku odešli. Je ovšem třeba dodatečně ověřit, kde se pár po oddavkách skutečně usadil.³⁹ Je také nutné mít na paměti, že datum zapsání zkoušky snoubenců předchází dnu svatby, a to zpravidla přibližně o měsíc, což odpovídá lhůtě určené povinností trojích ohlášek.

Instituce trojích ohlášek zavedená roku 1215 také souvisela s požadavkem kontroly manželství. Jména snoubenců měla být veřejně vyhlášena o třech po sobě jdoucích

---

³⁸ Rokem 1848 začíná řada dochovaných „knih prohlášek snoubenců“. Tyto knihy byly vedeny v souvislé řadě až do roku 1927 (SOKA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 35 – 38, knihy č. 35 – 38). Je možné, že existovala podobná kniha i pro období od roku 1813.

³⁹ Tuto kontrolu lze bez problémů provést podle zpovědních seznamů.

církevních svátcích v kostele farnosti, odkud pocházeli. Ohlášky měly zabránit již zadaným osobám vstupu do manželství, proti připravovanému sňatku se tedy mohl vyjádřit kdokoli. Pokud ale snoubenci chtěli sňatek uzavřít co nejrychleji, mohli požádat o prominutí dvou ohlášek, které mohl povolit i vikář.

Souvislá řada knih prohlášek snoubenců se ve farnosti Nový Rychnov dochovala pro léta 1848-1927.⁴⁰ Pro zkoumané období připadá v úvahy první ze čtyř svazků těchto knih, zahrnující období od počátku roku 1848 až do května 1864. Větné zápisy v této knize jsou vedeny česky a jsou stručnější než zápisy v opisech matrik či v *Examina sponsorum* z této doby. Přes pravidelné poznámky o kanonických vizitacích mají tyto knihy vzhled spíše příručních kancelářských svazků, zápisy jsou neupravené, hůře čitelné, často se objevují škrty. Vzhledem k tomu, že knihy prohlášek zkoumané období téměř nepostihují a jejich záznamy nejsou příliš podrobné, nebyly při výzkumu takřka využity.

Dochovala se také řada dalších matričních dokladů.⁴¹ Faráři byli povinni vést archiv, v němž měli schraňovat vedle matrik také další písemnosti matriční povahy, především listy ohlašovací, rapuláře, legitimace ke křestním matrikám, protokoly o změnách vyznání, lístky o prohlídkách mrtvol. Pro Nový Rychnov ve sledovaném období se tyto písemnosti dochovaly jen torzovitě. Jedná se o aktový materiál, neúplný, tvořící pouze necelé tři kartony, takže ho nelze využít pro komplexnější zpracování.⁴²

Eduard Maur soudí, že „josefinská reformní činnost vytvořila předpoklady pro to, aby evidence přirozené měny dosáhla takového stupně dokonalosti, že je možno podrobit matriční zápisy všestranné analýze.“⁴³ Komparace různých typů dokladů týkajících se obyvatelstva Nového Rychnova ukázala, že tyto písemnosti skutečně můžeme pokládat za důvěryhodné. Problémy lze předpokládat na konci dvacátých let v souvislosti s požárem, který postihl i faru. V krizové době možná nebyly matriční zápisy vedeny úplně pečlivě

---

⁴⁰ SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 35 – 38, knihy č. 35 – 38. Uvádí jména snoubenců zpřesněná jménem otce (posléze obou rodičů), dále náboženství, stav a původ budoucích manželů a data ohlášek. Později přibyl údaj o zletilosti snoubenců, v 60. letech i jejich věk.

⁴¹ Josef NUHLÍČEK, *Matriční listinné doklady*.

⁴² Dochovaly výpisy z matrik ke správním a jiným účelům z let 1822-1847, týkající se především nekatolického obyvatelstva (SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 62, kart. 4), křestní listy z let 1778-1927 (Tamtéž, inv. č. 64, kart. 4), povolení k sňatkům od vojenských správních orgánů z let 1822-1832 (Tamtéž, inv. č. 65, kart. 4.), povolení k sňatkům od patrimoniálních a politických úřadů z období 1810-1873 (Tamtéž, inv. č. 66, kart. 5.), dispenze, žádosti o zploletnění za účelem sňatku (Tamtéž, inv. č. 67, kart. 5.); prohlášky snoubenců (Tamtéž, inv. č. 68, kart. 6.), hlášení o sňatcích z let 1821-1836 (Tamtéž, inv. č. 69, kart. 6.).

⁴³ E. Maur, *Základy*, s. 57.

a některé důležité obřady, především svatby, se také patrně odehrávaly jinde než ve zničeném novorychnovském kostele a tím se mohly vymknout zdejší evidenci.

Základním pramenem předkládané práce jsou Velikonoční soupisy obyvatel. Zpovědní seznamy bývaly vedeny společně se soupisy Status animarum, které byly vytvářeny v delších časových úsecích a měly evidovat všechny „duše“, tj. všechny obyvatele obce i s udáním jejich stáří a sociálního postavení. Velikonoční seznamy byly připravovány každý rok v období Velikonoc pro zaznamenání vykonání povinné velikonoční zpovědi, takže evidují jen osoby zpovědi schopné, vynechávají děti v předzpozvědním věku, často také jinověrce. První statuta nařizující jejich vedení byla vydána koncem 15. století ve Španělsku. Postupem doby se rozdílly mezi velikonočními seznamy a soupisy duší do jisté míry setřely. V Čechách knihy Status animarum zavedla pražská synoda z r. 1605, nevíme ale, jak se dále vyvíjely předpisy týkající se seznamů tohoto typu. Nejstarší velikonoční seznamy pocházejí z doby před třicetiletou válkou, jejich počet narůstá s postupnou rekatolizací po roce 1627, ve větší míře jsou dochovány teprve od druhé poloviny 18. století.⁴⁴ Kromě vlastních zpovědních seznamů uchovávaných nyní v okresních archivech jsou k dispozici také sumáře uložené v archivu pražského arcibiskupství. Roku 1670 byl vydán patent, který se stal normou pro vytváření těchto sumářů. Souvislá řada výkazů o zpovědi končí v pražském arcibiskupství rokem 1855, pro litoměřickou a královéhradeckou diecézi tyto prameny neexistují.⁴⁵ Nejstarší zpovědní seznamy arcidiecéze pražské byly edičně zpřístupněny.⁴⁶

Česká historická demografie se zpovědními seznamy v souvislosti s devatenáctým stoletím dosud takřka nezabývala. Jediný, velmi krátký článek vydal před čtyřiceti lety Emanuel Janoušek. Bohužel se příliš nezabýval popisem a kritikou pramene, který navíc využil jen čistě statisticky.⁴⁷ Statistické využití zpovědních seznamů a matričních údajů

---

⁴⁴ Eduard MAUR, *Církevní soupisy obyvatel v katolické a protestantské Evropě*, HD 4, 1970, s. 4-18.

⁴⁵ Eliška ČÁNOVÁ, *K problematice studia zpovědních seznamů arcibiskupství pražského jako pramene pro historickou statistiku*, HD 5, 1971, s. 47-60.

⁴⁶ J. V. ŠIMÁK (ed.), *Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z r. 1671-1752*, I. – XV., Praha 1919-1938; Eliška ČÁNOVÁ (ed.), *Nejstarší zpovědní seznamy 1570-1666*, Praha 1973.

⁴⁷ Emanuel JANOUŠEK, *Několik demografických dat z české vesnice na počátku 19. století*, HD 2, 1968, s. 67-71.

v nich obsažených předpokládají i kritické studie Elišky Čáňové a Lucie Steinbachové.⁴⁸ Obě autorky se soustředily především na posouzení hodnověrnosti seznamů vzniklých před zahájením josefinských reforem. Jejich příspěvky jsou dobrým návodem pro práci se soupisy věřících a upozorňují na některé problémy spojené s kritikou tohoto pramene. K pokusu o výzkum rodiny 19. století na základě zpovědních seznamů patrně dosud nedošlo.

Pro Nový Rychnov je dochována takřka souvislá řada velikonočních zpovědních seznamů z let 1833-1855.⁴⁹ Jedná se o jednotlivé papírové sešity, chybí pouze dva, a to pro roky 1837 a 1851. Seznamy jsou vedeny podle jednotlivých domů, kromě rodiny hospodáře zaznamenávají také čeled' a podruhy, kteří byli vnímáni jako členové domácnosti.⁵⁰ V seznamu je vždy uvedeno jméno, vztah k majiteli usedlosti a věk. U mužů bývá i datum narození, což souvisí s povinnostmi hlavy rodiny, dědickými právy a také s evidencí mladíků podléhajících vojenským odvodům. U majitelů domů je naznačeno jejich povolání či sociální statut. V seznamech jsou uváděny i novorozené děti, od roku 1841 je takřka u všech novorozenců doplněno datum narození, které se předtím objevovalo jen u chlapců a osiřelých dětí. Údaje o biřmování a vykonané zpovědi a přijímání jsou v seznamech zachyceny pomocí rubriky. Mimo hlavní seznam je i oddíl židů a „helvétů“. V „křesťanské“ části je uvedeno jen číslo domu a jméno hospodáře s dovětkem, že jde o jinověrce a že záznam o jeho rodině je třeba hledat na konci sešitu.

Každý seznam je opatřen sumářem uvádějícím pro jednotlivé vesnice celkový počet obyvatel, počet biřmovaných a nebiřmovaných, počet lidí, kteří vykonali zpověď a přijímání, počet zpovědi neschopných. Vypsán je také počet dětí, od jednoho roku do šesti let a od šesti do 12 let, vždy zvlášť chlapců a dívek. Dále je uveden celkový počet nekatolíků a židů pro celou farnost a celkový počet obyvatel farnosti.

Jednotlivé zpovědní seznamy na sebe navazují. Pisatel - administrátor Jan Fähnrich, v případě posledních dvou seznamů farář Jan Kalina - si zřejmě při přípravě nového

---

⁴⁸ Eliška ČÁŇOVÁ, *Využití matričních údajů zpovědních seznamů v demografické statistice*, AČ 3, 1978, s. 162-168; Lucie STEINBACHOVÁ, *Ke kritice spolehlivosti zpovědních seznamů pražské arcidiecéze*, HD 23, 1999, s. 137-150.

⁴⁹ „Consignatio confessionis et comunions Paschalis Parochiae Neo Richnowiensis.“ SOKA Pelhřimov, *Farní úřad Nový Rychnov*, inv. č. 14 – 34, kniha č. 14 – 34.

⁵⁰ Problematikou složení českých venkovských domácností v raném novověku se zabývá: Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, Praha 1996.

seznamu vzal k ruce starší seznam, do kterého vypsál změny, jež se během uplynulého roku odehrály v jednotlivých domácnostech. Celý seznam pak přepsal do nového sešitu, kam posléze doplnil aktuální údaje o zpovědi. Proto jsou někdy v seznamu uvedeny údaje, které se zjevně týkají až následujícího roku. Přestěhování či smrt je naznačeno škrtem jména osoby, pro upřesnění je přidán křížek značící úmrtí nebo slovní poznámka.

Zpovědní seznamy nesloužily jen ke kontrole náboženského života obyvatel farnosti. Zřejmě byly používány také jako příruční kancelářská kniha umožňující farářům snadnou orientaci pro dohledávání potřebných údajů. Správce zdejší fary byl zároveň i zástupcem vrchnosti, byl tedy nucen zabývat se i majetkovými záležitostmi poddaných, agendou vojenských úřadů, samozřejmě měl na starosti chudinskou péči a byl dohlížitelem zdejší sirotčí kasy. Krom toho přirozeně pravidelně dodával vrchnostenské kanceláři informace o demografické situaci ve farnosti a matriční údaje o poddaných. To vše bylo také důvodem k zapisování údajů nesouvisajících se zpovědí, například dat narození u malých dětí. Ve zpovědních seznamech se také objevují přípisy o odevzdávání desátků.

Co se týče kritiky tohoto pramene, můžeme jej považovat za celkem spolehlivý, zvláště v údajích týkajících se dospělých, usedlých obyvatel. Pokud se objevují nepřesnosti ve jménech, stává se tak pouze v případě žen, které se přivdaly z větší vzdálenosti nebo u dětí. Tyto nedostatky bývají v některém z následujících seznamů zpravidla opraveny. Občas se objevují chyby v udání stáří, když pisatel během přípravy nového zpovědního seznamu opomněl navýšit věk dané osoby. Problémy nastávají v případě identifikace čeledínů a děveček, zřídka bývá uvedeno jejich příjmení, často se jich týkají zmíněné věkové nepřesnosti. Pokud služební personál odchází ze stavení, nebývá jeho nové působiště uvedeno, odchod je vyznačen škrtem, nebo vynecháním jména v seznamu. Pokud se stěhuje podruh, je u jeho jména zpravidla připsáno číslo popisné domu, do kterého přišel, respektive z něj odešel.

Studie, které se zabývají kritikou zpovědních seznamů vzniklých ve starším období, podtrhují některé problémy, které tento typ pramene přináší.⁵¹ Ty se ale v případě Nového Rychnova takřka nevyskytují. Seznamy byly připravovány jako formulář, nehrozí nebezpečí, že by došlo k nezapsání osoby jen proto, že vykonala zpověď jinde. Zmíněné

---

⁵¹ Lucie Steinbachová označuje jako hlavní nedostatky zpovědních seznamů proměny rozsahu farního obvodu, zpovídání se mimo příslušnou farnost, vynechávání malých dětí a špatné součty. Matriční údaje ve zpovědních seznamech doporučuje ověřit novou excerpcí z matriky. L. Steinbachová, *Ke kritice spolehlivosti*.

nepřesnosti týkající se stáří lze eliminovat pomocí matričních záznamů. Evidování jsou jinověrci i děti od nejtělejšího věku. Co se týče závěrečných sumářů, počty obyvatel jednotlivých kategorií byly vypočítávány pomocí dílčích součtů na každé stránce seznamu.⁵²

Z toho, co bylo řečeno, je patrné, že novorychnovské zpovědní seznamy obsahují mnohem širší a přesnější spektrum údajů než stejný typ pramene ze staršího období. Nabízí snadnou možnost rekonstrukce rodin, zároveň umožňují pohled do lokální prostorové i sociální mobility obyvatelstva.

V archivu velkostatku Nový Rychnov je dochována celá řada písemností, které lze využít k rekonstrukci dějin obyvatelstva. Jedná se především o „Knihy pozůstalostí, dědických převodů a svatebních smluv“,⁵³ které se dochovaly pro období 1800-1851, a „Knihy pozůstalostních řízení“ z let 1799-1846.⁵⁴ Všechny tyto knihy byly vedeny pro celé panství. Zapsané svatební smlouvy a dědické převody se zjevně týkají především movitějších osob, pozůstalosti byly sepisovány hlavně v případě, že zůstavitel zemřel bez kšaftu či zanechal nezaopatřené potomky. Zajímavé jsou zápisy o dlužích, které se občas objevují v Knihách pozůstalostí, dědických převodů a svatebních smluv a které postihují i méně majetné složky obyvatelstva. Zápisů, které se týkají novorychnovských obyvatel, tyto knihy obsahují málo, lze je tedy použít jen jako doplňující materiál.

I. 3. Městečko Nový Rychnov

Městečko Nový Rychnov na Pelhřimovsku patřící v 19. století k Táborskému kraji podléhalo vrchnostenské správě pražského arcibiskupství. Arcibiskupům pražským Nový Rychnov patřil již za Arnošta z Pardubic, v husitské době se pak panství dostalo do rukou světských vrchností, z nichž nejdůležitější byli Leskovcové z Leskovce a páni z Říčan.

---

⁵² Pro ověření jsem tyto údaje v seznamu pro rok 1834 přepočítala. K aritmetické chybě nedošlo.

⁵³ Jedná se o tři knihy, první svazek obsahuje zápisy z let 1800-1831 (NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 1456, sign. 191 Pelhřimov), druhá se týká let 1832-1838 (Tamtéž, inv. č. 1457, sign. 192 Pelhřimov), třetí kniha byla vedena v letech 1838-1851 (Tamtéž, inv. č. 1458, sign. 193 Pelhřimov).

⁵⁴ Jedná se o čtyři svazky, z nichž první obsahuje zápisy z let 1799-1824 (Na Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 1459, sign. 201 Pelhřimov), druhá se týká let 1825-1832 (Tamtéž, inv. č. 1460, sign. 202 Pelhřimov), třetí kniha byla vedena v letech 1832-1840 (Tamtéž, inv. č. 1461, sign. 203), poslední svazek se dotýká období 1840-1846 (Tamtéž, inv. č. 1462, sign. 204 Pelhřimov).

Po Bílé Hoře byl Nový Rychnov konfiskován a 8. července 1623 přebíral panství⁵⁵ arcibiskup Arnošt Harrach.

Novější historie Nového Rychnova není příliš probádána. Událostí, která jistě mimořádně ovlivnila životy zdejších obyvatel žijících v námi zkoumané době, byl velký požár v srpnu roku 1827, při kterém lehl popelem skoro celý Rychnov: „jen zůstal panský dvůr, Heldovo stodola a pár chalup za zámkem a ve Solích chalup, dole za rybníkem u cesty k Dolní Cerekvi.“⁵⁶ Lidé přišli o stavení i majetek, z domů zůstaly jen sklepy, ve kterých museli žít. Vyhořel i rok předtím zrenovovaný kostel a také fara, je tedy možné, že při požáru vzala za své i část písemností.⁵⁷ V roce 1833 měl Rychnov již 143 popisných čísel. Domy asi musely být opravdu celé vystavěny znovu, protože v katastrálním oceňovacím elaborátu se hovoří o tom, že téměř všechna stavení jsou kamenná, zpravidla krytá šindelem a došky a nachází se v dobrém stavu.

Novorychnovský zámek byl střediskem správy panství, které dále tvořilo šestnáct menších vsí a samot.⁵⁸ Městečko mělo vlastní školu a farní úřad při kostele Na Nebevzetí Panny Marie. Novorychnovský farní obvod zahrnoval nejbližší sousedství městečka,⁵⁹ v rámci panství fungovaly ještě dvě další fary, v Rynárci a Dolní Cerkvi.

Nový Rychnov se svým okolím byl jazykově českou oblastí,⁶⁰ která byla homogenní i v náboženském ohledu. Na celém panství se podle Sommerovy topografie

---

⁵⁵ Celé panství bylo odhadnuto na 91 927 kop míšeňských. SOKA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 1, kniha č. 1.

⁵⁶ SOKA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 1, kniha č. 1. Další čtyři „velký sousedi“ vyhořeli roku 1832.

⁵⁷ Na pohořelé duchovní a učitele se skládali na okolních farách i školách. Na faru putovalo celkem 25 zlatých, učitel Chlup obdržel 11 zlatých 30 krejcarů. SOKA Pelhřimov, *Vikariátní úřad Pelhřimov*, inv. č. 304, kart. 35.

⁵⁸ V 19. století byly součástí Novorychnovského panství tyto obce: Nový Rychnov (Neu Reichenau), Milíčov (Militschau), Hojkov (Hoykau), Chaloupky, Lešov (Leschau), Těšenov (Tieschenau), Trsov, Řeženčice, Dolní Hutě (Unter-Glasshütten, Althütten), Dolní Cerekev (Unter-Cerekwe, Deutsch-Cerekev), Cejle (Zeil), Horní Hutě (Ober-Glasshütten), Rynárec, Dlouhá ves (Langendorf), Houserovka, Mezná, Boršov (Borschau). Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, s.155-160.

⁵⁹ Sumáře zpovědních seznamů definují farní obvod takto: obce Čejkov, Skelné Hutě u Čejkova, Hojkov, Dolní Hutě, Chrástov, Chaloupky, Lešov, Milíčov, Řeženčice, Sázava, Trsov, Těšenov a samoty Šance, Kopaniny, Nové Chalupy, které patřily k obci Rohozná pelhřimovského panství. Jedná se o nejpodrobnější vymezení, Sommerova topografie se při popisu farního obvodu spokojuje s vypsáním větších vsí. Pozdější Trajerův popis českobudějovické diecéze uvádí samoty Šance, Kopaniny, Lišití a Hammer (zde je zřejmě míněn novorychnovský železný hamr č.p. 100 a 101). Vzhledem k využívaným pramenům přejímám vymezení sumářů zpovědních seznamů. V matrikách a dalších písemnostech se často objevují pomístní názvy (Mešnice, Plácek, v Losích). Tyto nepřilíživě vzdálené samoty patřily k Novému Rychnovu a měly odpovídající popisná čísla.

⁶⁰ Tuto skutečnost uvádějí topografie i Trajerův popis. Německé názvy lokalit se objevují pouze v německy psaných písemnostech velkostatku a nadřízených úřadů, v topografiích a katastrech. Čeština je výhradním

nacházelo šestnáct protestantských rodin helvétské konfese a pět domácností židovského vyznání. V Novém Rychnově se k evangelickému náboženství hlásili především členové rozvětvené rodiny Homolkových. Ke konverzím takřka nedocházelo, výjimky souvisely se smíšenými sňatky, ke kterým vzhledem k malému počtu nekatolíků docházelo jen zřídla. Místní vinopalnu řídil židovský správce, žijící zde spolu se svou rodinou a několika souvěrci.⁶¹

Na panství se nacházelo pět panských dvorů: v Novém Rychnově, Brajnerově u Těšenova, Cejli, Rájově a Rynárce. Součástí novorychnovského dvora byl ovčín, zisky vrchnosti přinášelo několik rybníků a rozsáhlé lesy. Celé panství mělo výměru 12 531 jiter 77 sáhů čtverečních (72,1 km²). Přibližně tři čtvrtiny půdy byly rozděleny mezi poddané, k dominikálu náleželo jen asi 18 km², z této rozlohy téměř polovinu zabíraly lesy. Výrazný byl také podíl rybníků a pastvin, zatímco v rámci rustikálu byla většina půdy obdělávána.⁶² Ještě během celé první poloviny 19. století využívala vrchnost pracovní síly poddaných v rámci roboty. Soupis robotních povinností z roku 1850 uvádí, že celkově museli obyvatelé Nového Rychnova odpracovat 3548 dnů na panském, z toho 1560 dní roboty potažní se dvěma voly.⁶³

Podle údajů zjištěných při vyměřování stabilního katastru⁶⁴ roku 1829 měla obec Nový Rychnov rozlohu 2080 jiter 1445 sáhů (11,98 km²), oceňovací elaborát popisuje spíše chudý kraj s méně příznivým, drsnějším klimatem, s dlouhotrvajícími zimami a nízkými teplotami. Orná půda tvořila polovinu rozlohy katastru obce, cca 1050 jiter (6,04 km²). Na polích se pěstovalo hlavně žito, oves a brambory, přičemž jako nejkvalitnější byla zhodnocena produkce žita a brambor, dále jetele a dřeva, jež bylo především záležitostí vrchnosti. Zdá se, že zdejší rustikální hospodaření mělo stále tradiční charakter.

---

jazykem matričních dokumentů, zpovědních seznamů a písemností, které vznikly z iniciativy poddaných, jako jsou svatební smlouvy, testamenty, supliky.

⁶¹ V celé farnosti Nový Rychnov bylo roku 1833 evidováno 42 „helvétů“ a 12 židů. Postupně se počet nekatolíků výrazně zvýšil, v Novém Rychnově stoupl z 37 na 70, především díky generační výměně.

⁶² Vrchnost měla přímo k dispozici 3120 jiter 80 sáhů čtverečních (18 km²), z toho více než 1096 jiter (6,3 km²) polí a 1295 jiter (7,5 km²) lesa. Rustikál tvořilo 9410 jiter 1597 sáhů čtverečních (54,2 km²), z čehož přes 5249 jiter (30,2 km²) zabírala pole a více než 1471 jiter (8,5 km²) lesy. J.G. Sommer, *Das Königreich Böhmen*, s. 155-157. Jednotky odpovídají vídeňské soustavě měř a vah, která byla v této pro české země závazná. 1 jitro se skládá z 1600 sáhů čtverečních. 1 čtvereční sáh odpovídá 3,597 m². Gustav HOFFMAN, *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*, Plzeň 1984.

⁶³ Na celém panství činila robotní povinnost 17 940 dnů roboty s potahem a 9464 dnů pěší. NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 1788, kart. 464.

⁶⁴ NA Praha, *Stabilní katastr-duplikát*, inv. č. 8661, kart. 3861.

V zemědělství se používaly v této době obvyklé nástroje, kterými bylo možno půdu dobře mechanicky obdělávat, ale hnojení bylo zřejmě nedostatečné. Udržel se zde zvyk společné pastvy na nepřilíš kultivovaných pastvinách. Bezprostředně na obytná stavení v 19. století navazovaly zahrady a sady. Co se týče chovu domácích zvířat, nejčastěji se objevoval hovězí a skopový dobytek,⁶⁵ drůbež se chovala jen málo. Podle názoru katastrálních úředníků mohlo mít zdejší zemědělství mnohem vyšší úroveň, jenže na to místním rolníkům chyběly potřebné finanční prostředky a vědomosti.

Kromě dominikálního majetku byla většina půdy rozparcelována na malé díly a rozdělena mezi většinu obyvatel městečka. Podle konskripční revize roku 1846 v Novém Rychnově ze 283 domácností (Wohnparthein) pouze dvacet jedna nedisponovala žádným pozemkem, ovšem jen sedm držitelů živnosti mohlo být označeno termínem láník.⁶⁶

Hospodářství sloužila místním lidem především k zajištění vlastní obživy, což podtrhuje i katastrální oceňovací elaborát, který jako základ jídelníčku místních obyvatel vypočítává mléko, zeleninová jídla, zelí a brambory, tedy produkty vlastní výroby. Pokud své zemědělské výrobky prodávali, činili tak přímo doma, protože nejbližší dostupný trh byl až v Jihlavě vzdálené tři hodiny cesty. Nový Rychnov měl právo čtyř jarmarků konaných ve dnech významných církevních svátků. Kromě toho zde každé pondělí probíhal týdenní trh s plátnem a předivem.

Přímo v městečku se nacházely čtyři větší podniky: vrchnostenský pivovar, vinopalna, železný hamr, patřící jako svobodná živnost rodině Homolkových, a mlýn. Práci nabízel i velkostatkový dvůr a panské služby. Novorychnovští řemeslníci zřejmě vyráběli především pro místní trh a pro potřeby panského dvora. Převažují potravinářské a oděvní profese a řemesla zabývající se výrobou základních nástrojů. Na panství bylo ve čtyřicátých letech evidováno 88 řemeslnických mistrů, 16 tovaryšů a 16 učňů, sídlících převážně v Novém Rychnově a Dolní Cerekvi. Katastrální oceňovací elaborát udává, že v Novém Rychnově řemeslo provozovalo osmdesát pět rodin, z toho sedmdesát mělo k dispozici ještě výnosy se zemědělství. Tento rozdíl vysvětluje údaj v Sommerově

---

⁶⁵ Podle konskripční revize roku 1846 k největším hospodářstvím v průměru 6 volů, 5 krav, 5 kusů jaloviny, 9 ovcí a 1 prase. Celkově bylo v katastrální obci Nový Rychnov napočítáno 24 koní, 102 volů, 194 krav, 472 ovcí.

⁶⁶ Dalších osm majitelů vlastnilo půdu o rozloze menší než 1 lán a šestnáct obdrželo označení chalupník. Bohužel, nejsou uvedeni jmenovitě.

topografii, který podtrhuje význam tkalcovství v této oblasti s doložením, že toto řemeslo zde provozuje většina obyvatel.⁶⁷ Textilní výrobě jistě napomáhala i existence vrchnostenských ovčínů.

Zemědělství hrálo v životě obyvatel Nového Rychnova v první polovině 19. století nezastupitelnou úlohu. Je však zřejmý silný vliv nezemědělské produkce a domácí výroby jako důležité složky místní ekonomiky. Kombinování obou zdrojů obživy vysvětluje i z kolísání profesionálního zařazení jednotlivých osob. Týž člověk je často v témže časovém období označován jako představitel dvou povolání, zemědělského a řemeslného. Je zřejmé, že vedle „tradičních“ rodin, které živilo pouze zemědělství nebo prosperující řemeslo, zde existovala výrazná vrstva obyvatelstva, jejichž obživu lze označit jako protoindustriální. Tyto rodiny sice měly k dispozici určitý díl půdy, ale zároveň byly finančně závislé na domácí textilní výrobě. Velké množství podruhů (283 domácností ve 143 domech) také poukazuje na nové možnosti obživy, ať už šlo o nájemní práci nebo přadláctví či tkaní.⁶⁸

II. DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ OBYVATELSTVA **NOVÉHO RYCHNOVA**

---

⁶⁷ „Bedeunted ist die Leinweberei, die von den meisten Einwohnern getrieben wird.“ J. G. Sommer, *Das Königreich Böhmen*, s. 157.

⁶⁸ Podrobnější rozbor socioprofesionální struktury tvoří samostatnou podkapitolu II.6.

Pro analýzu rodinných struktur je nutné zmínit se obecně o některých aspektech populačního vývoje. Přelom 18. a 19. století je považován období nástupu demografického přechodu v Evropě.⁶⁹ Tímto termínem se označuje přeměna způsobu lidské reprodukce, jádrem této změny bylo snížení úmrtnosti, především dětské, a regulace plodnosti. Důsledkem bylo zvýšení počtu obyvatelstva, spojené s změnami v ekonomické a sociální oblasti. Postupně se zcela proměnil rodinný život i postoje k samotné lidské existenci. Příčiny a konkrétní mechanismy demografického přechodu bývají interpretovány různě. Zcela nesporná je souvislost s celkovým procesem modernizace, podtrhováno bývají především změny výroby a způsobu získávání obživy ve spojení s protoindustrializací a posléze industrializací. Mezi historiky nepanuje shoda v otázce, zda byl růst obyvatelstva příčinou nebo důsledkem výrobní konjunktury.⁷⁰ Jisté je, že možnost vydělávat a uživit rodinu, přestala být omezena pouze na oblast zemědělství a tradičního řemesla. Do manželství tedy mohli ve větší míře vstupovat i lidé, kteří neměli k dispozici půdu ani živnost. To vedlo k častějším sňatkům a snižování sňatkového věku.

Eduard Maur zdůrazňuje, že „v době napoleonských válek byl ovšem demografický přechod v Evropě teprve v počátcích a zcela dosud převažoval režim starý, charakteristický pro tradiční, předindustriální společnost.“⁷¹ Tento „křehký demografický režim“ určovala vysoká porodnost, která byla způsobena faktickou absencí regulace plodnosti v manželství. Podle výzkumů provedených pro různé oblasti Čech na počátku 19. století připadalo průměrně na jednu vdanou ženu více než jedenáct porodů, což je množství srovnatelné se situací v 18. století.⁷² Větší počet dětí zůstal pro české venkovské rodiny typickým po větší část 19. století. Nebylo dosud jasně rozhodnuto, zda se manželské páry starého demografického režimu pokoušely počet svých dětí ovlivňovat. Někteří vědci soudí, že v 19. století byla metoda nazývaná „coitus interruptus“ již známa, ale její používání nebylo příliš rozšířené. Někdy bývá až příliš zdůrazňován vliv církve, která považovala podobné

---

⁶⁹ Eduard MAUR, *Počátky*.

⁷⁰ Milan MYŠKA, *Protoindustrializace*.

⁷¹ E. Maur, *Počátky*, s. 10.

⁷² Ludmila FIALOVÁ, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století*, HD 19, 1987, s. 207.

praktiky za hřích a snažila se je zapovídat.⁷³ Výzkum trestněprávních pramenů prokázal i existenci radikálnějších antikoncepčních praktik, používání abortiv a vyvolávání potratů.⁷⁴ Za nejpočetnější a neúčinnější prostředek regulace plodnosti byla považována naprostá zdrženlivost, jíž vyžadovala církev, malthusiáni i společenské konvence. Tyto názory a předpisy směřovaly k omezování důvěrných kontaktů mladých lidí, vysoký sňatkový věk snoubenců se ale odvíjel převážně od ekonomické nutnosti zajistit pro budoucí rodinu zdroj obživy. V již uzavřených manželstvích byl počet potomků ovlivněn dlouhodobým kojením dříve narozených dětí, přesto byla manželská plodnost velmi vysoká. Natalitu ovšem negovala vysoká míra úmrtnosti, postihující především děti.

V následujících kapitolách bude věnována pozornost jednotlivým složkám demografického vývoje Nového Rychnova v první polovině 19. století. Vzhledem k tomu, že cílem této práce je spíše mikrohistorický pohled, založený na relativně malém množství statistických dat, lze jen stěží provádět relevantní výpočty.⁷⁵ Je proto nutné opřít se o výzkumy založené na celostátní či celozemské statistice. Rozsáhlý demografický vhled vyjasní základní aspekty dějin obyvatelstva Nového Rychnova a zároveň umožní přesnější formulaci dílčích otázek.

II.1. Počet obyvatelstva

Jak již bylo řečeno, pro první polovinu 19. století je typický vzrůst počtu obyvatelstva. Evropa roku 1800 měla podle novodobých odhadů 187 milionů obyvatel, o padesát let později to bylo už 266 milionů. V českých zemích v téže době žilo 4,9 a 6,79 milionů obyvatel, roční přírůstek byl vypočítán na 6,50 %.⁷⁶

Na samém počátku století však počet obyvatel v důsledku napoleonských válek poklesl. Důvodem byly jednak přímé válečné ztráty související s přesuny vojsk, jednak nižší sňatečnost i porodnost způsobená odvodou mladých mužů do armády. Hospodářské a

---

⁷³ Negativní vliv církve na sexuální chování obyvatelstva obzvláště zdůrazňuje marxistická literatura. J. KLABOUCH, *Manželství a rodina*.

⁷⁴ Alena ŠUBRTOVÁ, *Kontracepce, aborty a infancitidia v pramenech v předstatistickém období*, HD 15, 1991.

⁷⁵ Eduard Maur doporučuje lokality s menším počtem obyvatelstva studovat výhradně v delších časových periodách, zvláště pokud se výzkum týká sňatečnosti. E. Maur, *Základy*, s. 75.

⁷⁶ Kolektiv autorů, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998², s. 389.

vyživovací potíže, kulminující v letech 1811-1812,⁷⁷ měly za následek zvýšenou úmrtnost a (ať už úmyslné či biologicky podmíněné) snížení plodnosti.⁷⁸ Ztráty však byly rychle nahrazeny a počet obyvatelstva pozvolna stoupal, především díky klesající mortalitě.⁷⁹

Také počet obyvatel Nového Rychnova v první polovině 19. století pozvolna vzrůstal. Pro první desetiletí neznáme přesný počet obyvatel, první konkrétní údaj je zaznamenán ve zповědním seznamu z roku 1833. Tehdy zde žilo 1172 lidí ve 143 domech. Schallerova topografie vydávaná ve dvacátých letech uvádí, že v Novém Rychnově tehdy stálo 113 „čísel popisných“.⁸⁰ Tento rozdíl v počtu domů je příliš velký, autor patrně do svého výpočtu nezahrnul některé samoty a budovy stojící dále od městečka, možná nezapočítal ani zámek a další budovy vrchnostenské správy. Počet obyvatel však během prvních třiceti let 19. století určitě vzrostl, důkazem jsou stoupající počty narozených dětí i (s příslušným časovým odstupem) oddávaných párů.⁸¹ Sumáře zповědních seznamů ukazují na pozvolný růst počtu obyvatelstva Nového Rychnova i celé farnosti během let 1833-1855. V roce 1833 tedy žilo v městečku 1172 obyvatel, roku 1855 již 1334.⁸² Počet stavení přitom zůstal od roku 1833 konstantní. V Novém Rychnově tedy při nezměněné „bytové kapacitě“ přibylo 162 osob. Tento fakt se samozřejmě musel projevit na skladbě jednotlivých domácností, a to nejen vzrůstem počtu členů rodin. Přírůstek obyvatelstva nebyl způsoben jen vzrůstem natality či poklesem mortality. Důvodem byly i změny sňatečnosti a s ní spojené migrace obyvatel. Těmito procesy se zabývají následující kapitoly.

II. 2. Porodnost

---

⁷⁷ Příčinou krize byla neúroda a snížení stavu dobytka v letech 1810 a 1811, následoval státní bankrot. Situaci na venkově ztížila ještě povinnost odvádět polovinu daní v obilí. Mírné zlepšení nastalo po dobrých žních v roce 1812. Milan ŠVANKMAJER, *Čechy na sklonku napoleonských válek. 1810-1815*, Praha 2004.

⁷⁸ Snížení plodnosti ve válečných letech bývá interpretováno teorií hladové amenorrhoe: hlad a stres vedou ke snížení fertility žen. Kol., *Dětství, rodina a stáří*, s 271-273.

⁷⁹ Příčin poklesu úmrtnosti bylo několik, za klíčové se považuje zlepšení zásobování a hygieny. Pokroky v medicíně se projeví až koncem století. M.L. Bacci, *Populace*, s. 178-179.

⁸⁰ J. Schaller, *Topografie*, s. 82.

⁸¹ SOA Třeboň, *Sbírka matrik Jihočeského kraje, FÚ Nový Rychnov*, knihy č. 1, 13 a 14.

⁸² Počet obyvatelstva tedy stoupl o 13,8% Sumáře zповědních seznamů ukazují, že v celé farnosti stoupl v tomto období počet obyvatel z 3641 na 4032, počet obyvatelstva tedy vzrostl během 22 let cca o 11%. Průměrný roční přírůstek činil v obou případech více než 5 ‰. SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 14 – 34, kniha č. 14 – 34.

Jedna z hlavních charakteristik přechodu starého a nového demografického režimu se týká porodnosti. Počet narozených dětí sice v přepočtu na tisíc obyvatel postupně klesl, snížila se ovšem i kojenecká a dětská úmrtnost, takže šance dožít se dospělosti stoupala.⁸³ Uvádí se, že na toto zlepšení bylo dáno kvalitnější zdravotnickou péčí o matky a malé děti. Stát měl snahu kontrolovat činnost porodních bab, které od roku 1748 musely pro získání babického oprávnění absolvovat odborné kurzy. V roce 1786 byl zdravotnický personál krajů rozšířen o krajskou porodní bábu, která měla vykonávat dozor nad kvalifikací ostatních babiček. Problémy s působením nedostatečně kvalifikovaných porodních bab jsou ale doloženy pro celé devatenácté století.⁸⁴ Vznikaly také zemské porodnice, sloužící především svobodným matkám.⁸⁵

Na venkově v první polovině 19. století byla situace často dosti vzdálena od osvíceného ideálu kvalitní zdravotní péče. Na celém novorychnovském panství působil jeden ranlékař, jehož služby byly větší části obyvatelstva nedostupné, a dvě zkušené báby, jedna v Novém Rychnově a druhá v nedaleké Dolní Cerekvi.⁸⁶ Je naprosto logické, že nemohly pomoci rodičkám na celém panství, které tak byly odkázány na neškolené ženy ze svého okolí. Z matričních zápisů je navíc zcela jasně patrné, že novorychnovské báby vykonávaly své řemeslo pouze v rámci městečka a i do sousedních vsí chodily babit jen zřídka.⁸⁷

V první polovině devatenáctého století, stejně jako v předchozích obdobích, se převážná většina dětí rodila v manželství. V podmínkách starého demografického režimu počet potomků, který se narodil vdané ženě, závisel do značné míry na věku, kdy se vdala, a na délce trvání manželství. První dítě se manželům rodilo zpravidla krátce po svatbě, další přicházely v přibližně dva a půl roku dlouhých intervalech až do ukončení plodného období

---

⁸³ Na počátku 19. století se v dlouhodobých průměrech rodilo 41-43 dětí na tisíc obyvatel. V letech 1830-1880 to bylo v průměru 38-39 dětí. K větším výkyvům patrným v širším prostorovém měřítku docházelo jen v krizových letech epidemií a hladu. Ludmila FIALOVÁ, *Změny ve vývoji plodnosti v českých zemích za demografické revoluce*, HD 15, 1991, s. 143-189.

⁸⁴ M. Lenderová – K. Rýdl, *Radostné dětství?*, s. 59-76.

⁸⁵ V Praze roku 1789, v Brně 1772 a v Olomouci 1780. O propopulační politice osvícenské habsburské monarchie blíže: Daniela TINKOVÁ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu osvícenské společnosti*, HD 27, 2003, s. 133-172.

⁸⁶ Poddaní měli povinnost skládat se každé bábě na plat v naturáliích (3 měřice žita a ovsa), novorychnovská bába navíc dostávala navíc ještě tentýž deputát od vrchnosti. J. G. Sommer, *Das Königreichs Böhmen*, s. 158.

⁸⁷ Na počátku století v Novém Rychnově působilá zkušená bába Kateřina Kotrčová. Své řemeslo předala dceři Teresii provdané Kučerové, manželce místního kostelníka. Ta jej vykonávala čtyřicet let. V padesátých letech ji vystřídala Barbora Kouřimská.

ženy nebo do smrti jednoho z manželů. Meziporodní intervaly se mírně prodlužovaly s postupujícím věkem ženy a zkracovaly v případě úmrtí prvního dítěte. Poměrně velký časový odstup mezi dvěma porody bývá přičítán dlouhodobému kojení, které zabránilo dalšímu početí. Někteří historikové se přiklání k fyziologickému vysvětlení tohoto jevu, jiní zdůrazňují pověry omezující sexualitu v době laktace.⁸⁸ V každém případě větší věkový rozdíl mezi po sobě jdoucími dětmi měl svůj účel. Pokud se totiž nepodařilo dodržet „zdravý“ meziporodní interval a další dítě přišlo na svět záhy po narození staršího sourozence, často docházelo k úmrtí jednoho z dětí. Tuto tristní skutečnost lze vysvětlit nevhodnou stravou, která měla nahradit kojení, i tím, že matky nemohly věnovat dostatek péče dvěma malým dětem.⁸⁹

Ženy, kterým se podařilo v manželství zestárnout, mohly přivést na svět i více než deset dětí. Taková situace však nastávala poměrně zřídka, v jednom manželství se obvykle narodilo dětí méně, v průměru 4-5.⁹⁰ V mikrohistorickém pohledu se situace jeví mnohem pestřejší. Bez výhrad lze souhlasit s průměrnými údaji o meziporodních intervalech. Ovšem počet dětí a doba mezi svatbou a prvním rodičovstvím byly u jednotlivých párů značně rozdílné. Zdá se, že tento rozdíl souvisel se sociálním postavením rodičů. Brzké narození prvního potomka stejně jako větší počet dětí byly do značné míry typické pro lépe situované rodiny. Naopak u chudších a podružských manželství se je doba před narozením prvního dítěte zpravidla delší a také počet dětí nebývá vysoký.⁹¹ Početí dítěte je čistě biologickou záležitostí, naskytá se tedy otázka, jestli zde fungovala úmyslná regulace plodnosti, nebo zda menší plodnost chudších žen byla způsobena horšími životními podmínkami. Problém formování rodin v různých sociálních podmínkách je velmi složitý a zjistit, jaké byly názory jednotlivých párů na počet dětí, je samozřejmě nemožné. Výpočet intervalu mezi uzavřením sňatku a narozením prvního potomka tuto otázku nezodpoví úplně. V matrikách křtů Nového Rychnova bývají sice zaznamenávány mrtvorozené děti, otázkou ovšem zůstává, nakolik je tato evidence úplná, zda občas nebyli zesnulí novorozenci zapisováni do nedochované matriky zemřelých. Informace o potratovosti

---

⁸⁸ Názor, že kojení v kombinaci s nedostatečnou výživou snižuje pravděpodobnost otěhotnění, zastává: A. Šubrtová, *Kontracepce, aborty a infancitidia. Životnost pověry, že pohlavní styk škodí kvalitě mateřského mléka*, zdůrazňuje: Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě*, s. 28.

⁸⁹ M. Lenderová – K. Rýdl, *Radostné dětství?*, s. 121-130.

⁹⁰ Kol., *Dějiny obyvatelstva*, s. 166-174.

⁹¹ Podrobněji se problematice počtu členů rodin různých sociálních kategorií věnuje kapitoly III a IV.

přirozeně chybí úplně. Pokud bude i přes tyto problémy provedeno srovnání údajů o sňatcích a prvních porodech novorychnovských žen, vyjde najevo, že přibližně pětina párů se první dítě narodilo s odstupem větším než dva roky. Naopak 11 % manželských dětí bylo prokazatelně počato ještě před svatbou rodičů.

Většina historiků se domnívá, že ještě v první polovině století se manželské páry se zpravidla nepokoušely počet svých dětí ovlivnit. V tomto pojetí tedy byla manželská plodnost rovna plodnosti přirozené a porodnost přímo závisela na sňatečnosti. Vzájemný poměr těchto dvou jevů v Novém Rychnově v první polovině 19. století ukazuje příloha 6.1.1. znázorňující sňatečnost a porodnost v rámci pětiletých intervalů. Z něj je patrné, že po uzavření většího počtu sňatků na několik let stoupá porodnost. Sňatečnost naopak vzrůstá v době, kdy dospělosti dosahují silné ročníky.

Na podrobnějším grafu (příloha 6.1.2) zaznamenávajícím sňatečnost a porodnost v letech 1835-1855 je možné sledovat i natalitní vlny, způsobené kolísající sňatečností a standardně dlouhými meziporodními intervaly. K nejvýraznějšímu zvýšení porodnosti došlo roku 1851, poté co bylo uzavřeno velké množství sňatků. V celozemském měřítku naopak v tomto roce došlo k výraznému poklesu porodnosti v důsledku hospodářské krize.⁹²

Pro vývoj a strukturu obyvatelstva není tolik důležitá porodnost sama, podstatný je spíše počet dětí, které se dožijí dospělosti.⁹³ Dítě první poloviny 19. století bylo především ve svém nejranějším věku ohroženo celou řadou chorob i nevhodnou péčí.⁹⁴ Kojenecká a dětská úmrtnost byla stále velmi vysoká, i když její úroveň kolísala v čase i prostoru.⁹⁵ Děti byly nejohroženější skupinou v případě epidemií. Roku 1837 například v Novém Rychnově řádila spála, na níž během pouhých čtyř měsíců zemřelo 13 zpravidla velmi

⁹² L. Fialová, *Změny ve vývoji plodnosti*, s. 143-189.

⁹³ Podle výpočtů Pavly Horské, vztahujících se k období konce 19. století, byla dětská úmrtnost na Vysočině relativně nízká: pro Pelhřimov roku 1880 platí, že z tisíce živě narozených dětí jich do pěti let zemřelo „pouze“ 402. P. Horská, *Historický vývoj plodnosti*, s. 3-39.

⁹⁴ M. Lenderová – K. Rýdl, *Radostné dětství?*, s. 266-302. V novorychnovských matrikách bývá jako nejčastější příčina úmrtí malých dětí uváděn „psotník“ a „kašel“. SOA Třeboň, Krajské sbírky matrik, *FÚ Nový Rychnov*, kniha č.1.; SOkA Pelhřimov, *Vikariátní úřad Pelhřimov*, inv. č. 399, kart. 50.

⁹⁵ V 19. století se kojenecká úmrtnost (tj. úmrtnost dětí do 1 roku) v českých zemích v průměru pohybovala od 240 do 265%. Nejvyšší byla v letech 1834 a 1843 (více než 290%), nejnižší roku 1820 a 1844 (méně než 230%). Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Charakteristické rysy vývoje úmrtnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století*, HD 12, 1987, s. 193-206; Alena Šubrtová hodnotí kojeneckou úmrtnost v českých zemích jako jednu z nejhorších v monarchii a podtrhuje, že habsburské soustátí bylo v tomto ohledu jednou z nejzaostalejších v Evropě. Alena ŠUBRTOVÁ, *Kojenecká úmrtnost v Praze v letech 1785-1815 na základě matrik*, HD 2, 1968, s. 45-57.

malých dětí.⁹⁶ Bude tedy lepší nevyužívat při posuzování vlivu dětské složky na celkový počet a strukturu obyvatelstva matriky, ale dochované seznamy dětí, které přežily první rok života.⁹⁷ Riziko nepřesnosti toho pramene je dosti vysoké a exaktní statistické zpracování by nemělo velký smysl. Postačí grafické porovnání počtu novorozenců, dětí a veškerého obyvatelstva Nového Rychnova (příloha 6.1.3). Podíl dětí v rámci celé společnosti byl i přes výkyvy porodnosti vcelku konstantní, pohyboval se mezi jednou čtvrtinou a jednou třetinou obyvatelstva. Teprve po přelomu století začíná populace mládnout a počet přeživších dětí se zvyšuje.

Zvláštní kategorii tvoří nemanželské děti. Jejich počet byl ještě v 18. století minimální, během napoleonských válek začal rychle stoupat. V polovině 19. století již narození nemanželského dítěte nelze považovat za výjimečnou událost. Počet porodů mimo oficiální svazky totiž během dvacátých až čtyřicátých let dosáhl v celozemském měřítku maximální hodnoty - 14%. Proces nárůstu ilegitivity je dobře patrný i v Novém Rychnově. Nejvýrazněji se projevil v první polovině čtyřicátých let, kdy dokonce o půl procenta překročil zmiňovanou čtrnáctiprocentní hranici. Počet narozených nemanželských dětí během jednotlivých let silně kolísal. Někdy jsou tyto ilegitimní porody dokonce soustředěny do velmi krátkého časového úseku.⁹⁸ To by nasvědčovalo „náhodnosti“ takových početí, spojených například s průchody vojska nebo se sezónní migrací. Na druhé straně se objevuje celá řada dětí předmanželských, legitimovaných následným sňatkem rodičů. Naskytá se tedy celá řada otázek a možných odpovědí. Jaké bylo postavení svobodných matek a jejich dětí ve společnosti? Mohly žít normální život? Byl jejich sociální status tak dehonestující a životní podmínky tak těžké, jak se zpravidla soudí? Nebo byly víceméně organickou složkou venkovské společnosti a nedály se jim (téměř) žádné křivdy? Je nemožné dát na tyto otázky jednoznačnou a shrnující odpověď. Problematika ilegitivity je natolik individuální záležitostí, že vyžaduje sledování osudů konkrétních jedinců a jejich zasazení do rodinných struktur.

II.3. Úmrtnost

---

⁹⁶ Z těchto dětí bylo jedenáct mladších dvou let. SOkA Pelhřimov, *Vikariátní úřad Pelhřimov*, inv. č. 399, kart. 50.

⁹⁷ Jedná se o soupisy obyvatel farnosti, které tvoří přílohu zповědních seznamů. Dětské kolonky můžeme využít od roku 1834. Jsou rozlišeny podle pohlaví a věku (od 1 roku do 6 let a od 7 do 12 let). SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 14 – 34, kniha č. 15 – 34.

⁹⁸ Například v květnu roku 1845 se obyvatelkám Nového Rychnova narodilo 5 nemanželských dětí, což je číslo přesahující počet ilegitimních porodů v úhrnu celých let.

Pramenná základna, která by osvětlovala úmrtnostní poměry v Novém Rychnově, je nedostatečná. Dochované matriky z let 1785-1815 odpovídají svou kvalitou době vzniku, na první pohled je patrné zaokrouhlování úmrtního věku a také příčiny smrti jsou schematické. Je pravděpodobné, že nezachycují skutečné ztráty na životech během napoleonských válek, protože padlí vojáci nebyli v domovských matrikách zapisováni. Opisy matrik z pozdější doby jsou sice evidentně přesnější, ale jejich malá dochovanost nám neumožňuje statistické zpracování.

V pasáži o porodnosti jsme se již byla zmíněna o problematika dětské úmrtnosti. Malé děti tvořily hluboko do 19. století největší skupinu zemřelých, což vedlo některé historiky k názoru o lhostejnosti rodičů ke smrti malých dětí. Z dlouhodobých průměrů je zřejmé, že kojenecká a dětská úmrtnost drasticky reagovala na zhoršující se hospodářskou situaci. Děti více umíraly ve městech než na venkově, zcela zvláštní postavení měla v tomto směru Praha.⁹⁹ Výrazná nadúmrtnost se projevuje v případě nemanželských dětí, jejichž matky se o ně často nemohly nebo nechtěly řádně starat.¹⁰⁰ Opisy novorychnovské matriky zemřelých z přelomu třicátých a čtyřicátých let 19. století¹⁰¹ uvádí, že z 93 zesnulých dětí mladších šesti let bylo 19 nelegitimních (přibližně 20,4 %). Toto číslo je velmi vysoké, vyplývá z něj, že nemanželské děti umíraly skoro dvakrát častěji než legitimní.

Naděje na dožití během devatenáctého století stoupala. Člověk, který překonal první a „nejnebezpečnější“ roky svého života, se již mohl dočkat celkem vysokého věku. Zatímco v druhé polovině 18. století měl patnáctiletý člověk naději, že se dožije přibližně 54-57 let, v sedmdesátých letech 19. století měl dvacetiletý muž naději na dožití 58,6 a žena 60 let života.¹⁰² Dospělé obyvatelstvo již nebylo ohroženo velkými epidemiemi moru a černých neštovic, na druhé straně se ale objevily nové nemoci, především cholera a tuberkulóza. Není možné určit, jak byly tyto choroby rozšířené v Novém Rychnově. Jako příčiny úmrtí se v matrikách nevyskytují, ale je možné, že je to dáno jen nepřesnou terminologií a diagnostikou.

---

⁹⁹ Tento jev byl způsoben větší koncentrací obyvatelstva, velkými sociálními rozdíly i vyšším počtem zdravotníků. Nejvyšší kojeneckou úmrtnost vykazoval farní okrsek u Apolináře, kam spadala porodnice pro svobodné matky. A. Šubrtová, *Kojenecká úmrtnost*, s. 45-57.

¹⁰⁰ Problematikou vnímání svobodných matek a jejich dětí na venkově se zabývá: Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004, s. 26-34.

¹⁰¹ SOkA Pelhřimov, *Vikariátní úřad Pelhřimov*, inv. č. 399, kart. 50.

¹⁰² Kol., *Dějiny obyvatelstva*, s. 190.

II. 4. Sňatečnost

Při výzkumu sňatečnosti v Novém Rychnově je nutné srovnání s výsledky celozemských statistik, protože počet sňatků byl příliš nízký na to, aby z něj bylo možno vyvozovat širší závěry. Na počátku 19. století na tisíc obyvatel připadalo průměrně osm sňatků ročně. Během napoleonských válek počet sňatků poklesl až na 6,5 ‰ v letech 1813-1814.¹⁰³ Pokles byl ale záhy kompenzován vyšším počtem svateb. Dvacátá a třicátá léta sice ovlivnil nástup průmyslové revoluce, která vytvořila nové možnosti zaměstnání, sňatečnost však byla samozřejmě nadále limitována nutností zajistit budoucí rodině zdroj obživy.¹⁰⁴ To ve venkovském prostředí stále znamenalo mít aspoň minimální hospodářské zázemí, takže v úhrnu zatím nedošlo k příliš velkým změnám. Postupně se zvýšil počet osob, hlavně žen, žijících v definitivním celibátu. Stoupl i počet nemanželských dětí a především ve větších městech a průmyslových centrech se objevuje alternativa soužití nesezdaných párů.¹⁰⁵ Na přelomu čtyřicátých a padesátých let v důsledku hospodářských potíží došlo k mírnému poklesu sňatečnosti, průměrný sňatkový věk v této době stoupal. V následujících desetiletích se šance vstupu do manželství opět zvýšila, snížilo se i stáří lidí uzavírajících manželství.¹⁰⁶

Průměrný věk při sňatku byl v 19. století dosti vysoký, ale tento údaj je do značné míry zkreslen druhými sňatky postarších vdov a vdovců. Přesnější je určení podílu snoubenců té které věkové kategorie v celkovém počtu oddaných. Většina ženichů první poloviny 19. století vstupovala do manželství před dosažením třicátého roku věku, zpravidla mezi 25 a 30 lety. U žen byla věková hranice trochu posunuta, po třicítce se jich vdávalo jen málo a počet nevěst mladších dvaceti let nebyl zanedbatelný. Během druhé poloviny století se průměrný sňatkový věk postupně snižoval. Klesal však i počet velmi

---

¹⁰³ L. Fialová, *Vývoj*, s. 208.

¹⁰⁴ Věra HRUŠKOVÁ, *Vliv změny profese na rodinu příměstské vesnice druhé poloviny 19. století*, HD 17,1993, s. 201-228.

¹⁰⁵ Kol., *Dějiny obyvatelstva*, s. 207-210.

¹⁰⁶ V roce 1847 došlo k nejvyššímu poklesu sňatečnosti, na 1000 obyvatel připadalo 7,1 sňatku. V padesátých a šedesátých letech dosáhl průměrný sňatkový věk, činil téměř 30 let u mužů a 25-26 let u žen. L. Fialová, *Vývoj*, s. 210-213.

mladých snoubenců. V 80. a 90. letech se velká většina mužů oženila před dosažením třicátého roku věku a dívky se vdávaly zpravidla do 24 let.¹⁰⁷ Sňatkový věk se neměnil jen v chronologické perspektivě, objevovaly se i výrazné regionální rozdíly, související například s etnickým charakterem obyvatelstva dané oblasti. Zajímavé je také srovnání průměrného věku snoubenců podle sociálních kategorií.¹⁰⁸

Propočítávat průměrný sňatkový věk novorychnovských snoubenců by bylo vzhledem k malému počtu dat poněkud samoučelné a vedlo by ke zkreslujícím výsledkům.¹⁰⁹ Z tohoto důvodu je lepší pracovat se zmíněnými věkovými kategoriemi. Příloha 6.1.5. se týká sňatkového věku mužů. V první čtvrtině století převažovali ženichové ve věku 19-24 let. Od dvacátých let přibývá sňatků uzavíraných snoubenci staršími pětadvaceti let, čím dál více mužů odsunovalo svatbu za třicáté či pětatřicáté narozeniny. Počet sňatků velmi mladých chlapců byl nízký a stále klesal. Sňatkový věk žen (příloha 6.1.4.) se vyvíjel obdobně, ovšem s určitým posunem. Prakticky po celé zkoumané období se ženy vdávaly nejčastěji mezi 19-24 lety. Výraznější než u mužů je podíl snoubenek mladších dvaceti let. Přesto i zde je patrná tendence k oddálení vstupu do manželství, zatímco po roce 1800 se neprovdala žádná žena starší 35 let, ve druhé čtvrtině století byl už podíl nevěst tohoto věku výraznější.

V Novém Rychnově se během celého sledovaného období odehrálo 429 svateb,¹¹⁰ to znamená jen několik ročně. Jejich počet během jednotlivých let dosti kolísal, přičemž vysvětlení těchto ročních výkyvů zpravidla chybí. Je nutné předpokládat velkou roli aktuálních ekonomických podmínek regionu, konkrétních rodinných situací snoubenců i váhu individuálních rozhodnutí. Významnější změny jsou tedy patrné pouze v perspektivě delších časových úseků.¹¹¹ Zcela zřejmý je pokles sňatečnosti v poslední fázi napoleonských válek, kompenzovaný v následujícím období zřetelným vzestupem. Vyjma mírného poklesu v druhé polovině dvacátých let, který lze odůvodnit předchozím nárůstem,

---

¹⁰⁷ U mužů byl průměrný věk při prvním sňatku 30-32 let, u žen 26-27. Ludmila FIALOVÁ, *Příspěvek k možnostem studia sňatečnosti v českých zemích za demografické revoluce*, HD 9, 1985, s. 91.

¹⁰⁸ Alice KLÁŠTĚRSKÁ, *Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Štáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století*, HD 22, 1998, s. 145-168.

¹⁰⁹ Malé množství dat znemožňuje především relevantní srovnání vývoje sňatkového věku v různých obdobích a sociálních skupinách.

¹¹⁰ Ze statistiky byly vyloučeny svatby, které se sice odehrály ve farním kostele, ale jejichž hlavní aktéři zjevně nepocházeli z Nového Rychnova, ani zde v době sňatku nežili. SOKA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 39 – 40, knihy č. 39 – 40.

¹¹¹ Příloha 6.1.1.

počet sňatků nadále mírně stoupal. Vrcholu dosáhl v letech 1846-1850, kdy sňatkového věku dosahují silné poválečné ročníky. Následný pokles mohl být způsoben všeobecnou hospodářskou krizí, kterou v letech 1851-1853 zapříčinila velká neúroda brambor, jejichž pěstování na Vysočině získávalo stále větší oblibu a důležitost.¹¹² Možné je také kohortní zdůvodnění tohoto jevu. V roce 1851 totiž nebylo uzavřeno ani jedno manželství, zatímco v předchozích třech letech se konalo na zdejší poměry velké množství (16, 17 a 19) svateb. To při prokázaných natalitních vlnách¹¹³ a relativně konstantním věku osob vstupujících do manželství znamenalo, že v roce 1851 v Novém Rychnově nebyl skoro nikdo „na ženění“ respektive „na vdávání“. Svou roli jistě sehrálo i finanční vyčerpání rodin způsobené svatebními výdaji starších dětí, které tak oddálily sňatky mladších sourozenců. V následujících letech se počet sňatků opět vrátil k normálu.

Předpokládaný nedostatek snoubenců v pětiletí 1851-1855 byl pocíťován především ženami, protože celých 25% manželství v tomto období bylo uzavřeno mezi svobodnými dívkami a vdovci. V „normálních“ letech byla drtivá většina sňatků (80-90%) uzavírána svobodnými lidmi.¹¹⁴ K podobně výraznému poklesu podílu protogamních manželství došlo v Novém Rychnově pouze ve válečných letech, kdy opět můžeme předpokládat nedostatek svobodných ženichů, odvedených do války.¹¹⁵

Obecně platilo, že další sňatek uzavírali spíše muži, vdovy se podruhé vdávaly poměrně zřídka. Možnost vstupu do nového manželství byla silně limitována věkem, velkou roli hrálo i majetkové zázemí ovdovělého člověka a také počet dětí. Žena s větším množstvím potomků ztrácela na sňatkové atraktivitě, protože dětem bylo nutno v budoucnu vyplatit podíly po zesnulém otci. Naopak bylo pravidlem, že vdovec s malými dětmi hledal

---

¹¹² O demografických problémech způsobených touto krizí se zmiňuje: L. Fialová, *Změny ve vývoji plodnosti*, s. 143-189. Tábořsko nebylo neúrodou brambor příliš postiženo, stejně jako v letech 1846-1848, kdy sňatečnost v Novém Rychnově naopak stoukala. František KUTNAR, *Malé dějiny brambor*, Havlíčkův Brod 1963.

¹¹³ Natalitní vlny jsou způsobeny koncentrací porodů do mladého věku matky. Polovina dětí se tak rodí v rozmezí sedmi generací žen, ve věku matky 21-27 let. U starších populací jsou natalitní vlny způsobeny i pravidelností mezíporodních intervalů. Jana VESELÁ, *Úvod do demografie II. Stav a struktura obyvatelstva – demografická statistika*, Pardubice 2002.

¹¹⁴ SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 39 – 40, knihy č. 39 – 40.

¹¹⁵ V tomto období nedošlo k nárůstu úmrtnosti vdaných žen, které by vedlo ke zvýšení počtu relativně mladých vdoveců, potřebujících nové manželky. SOA Třeboň, *Sbírka matrik Jihočeského kraje, FÚ Nový Rychnov*, kniha č. 1.

novou partnerku a matku již záhy po úmrtí první ženy.¹¹⁶ V Novém Rychnově v letech 1801-1855 vstoupilo do dalšího manželství celkem 24 vdov a 59 vdovců, v osmi případech byl sňatek uzavřen mezi dvěma ovdovělými osobami. Platilo, že druhý sňatek byl uzavírán v relativně krátké době po smrti prvního partnera. Dlouhodobé setrvání ve vdovském stavu se týkalo především žen, jejichž šance na opětné provdání rychle klesala s postupujícími lety, vdovci se znovu ženili i v pokročilém věku.¹¹⁷ Důvodem této nerovnoměrnosti bylo majetkové zázemí, které mohli vdovci svým nevěstám nabídnout. Vdovy naopak byly povinné spravovat majetek pro nedospělé dědice, zároveň se musely ohlížet na mínění poručníků dítěte. Stárnoucí ženy také znevýhodňovala klesající fertilitní schopnost.

Podíl osob nucených zůstat v definitivním celibátu nebyl v Novém Rychnově příliš vysoký. Na počátku třicátých let se týkal 20 žen a 9 mužů. Během druhé čtvrtiny 19. století klesl počet trvale osamělých lidí. K roku 1855 bylo napočítáno sedm svobodných žen starších 35 let a osm neženatých mužů stejné věkové kategorie, je ale možné, že někteří z těchto lidí později ještě sňatek uzavřeli. Je ovšem nutno podotknout, že řada žen řešila hrozbu definitivního celibátu svobodným mateřstvím.¹¹⁸

Absolutní počet sňatků vzrůstal, stoupala také šance vstoupit do manželství. Za jakých okolností lidé zakládali nové rodiny? Museli snižovat své nároky na výběr partnera a na sociální úroveň nově uzavřeného manželství? Odpovědi na tyto otázky je také nutné hledat v podrobném rozboru struktur domácností.

---

¹¹⁶ Zcela jednoznačně se vyjádřil novorychnovský polní mistr Pavel Švestka, ovdovělý otec devíti dětí: „protož nevyhnutelně jest mi potřebná jiná žena, kteráž by starost mateřskou o tyto dítky přejmula.“ Jednalo se o supliku z roku 1848, ve které Švestka žádal vrchnost, aby neodebírala deputáty manželkám svých úředníků, uvědomoval si tedy velmi dobře, jaké jsou jeho možnosti pro vstup do dalšího manželství. NA Praha, APA, *Správa statků*, inv. č. 1080, sign. XXXVI/4/1-22, kart. 709.

¹¹⁷ V Novém Rychnově se v letech 1801-1855 necelá třetina vdov vdala mezi 35 a 39 lety, po čtyřicítce uzavřela nový sňatek přibližně čtvrtina a pouze dvě vdovy se znovu provdaly po dosažení 45 let věku. Naopak muži, kteří se znovu ženili po 45. narozeninách, tvořili více než polovinu z celkového počtu ženících se vdovců.

¹¹⁸ Je zajímavé, že v případě mužů se ve třicátých letech definitivní celibát objevoval nejvíce v případě dobře situovaných selských rodin (5 případů), zatímco u žen byl spíše záležitostí nižších vrstev (v rodinách sedláků se tehdy nenacházela ani jedna svobodná bezdětná žena starší 35 let). Dcery se patrně mohly spokojit s nižším věnem a díky tomu uzavřít sňatek i v případě méně příznivé ekonomické situace rodiny. O dvacet let později trvale svobodní lidé z rodin vyšších vrstev mizí úplně. Zbývá otázka, zda se dostupnost sňatku v selských vrstvách zvýšila kvůli novému dědickému právu platnému od roku 1787, nebo díky přejímání nových forem obživy.

II. 5. Migrace

Z několika typů mechanického pohybu měly na celkovou strukturu obyvatelstva menších obcí v 19. století největší vliv migrace sňatkové. Přesuny obyvatelstva (a tím i sňatečnost) byly stále limitovány geografickými podmínkami i správními celky. V 18. století byla většina uzavíraných manželství z regionálního hlediska heterogenní. Během devatenáctého století se podíl sňatků, kdy snoubenci pocházeli z jedné lokality, postupně snižoval. Přibývalo naopak manželství uzavíraných ve farnosti, kde se ani jeden ze snoubenců nenarodil. Od čtyřicátých let devatenáctého století proto bylo nutno předložit oddávajícímu platný křestní list a po proběhnutí svatebního obřadu se tato skutečnost zpětně sdělovala do domovské farnosti snoubenců.¹¹⁹ Větší regionální posuny obyvatelstva se ve stejné době odrazily i ve formuláři novorychnovských knih snubních protokolů, kde bývá odlišeno současné bydliště a místo původu ženichů a nevěst.¹²⁰

Ve sledovaném období drtivá většina obyvatel Nového Rychnova stále uzavírala manželství v rámci blízkého okolí. Snoubence můžeme podle místa původu rozčlenit do čtyř skupin: osoby pocházející z Nového Rychnova, z okolních vsí tvořících novorychnovskou farnost, z okruhu panství a jedinci pocházející z míst mimo tyto správní celky.¹²¹ Přibližně polovina budoucích manželů pocházela přímo z městečka. Vysoké procento ženichů a nevěst z Nového Rychnova si vybralo protějšek na území farnosti, která zahrnovala nejbližší geografické okolí městečka, které bylo jejím přirozeným těžištěm. Sňatky s lidmi pocházejícími ze vzdálenějších míst novorychnovského panství (Mezná, Rynárec) byly méně časté. Jejich podíl je srovnatelný s počtem svazků s „cizopanskými“ snoubenci, kteří v drtivé většině pocházeli z obcí nedaleko Nového Rychnova. Sňatečnost tedy nebyla příliš limitována správními hranicemi, ale spíše fyzickou dostupností lokalit.¹²²

---

¹¹⁹ J. Nuhlíček, *Matriční listinné doklady*.

¹²⁰ SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 39 – 40, knihy č. 39 – 40.

¹²¹ K Novému Rychnovu přiřazené obce Sázava a Čejkov nebyly součástí novorychnovského panství. V uvedeném členění jsem dala přednost hranicím církevní správy a zařazuji je do kategorie „farnost“. Důvodem je i minimální geografická vzdálenost těchto vsí, které tvoří nejbližší okolí Nového Rychnova. Poslední kategorie je poněkud problematická. Například obce Rohozná a Vyskytná, ze kterých pocházela řada lidí uzavírajících sňatek s někým z Nového Rychnova, leží v těsné blízkosti městečka, tvoří samostatné farnosti a nenáležely k arcibiskupskému panství.

¹²² Literatura většinou rozložení migračních lokalit charakterizuje pomocí vzdušné vzdálenosti v kilometrech. S ohledem na každodennost našich předků je výhodné i časové určení. Sommerova topografie zaznamenává přibližnou dobu, která byla v minulosti nutná k přemístění se z větších center regionu do okolních vsí.

2.5.1. Původ ženichů a nevěst (Nový Rychnov, 1831-1855)

		PŮVOD ŽENICHA							
		Nový Rychnov		Farnost		Panství		Odjinud ¹²³	
		počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
PŮVOD NEVĚSTY	Nový Rychnov	117	49,6	31	13,1	19	8,1	27	11,4
	Farnost	27	11,4	2	0,8	-	-	-	-
	Panství	2	0,8	-	-	1	0,4	-	-
	Odjinud ¹²³	7	3,0	1	0,4	1	0,4	1	0,4

Pokud bude opět použito členění na pětileté úseky, můžeme pozorovat určitý posun v geografickém rozmístění sňatků. V prvních obdobích 19. století podíl uzavíraných manželství, ve kterých oba snoubenci pocházeli z městečka Nový Rychnov, většinou přesahoval 55%. Postupně toto číslo klesá,¹²⁴ kolem poloviny století bylo mezi rodáky městečka uzavřeno asi 45% manželství. Pokles svateb obyvatel Nového Rychnova v rámci farnosti je méně zřetelný a podléhá větším výkyvům (příloha 6.1.4.).

Ve druhé čtvrtině 19. století je pokles sňatků v rámci městečka a farnosti nejvýraznější. V rozmezí let 1831-1855 bylo uzavřeno 236 manželství, v průměru 9 až 10 ročně, což je nejvíce za celé sledované období.¹²⁵ Tabulka 2.5.1. ukazuje možné kombinace

---

Naprostá většina budoucích manželů byla od sebe vzdálena pouze několik minut cesty. Mohli se tedy snadno seznámit i scházet. Počet svateb rychle klesá s narůstající vzdáleností, kterou musely páry překonávat. Uzavírání sňatků v blízkém okolí bydliště bylo obvyklé, i v jiných lokalitách se většina migrací odehrávala v okruhu dvaceti kilometrů. Josef GRULICH, *Sňatkové migrace na jihu Čech (1750-1824)*, HD 30, 2006, s. 19-72; Alice VELKOVÁ, *Migrace a životní cyklus venkovského obyvatelstva na Štáhlavsku v letech 1750-1850*, HD 30, 2006, s. 73-98.

¹²³ Z mapy farnosti a panství Nový Rychnov (příloha V.3.3.) je patrné, že přiřazené obce tvořily přibližně pětikilometrový okruh kolem městečka. V tomto okruhu tedy probíhalo více než 43 % sňatkových migrací. Migrace v rámci panství (do 10 km) tvořily 27 %. Co se týče sňatků z cizopanskými snoubenci, polovina z nich (16,7 % z celkového počtu migrací) byla uzavřena také do vzdálenosti 10 km. 8 % všech sňatkových migrací proběhlo ve vzdálenosti 11 – 20 km od Nového Rychnova. Dvacetikilometrová vzdálenost byla překročena jen u 4 % migrujících.

¹²⁴ K výraznějšímu výkyvu došlo pouze v letech 1806-1815, kdy napřed došlo k poklesu počtu těchto sňatků, který však byl záhy kompenzován. Důvodem tohoto posunu mohly být válečné události, které způsobily nedostatek vhodných snoubenců a uvolnění části zemědělských usedlostí.

¹²⁵ Do statistiky opět nebyly zahrnuty sňatky párů, ve kterých ani jeden ze snoubenců nebyl obyvatelem Nového Rychnova.

místního původu snoubenců pro roky 1831-1855. Výraznější migrace spojená se sňatkem se týkala spíše mužů, kteří se neváhali přesunovat na větší vzdálenosti, ženy se pohybovaly především v okruhu farnosti. Důvody pro vysvětlení tohoto jevu lze hledat ve větší vázanosti žen na původní rodinu i v jejich faktické právní nezpůsobilosti. Naproti tomu muži měli více migračních příležitostí, spojených například s cestami na zkušenou nebo námezdní prací.

Údaje v tabulce 2.5.1 zaznamenávají místo původu snoubenců, pro další analýzu je však důležité vědět, kde se tito novomanželé usadili. Z celkového počtu 236 párů, v nichž alespoň jeden z manželů pocházel či bydlel v Novém Rychnově, pouze 48 odešlo po svatbě jinam. Pouze tři vdovy, pocházející původně z okolních vsí, se s novým manželem odstěhovaly.

Páry, ve kterých oba manželé pocházeli přímo z městečka, zde zůstaly až na jedinou výjimku natrvalo. Platilo, že to byly většinou ženy, které po svatbě opouštěly domov, aby následovaly své muže, kteří měli budoucí rodině zajistit obživu. Do Nového Rychnova tímto způsobem přišlo 40 nevěst, naopak 47 novorychnovských žen se vdalo mimo obec. Tento počet byl kompenzován příchodem 37 ženichů. Pouze dva muži z Nového Rychnova se oženili mimo městečko. Je velmi těžké určit, zda primárním důvodem příchodu mladých lidí do Nového Rychnova byl sňatek, nebo hledání zaměstnání. Čeled' a závislí zaměstnanci nebývali ve zповědních seznamech nazýváni úplným jménem, takže identifikovat jednotlivé služebné osoby je leckdy nemožné. O devíti nevěstách, které nepocházely z Nového Rychnova je jisté, že zde v době sňatku žily a pracovaly, především jako děvečky ve větších hospodářstvích a ve vrchnostenských podnicích. Ve třech případech si vzaly „starousedlíka“, čtyřikrát došlo k sňatku dvou nově příchozích. Čtrnáct nově příchozích ženichů v městečku žilo a pracovalo ještě před svým sňatkem. Do domu své ženy, žijící v Novém Rychnově se přiřizeno devět ženichů. Je tedy zřejmé, že městečko se stalo cílem lidí z okolí, kteří nenašli uplatnění ve svém rodišti. Svou roli patrně sehrály širší možnosti obživy v městečku i více příležitostí k nalezení podruží. Nezpochybnitelný je také fakt, že vyšší počet obyvatelstva, centrální poloha a správný význam Nového Rychnova v rámci farnosti a panství rozšiřovaly perspektivu nalezení partnera v městečku. Počet příchozích nebyl nijak vysoký, ale jednalo se o mladé osoby, které zde založily rodiny, takže

v důsledku jejich podíl na celkovém množství a struktuře obyvatelstva rozhodně nebyl zanedbatelný.

Přesuny mladých lidí nebyly ničím neobvyklým. Pomineme-li odvody na vojnu, které nelze v případě Nového Rychnova blíže specifikovat, byly migrace mládeže spíše krátkodobé a odehrávaly se většinou v rámci blízkého okolí. Cílem bylo vyučení se řemeslu nebo čelední služba.¹²⁶ Nový Rychnov jakožto centrum panství s dosti vysokým počtem řemeslníků teoreticky mohl nabízet možnosti pro vyučení. Ve zpovědních seznamech je ale počet osob vedených jako učni minimální. Řemeslné dílny byly předávány z otce na syna, je tedy pravděpodobné, že možnost získání řemeslnických dovedností se omezovala převážně na potomky stávajících mistrů. Ti se mohli vyučit u otce nebo u jiného souseda téhož řemesla přímo v Novém Rychnově, přičemž patrně zůstali bydlet doma.¹²⁷

Přesuny za účelem čelední služby také nebyly rozsáhlé, neboť převládala tendence rodin využít vlastní zdroje pracovních sil než najímat čeled'. Konkrétní cesty a osudy služebné mládeže bohužel nelze sledovat,¹²⁸ čeled' se patrně přesunovala především v okruhu farnosti a často jen v rámci rodné obce.

Jinou formu měly migrace za prací. Je zřejmé, že se týkaly především neusedlého obyvatelstva, to jest podruhů a dětí, které neměli možnost zdědit po svých rodičích dům a živnost. Tito lidé hledali trvalejší zaměstnání než čeled', která zpravidla měnila místo služby po roce. Možnosti stálého zaměstnání se v Novém Rychnově ke konci první poloviny 19. století navíc poněkud rozšířily. Stále více zaměstnanců vykazuje panský velkostatek, ve čtyřicátých letech i železné hamry, mění se také struktura zdejšího personálu. Namísto svobodných mladých lidí se na postech čeledínů a děveček objevují jedinci pokročilejšího věku, kteří ve služebném postavení nezřídka zakládají vlastní domácnosti.¹²⁹ Pro rodiny podruhů bylo typické časté stěhování v rámci obce. Tento problém lze analyzovat pouze v souvislosti se strukturou jednotlivých podružských rodin a domácností hospodářů, pozornost mu tedy bude věnována v kapitole III.

---

¹²⁶ Alice VELKOVÁ, *Migrace a životní cyklus*, s. 80-86.

¹²⁷ Pouze ve dvou rodinách byli zaznamenáni učni. Jinou kategorií samozřejmě tvořili svobodní mladí úředníci zaměstnávaní při vrchnostenské kanceláři, kteří byli označováni termínem „praktik“.

¹²⁸ Jediným pramenem, kde můžeme nalézt stopy služebné mládeže jsou zpovědní seznamy. V nich však bývá většinou uvedeno jen křestní jméno a věk, který právě u této kategorie obyvatelstva nebývá příliš přesný. Co se týče migrací čeledě, je možné pouze doložit časté změny místa vykonávání služby.

¹²⁹ „Stárnutí čeledě“ a posun smyslu sloužení je všeobecným jevem, pozorovatelným v tomto období. Služba ztrácí svou výchovnou funkci a stává se plnohodnotným placeným zaměstnáním. J. Horský - M. Seligová, *Rodina*, s. 89.

Hledat uplatnění mimo zemědělství vně Nového Rychnova bylo složité. Vrchnostenské dvory a podniky na panství byly od Nového Rychnova poměrně vzdálené.¹³⁰ V nedalekém Čejkově se sice nacházely skelné hutě,¹³¹ komunita sklářů ale byla dosti uzavřená a žádné rozsáhlejší pracovní či sňatkové kontakty mezi obyvateli městečka a hutí se nepodařilo dohledat. Nebyly doloženy ani migrace do nejbližších měst, Pelhřimova a Jihlavy.¹³²

Migrace celých rodin v rámci větších geografických celků se v této době objevuje jen okrajově. Většinou se týká jen odborných vrchnostenských zaměstnanců (úředníci), kteří se přesunovali v rámci arcibiskupských držav. K podrobnějšímu prozkoumání tohoto problému chybí prameny. Něco málo lze vyčíst z křestních matrik, kde se tyto lidé objevují jako rodiče a bývá u nich poznamenáno místo původu. Rodiště manželek vrchnostenských zaměstnanců je někdy uváděno i ve zpovědních seznamech.¹³³ Migrace vrchnostenských zaměstnanců a jejich rodin neměly příliš velký vliv na celkové množství obyvatelstva, neboť jejich počet byl limitován pracovními místy ve službách vrchnosti.

Pro první polovinu 19. století nejsou k dispozici žádné doklady o vystěhovalectví z Nového Rychnova. Eva Cironisová, která zkoumala emigraci na Pelhřimovsku uvádí, že první vlna odchodů ze země v letech 1850-1855 postihla především města Pelhřimov a Pacov. V další fázi na počátku šedesátých let byl Nový Rychnov mezi obcemi, kde mělo dojít k „masovějšímu odchodu řady rodin“.¹³⁴ Tento údaj však autorka dále neupřesňuje, neuvádí ani počet emigrantů, ani cíl jejich cesty.

---

¹³⁰ Nejdále se nacházel rýnárecký dvůr, vzdálený od Nového Rychnova přibližně 2 hodiny cesty (vzdušná vzdálenost činí přibližně 10 km). Ostatní vrchnostenské dvory (v Cejli, Brajnerově a Rájově) ležely o něco blíže, cesta měla trvat přibližně hodinu.

¹³¹ Čejkov leží v bezprostřední blízkosti Nového Rychnova, zdejší sklárna byla založena roku 1804, její provoz byl pozastaven během napoleonských válek. Po následné konjunktúře huť začala mít v padesátých letech problémy a roku 1857 zanikla. V době největší prosperity zde pracovalo 8 tovaryšů, 2 učni a dalších 20 pomocníků. Jiří ADLER, *Zaniklé sklárny na Pelhřimovsku*, JSH 50, 1981, č. 3, s. 166-172.

¹³² Sňatkové migrace související s těmito městy byly minimální. V letech 1831-1855 došlo pouze jednou ke sňatku novorychnovské ženy s mužem z Pelhřimova a dvakrát bylo uzavřeno manželství muže z Nového Rychnova a ženy pocházející z Jihlavy.

¹³³ K dispozici jsou tedy informace spíše o ženách, které leckdy pocházely z velmi vzdálených míst, například z Rožmitálu či z Vltavského Týna. Tato města jsou od Nového Rychnova vzdálena přibližně 75 km respektive 100 km vzdušnou čarou. Manželé těchto žen patrně před odchodem do Nového Rychnova působili právě zde.

¹³⁴ Eva CIRONISOVÁ, *Vystěhovalectví z Pelhřimovska v letech 1850-1844*, JSH 50, 1981, s. 174.

II. 6. Socioprofesionální rozdělení obyvatelstva

Předchozí úvahy vedou ke zjištění, že počet lidí žijících v Novém Rychnově ve třicátých až padesátých letech 19. století vzrostl díky zakládání nových rodin. To při konstantním počtu domů muselo znamenat zvýšení počtu podružských domácností, ať již byly tvořeny nově vzniklými rodinnými jádry, výměnkáři nebo podruhy. Změnila se i celková struktura domácností a rodin. Jak tyto změny probíhaly a jak se projevují v pramenech? Za jakých podmínek nové rodiny vznikaly? Byly rozdíly mezi domácnostmi orientovanými na zemědělské hospodářství a na řemeslo?

Aby bylo možné odpovědět na tyto otázky, je nutné zařadit jednotlivé rodiny do sociálních kategorií. Přesnější určení profesního a sociálního statutu je možné jen u usedlého obyvatelstva, u držitelů jednotlivých domů a hospodářství. Nabízí se několik možností, jak zvolit kritéria pro určení těchto skupin. První variantou je rozdělení podle rozlohy půdy, kterou měla ta která rodina k dispozici. Tento způsob by byl velmi výhodný a přesný, kdyby se v případě Nového Rychnova jednalo o čistě zemědělskou oblast. To ale neplatí, velký podíl na hospodaření zdejších domácností měla textilní výroba a rovněž tradiční řemesla měla celkem silné zastoupení. Je možné také využít profesní terminologii, tak jak se vyskytuje ve zповědních seznamech a matričních dokumentech. Problém je, že tato označení jsou různorodá a u jednotlivých osob kolísají. Lze také použít protokol o vyvázání z poddanství, který byl sestaven v roce 1850.¹³⁵ Podobný, i když méně podrobný je protokol o robotních povinnostech sepsaný téhož roku.¹³⁶ Uvádějí jmenovitě vyčíslení finanční náhrady za robotní povinnosti. Tyto prameny jsou použitelné pouze pro vrstvu hospodářů, protože podružské domácnosti nevidují. Nezahrnují také jedince, pracující pro vrchnost. Je tedy nutné prameny zkombinovat a pokusit se obyvatelstvo rozčlenit do určitých uměle vytvořených kategorií. Bohužel, nezbývá než rezignovat na přesnější profesionální zařazení podruhů, jejich zaměstnání a způsob obživy nebyly v pramenech nijak specifikovány. K dispozici jsou také tři soupisy příjemců příspěvků pro chudé. Jeden byl sestaven v roce 1818, další dva jsou z roku 1855.¹³⁷

¹³⁵ SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 79, kart. 13.

¹³⁶ NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 1788, kart. 464.

¹³⁷ SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 81, kart. 14; SOkA Pelhřimov, *Vikariátní úřad Pelhřimov*, inv. č. 304, kart. 35.

Nový Rychnov měl ve druhé čtvrtině 19. století 143 popisných čísel, z nichž sedm mělo zvláštní charakter a obyvatele. V první řadě se jednalo o vrchnostenský zámek, kde sídlili vrchnostenští úředníci, jejich příbuzní a další personál. Žily zde rodiny správce (direktora), purkrabího, vrátného, v padesátých letech i lékaře. Kromě nich tu pobývali další, svobodní zaměstnanci vrchnostenské kanceláře, písaři, praktikanti, a samozřejmě služebnictvo, převážně mladé svobodné ženy. Zvláštní charakter měly budovy náležející k velkostatku.¹³⁸ Žily zde rodiny šafáře a polního mistra a byla tu ubytována dvorská čeleď. Další výjimečnou „domácností“ byla fara, kde jsou kromě faráře a kaplana v některých letech uváděny i jiné osoby, kuchařka, pacholek, příbuzní duchovních. Vinopalna byla bydlištěm židovského správce, kromě něj a jeho rodiny zde žilo židovské služebnictvo (po jistou dobu i učitel) a patrně i křesťanská čeleď zaměstnaná v podniku.¹³⁹ Výjimečné byly také železné hamry, které zaměstnávaly kromě rodiny majitele několik dalších kovářů, kteří zde bydleli i se svými rodinami.¹⁴⁰

Vrchnosti náleželo v Novém Rychnově ještě několik obytných budov, jednalo se o pivovar, hospodu, tři hájovny, dům vrchnostenského mušketýra. Novorychnovská obec byla vlastníkem školy, pazdery, domu právního posla a obecního slouhy. Domácnosti obyvatel těchto domů se co do velikosti a struktury nijak výrazně neodlišují, vrchnostenští a obecní zaměstnanci zde žili se svými rodinami, případně nepočetnou čeledí a podruhy. Zaměstnání jejich držitelů je možné označit za řemeslo, protože zemědělské zázemí tito lidé neměli. Lze je tedy zahrnout mezi „normální“ domácnosti a bez dalších výhrad podrobit analýze.

Po vyloučení sedmi budov, jejichž účel i obyvatelstvo se výrazně lišily, zbývá 136 domů a domácností, které je nutné dále rozdělit podle způsobu obživy jejich představitelů.¹⁴¹ Nejméně komplikované je vymezit kategorii sedláků, majitelů větších

---

¹³⁸ Č. p. 88 bylo bytem polního mistra. V čísle 87 původně sídlil šafář a č.p. 89 náleželo škole. V roce 1842 se účel těchto budov proměnil, škola se od té doby nacházela v č.p. 87 a číslo 89 bylo přiřazeno k velkostatku.

¹³⁹ Osazenstvo vinopalny bylo vedeno ve zvláštní rubrice židů. V prvních zповědních seznamech jsou křesťanští zaměstnanci vinopalny (č.p. 141) zapsáni v zámku (č.p. 1) s poznámkou, že se jedná o „čeleď ve vinopalně“. Od roku 1840 jsou zapisováni pod číslem 141, ovšem v katolické části zповědních seznamů.

¹⁴⁰ Budovy hamru dodnes stojí a na první pohled je zřejmé, že zde byl dostatek prostoru pro několik bytů a samostatných domácností.

¹⁴¹ Základem pro vymezení těchto kategorií se stala počítačová databáze, jejímž primárním klíčem bylo číslo popisné jednotlivých domů. Do této databáze jsem zadávala jména jednotlivých majitelů, jejich zemědělské zařazení v písemnostech farního úřadu a ve Stablním katastru (NA Praha, *Stablní katastr – duplikát*, inv. č. 8661, kart. 3861.) Dalším kritériem bylo vykonávané řemeslo a údaj o výši částky, kterou se roku 1850 vypláceli z poddanství (zde se jasně vydělují tři kategorie – první a největší skupina odváděla farářů dávkou

hospodářství (kategorie A). V pramenech bývají označováni termíny „soused“, „Bauer“, „láník“. Nevykonávali žádné řemeslo a byli povinni odvádět vysoké dávky vrchnosti, jejich robotní povinnosti mohly dosáhnout i 200 dnů roboty se dvěma voly. Těchto „selských rodin“ bylo napočítáno dvacet tři. Další skupiny se již tak ostře nevyhraňují. Do druhé kategorie B bylo zahrnuto čtrnáct domácností, které sice měly k dispozici větší díl půdy, ale zemědělskou výrobu většinou kombinovali s řemeslem. Dávky platili o něco nižší,¹⁴² robotovali s jedním volem a bývají uváděni jako chalupníci nebo podle řemeslné profese. Třetí kategorie C zahrnuje řemeslníky a zaměstnance vrchnosti, nemající možnost vlastní zemědělské produkce - celkem se jednalo o 27 rodin.¹⁴³ Kategorie vrchnostenských zaměstnanců je velmi různorodá, byly zde výrazné sociální rozdíly, jiné postavení a zázemí měl samozřejmě direktor panství a jiné zámecký vrátný. Čtvrtou a největší skupinu tvoří 46 domácností: jsou to lidé, kteří sice měli přístup k půdě, ale její rozloha byla příliš malá, takže své živobytí doplňovali řemeslem. Odváděli minimální dávky a 13 dnů pěší roboty. Označováni bývají jako domkáři nebo vykonavatelé řemesla, většinou textilního. Poslední kategorii tvoří domkáři, kteří nevykonávali řemeslo a k dispozici měli jen nevelké množství půdy. Tato kategorie, do níž bylo zahrnuto 25 domácností, se svým způsobem života do jisté míry podobá podruhům. Patrně využívali podobné možnosti obživy, například námezdní a domáckou tkalcovskou nebo přádláckou práci. Častěji se stěhovali a také struktura jejich rodin se přibližovala podružským domácnostem.

Způsob obživy samozřejmě ovlivňoval majetkové zázemí domácností, je ale poměrně těžké určit, jaká byla životní úroveň jednotlivých rodin, jež byla určena nejen zdroji obživy, ale také šíří rodiny. Svou roli hrálo i finanční zatížení rodiny, dluhy, nutnost vyplatit podíly sourozencům hospodáře, povinnost zajistit výměnkáře. Velcí sedláci, vrchnostenští úředníci a držitelé prosperujícího řemesla tvořili majetkovou elitu venkovské společnosti. Chalupníky a domkáře vykonávající řemeslo lze považovat za příslušníky střední vrstvy obyvatelstva, která patrně nemusela řešit existenční problémy. V horší situaci

---

v hodnotě 4 a ¼ krejcaru, druhá část obyvatel 2 a ½ krejcaru a třetí skupina měla své výrazně vyšší povinnosti stanoveny individuálně). Databáze ukázala, že socioprofesionální zařazení držitelů jednotlivých usedlostí se v podstatě neměnilo, a to ani v případech, že dům a hospodářství změnily majitele, nebo se dokonce dostaly do držení úplně jiné rodiny. Pro snazší manipulaci s jednotlivými kategoriemi obyvatelstva v tabulkách bylo použito označení domácností písmeny A – E.

¹⁴² Tato skupina obyvatel odváděla farářům dávky v hodnotě 7 a ½ krejcaru. SOKA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 79, kart. 13.

¹⁴³ Osm z těchto 27 domácností živila službu vrchnosti, respektive obci. Jejich představitelé byli myslivci, hajní, sládek v pivovaru, nájemce hospody, právní posel, mušketyr a obecní slouha.

byli lidé závislí na námezdné práci, domkáři, podruzi.¹⁴⁴ Za nejchudší členy venkovské společnosti byly považovány osamělé ženy.¹⁴⁵

Jednotlivé socioprofesionální vrstvy byly do jisté míry prostupné. Víceméně uzavřená byla skupina sedláků, jejíž členové uzavírali sňatky pouze s příslušníky své vrstvy a velmi často si vyhledávali partnery mimo Nový Rychnov a jeho nejbližší okolí. Jak bude ještě zmíněno v kapitole III.3.2., selské usedlosti jen málokdy měnily rodinu majitele. Naopak běžně docházelo ke sňatkům mezi chalupníky, domkáři a drobnými řemeslníky nebo chudšími zaměstnanci vrchnosti. Tyto skupiny obyvatel jevíly i podobné demografické chování. Velmi prostupné byly i vrstvy chudých domkářů bez půdy či řemesla a podruhy. Domkářské usedlosti často mění majitele, pro řadu podruhů nebyl problém získat domek, naopak původní majitelé neřídka odchází do podruží. Z dochovaných testamentů¹⁴⁶ a svatbních smluv¹⁴⁷ lze získat povědomí o tom, co konkrétní rodiny skutečně vlastnily. Zatímco domkáři rozdělovali mezi své děti jen několik desítek zlatých, bohaté selské nevěsty leckdy přinášely věno v hodnotě přesahující tisíc zlatých.

Ekonomické možnosti a s nimi spojená životní úroveň se nutně musely podepsat na rodinném a osobním životě obyvatelstva. Lidé se museli nějakým způsobem přizpůsobit své situaci. Lepší či horší ekonomické podmínky se mohly odrazit v několika oblastech, nejvýrazněji v počtu členů domácnosti, sňatkovém věku, počtu dětí v rodině. Dobře situované rodiny mohly zaměstnat čeled', v chudých a jistě stísněných domácnostech se často objevují podruzi. Lidé řešící existenční problémy se snad pokoušeli regulovat počet dětí, které se jim narodí, nebo je alespoň brzy poslat z domu.¹⁴⁸ Tam, kde nehrozily potíže s finančními náklady na založení nové rodiny, nebyl důvod odkládat sňatek. Naopak

---

¹⁴⁴ Alice VELKOVÁ, *Sociální stratifikace venkova na přelomu 18. a 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, SSD 10, 2002, s. 53-66.

¹⁴⁵ V seznamech chudých, kterým byla vyplacena finanční podpora z novorychnovské chudinské pokladny tvoří převážnou většinu podělených osob. Roku 1818 byli mezi jednadvaceti chudými pouze tři muži. V roce 1855 z dvaceti lidí podělených z prostředků leonardovské nadace bylo patnáct vdov, jedna nemá žena, dva starší vdovci a dva muži středního věku, žijící bez rodin.

¹⁴⁶ NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 1461 – 1462.

¹⁴⁷ NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 1456 – 1458.

¹⁴⁸ Nižší počet dětí přítomných v chudších rodinách dokládá: Alice VELKOVÁ, *Složení domácností a problematika čelední služby na panství Štáhlavy počátkem 19. století*, in: Marie KOLDINSKÁ – Alice VELKOVÁ (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 140-161.

zhoršená šance vstoupit do manželství se projevovala vyšším sňatkovým věkem, zvýšením počtu osob nucených přijmout definitivní celibát a patrně také nárůstem nemanželských porodů.¹⁴⁹

Způsob obživy posledních třech skupin lze označit termínem protoindustriální. Nejdůležitější otázkou, kterou se pokusí zodpovědět následující kapitoly, je způsob, jakým tyto skupiny obyvatelstva formovaly své rodiny. Zahraniční práce na téma protoindustrializace se shodují, že nové možnosti obživy urychlily demografický vývoj, především sňatečnost a porodnost, protože pro rodiny venkovských výrobců bylo velmi výhodné mít více dětí, které mohly při domácí práci pomáhat.¹⁵⁰ Zároveň poukazují na to, že potomci se přestali „vyplácet“ ve chvíli, kdy se rozšířila povinná školní docházka a děti nemohly trávit při práci tolik času. Vycházejí přitom hlavně z výzkumů „západu“, především anglického prostředí, kde ovšem Education Act zavádějící povinnou školní docházku vstoupil v platnost až roku 1872. V českých zemích ale děti musely do školy chodit už od roku 1774. Při práci v domácnosti byly určitě zaměstnány také, ale jejich přínos do rodinné ekonomiky nemohl být příliš velký. Je tedy možné, že chudší manželské páry měly tendenci šíři své rodiny omezit.

Při analýze rodiny jednotlivých sociálních vrstev bude nejlepší sestupovat po pomyslném společenském žebříčku od nejlépe situovaných rodin směrem k nejhudším. Důvodem tohoto postupu je fakt, že zámožnější skupiny obyvatelstva (především sedláci, řemeslníci a úředníci) patřily k tradičním vrstvám a lze předpokládat, že i způsob jejich rodinného života bude více odpovídat starému demografickému režimu.

---

¹⁴⁹ K diskuzi o proměnách ilegality blíží: Michael ANDERSON, *Approaches to the History of the western Family, 1500-1914*, London 1980, s. 54-59.

¹⁵⁰ Michael Anderson, *Approaches*, s. 69-81; J. Goody, *Proměny*, s. 141-142.

III. RODINNÉ STRUKTURY

III. 1. Rodina z hlediska historické demografie

Michael Anderson shrnuje postoje vědců k historii evropské rodiny do tří základních okruhů. Kritériem tohoto dělení byly názory historiků na to, co zapříčinilo proměny rodinných struktur v dějinách. Základním východiskem se staly demografické výzkumy, prováděné pomocí analýzy matrik a starých seznamů obyvatelstva. Změny, kterými evropská rodina prošla, bývají zdůvodňovány biologickými faktory, proměnou mentality lidí i změnami ekonomiky. Všechny tyto argumenty jsou oprávněné a nelze je v bádání o dějinách rodiny opomíjet.¹⁵¹ Východiskem dalšího výzkumu se staly pokusy o klasifikaci typů evropské rodiny.

Již dříve byla zmíněna teorie starého a nového demografického režimu, která bezprostředně souvisí s utvářením domácností. V druhé polovině 19. století se Fréderick LePlay pokusil definovat základní typy rodiny. V novověké Evropě podle něj existovala rodina kmenová (*famille souche*), typická pro rolnické společnosti, a rodina nestabilní (*famille instable*), která se projevovala v urbanizovaných populacích s manufakturní výrobou. Rozšířená kmenová rodina obsahovala silný patriarchální element, sdružovala více osob a mezi svými příslušníky vytvářela velmi pevná pouta. Naproti tomu moderní nestabilní rodina plně spočívala na základě dobrovolného svazku dvou lidí a zahrnovala pouze úzké nukleární rodinné jádro.¹⁵²

V roce 1965 uveřejnil svou typologii evropské rodiny John Hajnal. Podle jeho názoru lze Evropu rozdělit pomyslnou linií mezi Terstem a Petrohradem. Pro oblast na západ od této linie jsou typické užší rodiny, vyšší sňatkový věk a více osob žijících v definitivním celibátu. Na východě se naopak nacházejí především rozšířené rodiny, disponující většími půdními rezervami, které umožňovaly nízký sňatkový věk a usnadňovaly vstup do manželství. Další rozdíl spočíval ve využívání nájemné pracovní síly na západě, zatímco ve východní oblasti veškerou práci v hospodářství obstarávali příslušníci rodiny. Tyto odlišnosti byly způsobeny rozdílnými přírodními podmínkami

---

¹⁵¹Michael Anderson, *Approches*.

¹⁵²Tamtéž, s. 23.

i právními zvyklostmi při předávání usedlostí. Výzkum provedený pro české prostředí na základě Hajnalovy teorie českou rodinu jednoznačně přiřadil k západnímu typu.¹⁵³

V roce 1969 zveřejnil Peter Laslett analýzu obyvatelstva stovky anglických obcí v letech 1574-1821. Výsledkem jeho bádání byla podrobná typologie domácností, kterou do českých podmínek převedl Eduard Maur.¹⁵⁴ Domácnosti člení do šesti základních okruhů podle počtu členů a rodinných jader a podle způsobu jejich spřízněnosti. Jsou tedy vymezeny domácnosti jednotlivců, vícečlenné nerodinné domácnosti, jednoduché rodinné domácnosti, rozšířené rodinné domácnosti, složené rodinné domácnosti a domácnosti neurčité.

Definice typů rodiny podle zahraničních vědců odpovídají situaci v prostředí, pro které byly vytvořeny. Málo například zohledňují ve zdejším prostředí rozšířený fenomén podruží. S typologií domácností se tedy při svém bádání museli vyrovnat i čeští historici.¹⁵⁵ Jejich výzkumy se týkají především staršího období a rodiny rozdělují podle osoby hospodáře a vztahu, jaký k němu zaujímal další členové domácnosti. Eliška Čáňová při analýze složení domácností použila dělení rodin do pěti skupin a indexem označila existenci čeledi nebo podružské rodiny.¹⁵⁶

S charakterem domácností souvisí otázka podružství. Podruzi vytvářeli relativně nezávislá rodinná jádra, která však byla součástí domácnosti hospodáře. V tomto postavení ale často žili blízcí příbuzní hlavy rodiny, například sourozenci nebo ženatí synové s rodinami. Za specifický druh podruží lze považovat i výměnek. Teoretické typologie domácností započítávají příbuzné v podružském postavení do rodiny hospodáře. To odpovídá i řeči novorychnovských pramenů, kde termín „podruh“ označuje pouze osoby nebo rodiny nespřízněné s osobou v čele domácnosti. Příbuzní hospodáře bývají pojmenováni vždy ve vztahu k němu, a to i v případě, že příbuzenské pouto mezi nimi nebylo příliš úzké. Tento přístup je také zachován v následujících kapitolách. Za součást domácnosti hospodáře byla považována i čeleď. To souviselo se starším pojetím čelední

---

¹⁵³ J. Horský – M. Seligová, *Rodina*, s. 25-35.

¹⁵⁴ E. Maur, *Základy*, s. 98-99.

¹⁵⁵ Blíže: Jan HORSKÝ – Eduard MAUR, *Die Familie, Familienstrukturen und Typologie der Familien in der böhmischen Historiographie*, HD 17, 1993, s. 7-35.

¹⁵⁶ Typy domácností byly tyto: jednotlivci, domácnosti bez manželského páru, základní rodina, rozšířená rodina, více rodin. Index a označoval variantu bez čeledi, b s čeledí, c včetně podružské domácnosti bez služebnictva. Eliška ČÁŇOVÁ, *Složení domácností v Čechách v roce 1651*, HD 16, 1992, s. 63-66.

služby jako součásti výchovy. V novější době ale došlo k proměně ve vztahu hospodáře a čeládky a ze služby se stala placená námezdní práce. Ve starších pramenech lze čeledíny a děvečky relativně snadno identifikovat, jedná se o mladé, svobodné lidi, kteří během své čelední služby zpravidla vystřídali několik hospodářů.¹⁵⁷ Postupně se ovšem pojetí čelední služby proměnilo a v novorychnovských pramenech z 19. století je možné nalézt několik rodin, jejichž živitel je označen jako „čeledín“ nebo „pacholek“. Počet čeledínů a děveček v jednotlivých hospodářstvích byl víceméně konstantní a měnil se podle potřeb domácnosti.

III.2. Typologie rodin a domácností v Novém Rychnově

Jak již bylo uvedeno v kapitole o pramenech, situaci novorychnovských rodin lze zkoumat díky zповědním seznamům. Pro výzkum domácností bude vhodné využít Laslettovu typologii s a zároveň označit domácnosti doplněné čeledí nebo podruhy. Je rovněž nutné zohlednit sociální postavení rodiny hospodáře a jeho profesní zařazení. Tabulka 3.2.1. využívá již dříve uvedeného členění domácností podle způsobu obživy, pro zjednodušení bylo zjišťováno složení domácností v letech 1833, 1843 a 1853.¹⁵⁸ Čeleď se objevuje prakticky pouze v rodinách sedláků, větších chalupníků a panských podnicích, kde byla především zaměstnancem vrchnosti. Během dvaceti let počet lidí v čelední službě poklesl. Zároveň stoupl výrazně počet podruhů, kteří zřejmě na větších statcích svou práci nahradili čeleď. Vzrůstající množství podružských rodin odpovídá rostoucí sňatečnosti a stoupajícímu počtu obyvatelstva. Nové rodiny zjevně nebyly existenčně závislé na držení vlastního hospodářství. Jejich obživu zajišťovala námezdní práce, jejíž možnosti se patrně rozšířily natolik, že v podruží se mohlo uživit podstatně více lidí než dříve.¹⁵⁹

---

¹⁵⁷ J. Horský – M. Seligová, *Rodina*, s. 19-22.

¹⁵⁸ Z typologie domácností bylo vyloučeno sedm budov zvláštního charakteru, tedy zámek, fara, budovy velkostatku a železných hamrů.

¹⁵⁹ Otázka podruhů je podrobněji zmíněna v kapitole III.4.1.

3.2.1. Umístění podruhů a čeledi v domácnostech hospodářů
(Nový Rychnov, 1833, 1843, 1853)

			ROK					
			1833		1843		1853	
			Počet domácností	%	Počet domácností	%	Počet domácností	%
KATEGORIE	A	Čeďed'	7	30,4	4	17,4	2	8,7
		Podruh	5	21,7	8	34,8	10	43,5
		Obojí	5	21,7	4	17,4	5	21,7
	B	Čeďed'	1	7,1	2	14,3	2	14,3
		Podruh	3	21,4	5	35,7	4	28,6
		Obojí	-	-	-	-	-	-
	C	Čeďed'	5	18,5	4	14,8	2	7,4
		Podruh	4	14,8	5	18,5	9	33,3
		Obojí	-	-	-	-	1	3,7
	D	Čeďed'	-	-	-	-	-	-
		Podruh	11	23,9	16	34,8	21	45,7
		Obojí	1	4	-	-	-	-
	E	Čeďed'	-	-	-	-	-	-
		Podruh	8	32	8	32	14	56
		Obojí	-	-	-	-	-	-

Zajímavé je srovnání počtu podruhů vzhledem k sociálním kategoriím hospodářů. Relativně vysoký počet podružských rodin vykazují domácnosti sedláků, důvodem je pravděpodobně rozlehlost jejich domů i potřeba pracovní výpomoci. Na velkých statcích se našlo dostatek možností pro ubytování a zaměstnání podružské rodiny. Naproti tomu se nejméně doplňujících členů domácnosti objevuje v kategoriích chalupníků, řemeslníků a zaměstnanců vrchnosti (B, C), kteří neměli tak velkou potřebu pracovních sil. Chudší vrstvy obyvatelstva naopak podruhy do svých domků přijímaly velmi často. To muselo nutně znamenat výrazné zhoršení bytových a životních podmínek nejen pro podruhy, ale i pro jejich ubytovatele. Důvody pro rozšíření počtu obyvatel beztak skromných domácností mohly být různé, od potřeby držitelů domků snížit náklady na bydlení, až po snahu pomoci. Je jaké nutno zdůraznit, že podruzi byli přijímáni především do domácností, kde vlastní rodina hospodáře nebyla příliš velká. Pokud se tato rodina více rozrostla, museli podruzi

dům opustit. Větší množství obyvatelstva se neprojevovalo pouze v množství podruhů, ale také v počtu členů a rozvětvenosti rodin.

III.3. Usedlé obyvatelstvo

III.3.1 Rodiny majitelů usedlostí

Rodiny držitelů usedlostí se počtem svých členů i celkovým uspořádáním značně lišily. Vedle přirozených biologických příčin je nutné hledat zdůvodnění především v materiální situaci a ekonomických možnostech jednotlivých rodin. Přiložené tabulky ukazují podíl jednotlivých typů domácností v souvislosti se způsobem obživy pro roky 1833 a 1853.¹⁶⁰ Převažovaly nukleární rodiny, jejich počet ale v časovém odstupu dvaceti let poklesl ve všech skupinách obyvatelstva kromě selské vrstvy. Důvod tohoto posunu je možné hledat v stoupaní počtu obyvatelstva díky dorůstání silných poválečných ročníků. Snížil se ale také počet rozšířených kolaterálních rodin, tedy případů, kdy v domě hospodáře zůstává někdo z jeho svobodných sourozenců. Naopak se zvýšil počet složených rodinných domácností všech typů, v jednom domě tedy zpravidla žilo více spřízněných nukleárních rodin. Výrazně větší počet rodinných jader by měl korespondovat se zvýšením celkového počtu členů rodiny.¹⁶¹ Tento nárůst ale není příliš markantní, o to výraznější je snížení průměrného počtu osob tvořících jednotlivá nukleární jádra.¹⁶²

---

¹⁶⁰ Tabulky 6.1.7 a 6.1.8. Východiskem se stala Laslettova typologie, není ovšem uváděno celé schéma. Některé Laslettovy kategorie rodin se v Novém Rychnově v první polovině 19. století vůbec nevyskytovaly, jiné pouze v naprosto minimálním počtu, proto byla typologie zredukována na hlavní položky.

¹⁶¹ Průměrný počet členů rodin z hlediska celozemské statistiky uvádí Vladimír Srb. Roku 1800 měla rodina průměrně 4,68 členů, roku 1820 v průměru 4,22 členů, roku 1840 průměrně 4,29 a na počátku padesátých let v průměru 4,07 členů. Vladimír SRB, *1000 let obyvatelstva českých zemí*, Praha 2004, s. 225.

¹⁶² Z výpočtu byli vyloučeni jednotlivci, tedy výminkáři bez dětí a svobodní, bezdětní sourozenci hospodářů. Jako rodinné jádro byly ovšem započítány svobodné matky s dítětem nebo dětmi. To odpovídá i Maurově pojetí Laslettovy jednoduché rodinné domácnosti. Zatímco Peter Laslett situaci, kdy žena žije s dětmi, ale bez muže, definuje jako „widow with child(ren)“, Eduard Maur volí širší označení „matka s dětmi“. J. Horský – M. Seligová, *Rodina*, s. 35.

Tabulka 3.3.1.1. Rodiny majitelů usedlostí (Nový Rychnov, 1833 a 1853)

	ROK									
	1833					1853				
	Kategorie domácnosti					Kategorie domácnosti				
	A	B	C	D	E	A	B	C	D	E
Průměrný počet členů rodiny	7,74	7	6,48	6,56	5,48	6,86	7,5	7,4	6,83	5,41
Celkový počet rodinných jader	36	18	38	62	31	34	27	44	78	31
Počet jednotlivců	5	3	2	11	5	5	2	3	8	7
Průměrný počet členů rodinných jader	4,8	4,89	4,52	4,69	4,26	4,5	3,8	4,25	3,92	4,06

Výjimku z obecného vývoje tvoří skupina sedláků. Počet nukleárních rodin se zde dokonce o něco zvýšil, ale vzhledem k souběžnému poklesu descendentních a nárůstu ascendentních rodinných domácností lze tuto skutečnost vysvětlit generační výměnou v jednotlivých rodinách. Snížil se také průměrný počet členů rodin i rodinných jader. Selské rodiny tedy měly sklon zmenšovat se co do počtu osob, ale zároveň si zachovaly poměrně jednoduchou strukturu. Sedláci jako tradiční vrstva patrně měli tendenci k udržování starších a osvědčených modelů chování. Zároveň vlastnili dostatek prostředků k tomu, aby zajistili samostatné bydlení pro své potomky. Mohli svým dětem vyplatit poměrně vysoké částky jako podíl z usedlosti či věno, nebo přímo zakoupit nemovitost. I když finanční rezervy nebyly ani v bohatších selských rodinách samozřejmostí, přece jen se zde možnosti sňatku a založení samostatné domácnosti bylo pravděpodobnější. Alice Klášterská-Velková podrobně zkoumala výběr partnera v souvislosti se sociálním zařazením snoubenců a došla k závěru, že i přes preferovanou sociální homogamii sňatků, měly dcery ze selské a chalupnické vrstvy dost vysokou šanci založit rodinu, zvláště pokud snížily své nároky na sociální postavení partnera.¹⁶³

¹⁶³ A. Klášterská, *Výběr partnera*.

Velmi stabilní se jeví situace v rodinách chudších domkářů. Podíl jednotlivých typů rodiny se zde nezměnil a ani pokles počtu členů rodin a jednotlivých rodinných jader není příliš výrazný. Iva Heroldová tvrdí, že „venkovská chudina periodicky z větší části vymírala“.¹⁶⁴ Ekonomická situace těchto rodin patrně zůstávala stále napjatá, takže ani nebylo možné domácnosti příliš rozšiřovat. Menší počet osob tvořících rodiny domkářů je také možné vysvětlit častějším odesláním dětí do služby. Vzhledem k možnostem pramenné základny nelze v případě Nového Rychnova tyto závěry konkretizovat.

Nejvíce se struktura rodin proměnila ve středních vrstvách obyvatelstva, kde hrálo velkou roli řemeslo. Rapidně klesá počet nukleárních rodin a zvyšuje se podíl domácností, kde vedle sebe žilo více příbuzensky spojených rodinných jader. Jejich velikost se také zmenšuje. Nejvýraznější kontrast se objevuje u rodin menších sedláků a chalupníků (kategorie B). Nárůst celkového počtu členů rodiny je u této skupiny obyvatelstva mnohem méně patrný než zmenšení velikosti rodinných jader, jejichž počet výrazně stoupl. Vzniklo tedy velké množství nových rodinných jader, která ovšem byla mnohem menší, v průměru takřka o jednoho člena. Takto výrazná změna, která se navíc odehrála během velmi krátké doby, musela mít kořeny v ekonomické sféře a nepochybně i v uvažování lidí. Je velmi pravděpodobné, že tito zemědělci se začali ve větší míře zabývat domácí textilní výrobou, která umožnila uzavírat manželství takřka všem jejich dětem. Podobné tendence se projevují i ve vrstvě domkářů, o kterých je známo, že zemědělskou výrobu kombinovali s řemeslem (kategorie D). Také zde se rodinná jádra v průměru zmenšila takřka o jednu osobu, takže i když jejich počet vzrostl takřka o 26%, průměrný celkový počet členů rodin stoupl jen nepatrně. Naopak více obyvatel musely obsáhnout domy řemeslníků a zaměstnanců vrchnosti. Zde nárůst rodinných jader do značné míry korespondoval se zvyšujícím se počtem členů rodinných domácností, zatímco velikost jednotlivých nukleárních jader se příliš nezmenšila. Řemeslná práce snad vytvářela dostatečné rezervy, díky kterým bylo možné uživit a ubytovat nově vzniklé rodiny potomků hospodáře, zároveň ale nebyl dostatek prostředků pro to, aby se tyto děti mohly odstěhovat.

---

¹⁶⁴ Iva HEROLDOVÁ, *Vesnická poddanská rodina v Čechách před vydáním patentu o zrušení nevolnictví a po něm*, ČL 68, 1981, č. 3, s. 159.

3.3.1.2. *Typologie rodin hospodářů (Nový Rychnov, 1833)*

		KATEGORIE DOMÁCNOSTI									
		A		B		C		D		E	
		počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
NUKLEÁRNÍ RODINA		7	30,4	8	57,1	16	59,3	23	50	14	56
ROZŠÍŘENÁ RODINA	kolaterální	2	8,7	-	-	4	14,8	8	17,4	4	16
	ascendentní	1	4,3	3	21,4	1	3,7	3	6,2	1	4
SLOŽENÁ RODINNÁ DOMÁCNOST	descendentní	9	39,1	3	21,4	4	14,8	8	17,4	2	8
	ascendentní	2	8,7	-	-	-	-	-	-	3	12
	kolaterální	2	8,7	-	-	-	-	3	6,2	1	4
	ascendentní a kolaterální	-	-	-	-	2	7,4	1	2,2	-	-

3.3.1.3. *Typologie rodin hospodářů (Nový Rychnov, 1853)*

		KATEGORIE DOMÁCNOSTI									
		A		B		C		D		E	
		počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
NUKLEÁRNÍ RODINA		10	43,5	1	7,1	12	44,4	17	37	13	52
ROZŠÍŘENÁ RODINA	kolaterální	3	13	-	-	-	-	5	10,9	3	11,5
	ascendentní	-	-	-	-	2	7,4	-	-	2	8
SLOŽENÁ RODINNÁ DOMÁCNOST	descendentní	2	8,7	4	28,6	8	29,6	10	21,7	3	11,5
	ascendentní	7	30,4	3	21,4	4	14,8	4	8,7	2	8
	kolaterální	1	4,3	5	35,7	1	3,7	4	8,7	1	4
	ascendentní a kolaterální	-	-	1	7,1	-	-	5	10,9	1	4

III.3. 2. Předávání usedlostí

Problematika změny majitelů venkovských usedlostí je v české historiografii dobře probádána, především v souvislosti s výměnkem a dědickým právem.¹⁶⁵ Základem těchto výzkumů jsou především zápisy v pozemkových knihách, které ovšem pro Nový Rychnov devatenáctého století chybí.¹⁶⁶ Tento nedostatek mohou částečně nahradit údaje zповědních seznamů, které zaznamenávají i změny v rodinné hierarchii.

Nejčastější formou získání usedlosti bylo dědictví, zpravidla po rodičích, nebo jiných příbuzných. Dědická praxe byla spjata s institucí výměnku, který zpravidla formou písemné smlouvy zajišťoval odstupujícímu hospodáři právo bydlení na usedlosti, užívání některých jejích prostor, nárok na různé naturální dávky, zajištění potravin, často si výměnkáři vymíňovali zajištění pohřbu.¹⁶⁷ Velmi často ovšem docházelo k předání usedlosti až v okamžiku úmrtí starého hospodáře, v takovém případě výměnek existenčně zajišťoval jeho vdovu, případně i dosud nedospělé děti.

Až do sklonku 18. století se česká dědická praxe zpravidla řídila zvykovým právem, které v zvýhodňovalo nejmladšího syna stávajícího hospodáře. Patent z roku 1787 uzákonil dědické preference nejstaršího mužského potomka. Pro oblast západních Čech bylo doloženo, že toto nařízení výrazně proměnilo uspořádání rodin vyšších sociálních kategorií, zapříčinilo rozšíření výměnku a umožnilo snížení sňatkového věku sourozenců dědiců usedlostí.¹⁶⁸ Naproti tomu výzkum provedený pro oblast jižních Čech ukázal, že dědická praxe se před i po roce 1787 řídila především aktuálními potřebami rodiny.¹⁶⁹ V každém případě v zemědělských oblastech byl výměnek standartní institucí, jejíž potřeba

---

¹⁶⁵ Josef GRULICH, *Převody poddanských nemovitostí a migrace obyvatelstva na jihu Čech. Situace na Chýnovsku v druhé polovině 17. a 18. století*, SSD 6, 2000, s. 117-136; TÝŽ, *Okolnosti změn vlastnických poměrů v poddanském prostředí (Situace na jihočeském panství Chýnov v rozmezí let 1625-1795)*, in: Marie KOLDINSKÁ – Alice VELKOVÁ (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 108-128; TÝŽ, *Poddanská nemovitost a dědické právo na Táborsku. Vřesecká rychta v letech 1625-1825*, JSH 65, 1996, s. 34-42; Alice KLÁŠTERSKÁ, *Forma sociálního zabezpečení na vesnici v 18. a 1. polovině 19. století (Výměnek v pozemkových knihách vesnice Kůty u Štáhlav)*, HD 21, 1997, s. 93-131.

¹⁶⁶ Ve velkostatkovém archivu je uložena pozemková kniha pro Nový Rychnov a Chaloupky formálně zahrnující období 1722-1883. V 19. století však už tato kniha de facto nebyla vedena, objevují se pouze marginální přípisy ke starším záznamům. NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 1441, sign. 181 Pelhřimov.

¹⁶⁷ Cyril HORÁČEK, *Výměnek. Úvaha agrárně politická*, Praha 1900, s. 7-9.

¹⁶⁸ A. Klášterská, *Výběr partnera*.

¹⁶⁹ J. Grulich, *Poddanská nemovitost*.

byla podmíněna fyzickou náročností práce v tomto prostředí. Postavení výměnkáře mohlo být navíc výhodné, zvláště v selských vrstvách, což se odráželo i v relativně mladém věku odstupujících hospodářů.

Novorychnovské zpovědní seznamy ukazují poněkud odlišný model. V kategorii složených rodinných domácností tvoří výraznou skupinu descendentní rodiny, tedy takové, kdy v domácnosti rodičů žije dědic usedlosti s rodinou. Tato skutečnost vymezuje problematiku týkající se předávání usedlosti. U všech kategorií obyvatelstva platí, že nový držitel se usedlosti ujímal nejčastěji po smrti otce, respektive tchána. Staří hospodáři alespoň formálně zůstávali v čele domácností až do konce života, a to i přes poměrně vysoký věk nebo ovdovění. Už za svého života předali usedlost synovi pouze čtyři hospodáři, jeden ji postoupil zeti.¹⁷⁰ Věk nově ustavených hospodářů tedy svědčí spíše o úmrtnosti starší generace než o zvyklostech spojených s předáváním hospodářství. Zde se objevují rozdíly mezi jednotlivými sociálními vrstvami, takřka do čtyřiceti museli na dědictví usedlosti čekat synové sedláků, v ostatních případech se věk nových hospodářů pohyboval přibližně kolem pětatřiceti let. Výměnek byl převážně ženskou záležitostí, ascendentní rodinná jádra tvoří převážně ovdovělé matky nebo tchyně hospodářů s dětmi.¹⁷¹

Dědic usedlosti ovšem nebyval určován až testamentem starého hospodáře, protože dědické nároky potomků byly zpravidla uspořádány už v době, kdy tito uzavírali sňatky.¹⁷² Co se týče výběru dědice usedlosti, jednoznačně byli preferováni synové narození v prvním pořadí (71,6%). Jak už bylo zmíněno, tato praxe byla od roku 1787 dána zákonem, svou roli ale také sehrál fakt, že v mnoha případech byl prvorozený syn jediným přeživším nebo ve chvíli otcovy smrti jediným dospělým mužským potomkem. Svou roli sehrála i povinnost nového hospodáře vyplatit své sourozence a případně zajistit rodiče ve stáří. Dědic tedy potřeboval najít manželku s dostatečně vysokým věnem, které by mu pomohlo

---

¹⁷⁰ Tento postup nebyl vždy obvyklý, někdy naopak hospodáři odevzdávali usedlost ve chvíli, kdy dospěl jejich dědic. J. Grulich, *Převody poddanských nemovitostí*.

¹⁷¹ V letech 1833-1855 v Novém Rychnově žila s rodinami majitelů usedlostí v 29 případech výměnkářka starší šedesáti let, ve třech výměnkář stejného věku. Z devětadvaceti výměnkářek 17 žilo na výměnku spolu s dítětem nebo dětmi. Zajímavé je, že termín „výměnkář“ v pramenech nebývá vůbec užíván, postavení stárnoucího člověka označuje rodinný vztah k mladému hospodáři. Jako výměnkáři jsou označeni pouze tři odstoupivší hospodáři, kteří předali usedlost cizímu člověku a zůstali zde žít.

¹⁷² Alice Klášterská, *Výběr partnera*, s. 144.

všechny pohledávky splatit.¹⁷³ Co se týče starých rodičů, dědic usedlosti jim musel zajistit výměnek, specifikovaný někdy ve satebních smlouvách, nebo v testamentech umírajících hospodářů, kteří se tak snažili zajistit svou vdovu. V určování dědice usedlosti se odrážely i osobní a rodinné vztahy.¹⁷⁴ Pokud mohli hospodáři vybrat svého nástupce, na kterém by byli v případě života na výměnku navíc existenčně závislí, pravděpodobně chtěli pravděpodobně zvolit nejschopnějšího či nejzodpovědnějšího ze svých potomků.

Jen v necelé pětině případů (19,4 %) zdědil usedlost syn narozený ve druhém nebo třetím pořadí, k čemuž docházelo v rodinách střední vrstvy, spjaté s vykonáváním řemeslné práce nebo služby vrchnosti. To lze odůvodnit potřebou odborné kvalifikace pro výkon takového povolání. Dcery se stávaly dědičkami usedlostí jen pokud neměly bratra, zpravidla se i zde dodržovalo pravidlo prvorozenosti.¹⁷⁵

Jak už bylo řečeno, podle zповědních seznamů zůstávali novorychnovští hospodáři v čele svých usedlostí až do okamžiku smrti, často i ve velmi pokročilém věku. Otázka, jak definovat „staré“ osoby, je velmi obtížná.¹⁷⁶ Problémy přináší už přesné určení věku u starších osob.¹⁷⁷ Starými se lidé nepochybně stávali ve věku, kdy již nebyli schopni pracovat a začali být závislí na svých dětech, nebo na pomoci cizích osob. V případě držitelů usedlostí se uznáním vlastního stáří stával odchod na výměnek a předání hospodářství synovi nebo jinému dědici. V období let 1833-1855 se v Novém Rychnově 55 mužů dožilo šedesátky v postavení hospodáře, z toho 18 bylo ovdovělých. Ve třech případech stála v čele usedlosti hospodyně starší šedesáti let. V některých případech snad

---

¹⁷³ Alice Klášterská, *Výběr partnera*.

¹⁷⁴ Jana MRÁZKOVÁ, „Přislibujou sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati.“ *Vliv rodiny a „přátel“ na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století*, HD 29, 2005, s. 53-107.

¹⁷⁵ Dívka se stala dědičkou usedlosti jen v pěti případech, z toho čtyřikrát se jednalo o nejstarší dceru. Jen jednou došlo k tomu, že hospodářství převzal manžel dědičky už za života svého tchána.

¹⁷⁶ Otázkou, jak vymezit stáří v kontextu venkovského prostředí přelomu 18. a 19. století, se zabývá: Alice VELKOVÁ, *Fenomén stáří ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, SSD 6, 2001, s. 145-156. Dochází k závěru, že vnímání stáří bylo značně individuální. Pro svou analýzu zvolila věkovou hranici 50 let.

¹⁷⁷ V případě Nového Rychnova první poloviny 19. století jsou jediným všeobecně použitelným pramenem k určení věku starších osob zповědní seznamy. Jejich údaje ale nelze ve většině případů ověřovat, takže je nutné počítat s nepřesnostmi. Vzhledem k tomu, že věk byl zpravidla udáván spíše vyšší, zvolila jsem jako hranici stáří 60 let. Důvodem tohoto rozhodnutí je i fakt, že v padesáti letech byli obyvatelé Nového Rychnova většinou ještě ekonomicky aktivní a nezřídka vychovávali malé děti.

bylo toto výsadní postavení starého hospodáře pouze formální, nabízí se například otázka, jak mohl velmi starý muž řídit provoz domácnosti, dílny nebo hospodářské usedlosti.¹⁷⁸

Otázku, zda skutečně stáli v čele usedlostí staří hospodáři nebo jejich dospělí a ve většině případů ženatí synové, mohou osvětlit úřední písemnosti, které evidovaly skutečné právní majitele domů. Nabízí se srovnání nejstarších dochovaných zpovědních seznamů z počátku třicátých let a seznamu držitelů usedlostí v duplikátu stabilního katastru z roku 1828.¹⁷⁹ Zpovědní seznamy ukazují 32 „nejistých“ případů, kdy v čele usedlosti stál „postarší“ otec, přestože součástí domácnosti byl ženatý syn. Situace ve dvanácti takových domácnostech nemohla být ověřena.¹⁸⁰ Pouze třikrát byl ve stabilním katastru prokazatelně jako majitel usedlosti uveden syn, nikoli otec označovaný za hospodáře ve zpovědním seznamu. V ostatních 17 případech však byl jako hospodář skutečně veden otec pozdějšího dědice usedlosti, z toho jedenáctkrát se v tomto čelném postavení dožil šedesátých narozenin.

Ještě prokazatelněji se tento trend „nepředávání“ usedlostí jeví ve srovnání s protokoly o vyvázání z roboty.¹⁸¹ Komparace byla potřebná u čtyřiceti domácností, z toho patnáct muselo být ze srovnání vyloučeno pro stejně znějící jméno otce a syna. Zpovědní seznamy se s vyvazovacím protokolem neshodují pouze ve dvou případech,¹⁸² ve zbylých 23 domácnostech byl skutečně zachován descendentní model přidružené rodiny ženatého syna. Jedenáctkrát byl hospodář navíc starší šedesáti let, v dalších sedmi případech dokonce stála v čele domácnosti žena, dědicova matka.

V době, kdy bylo zvykem, že hospodářství přejímal nejmladší syn, se hospodáři většinou předávání své usedlosti a výměnku ani nedožili. Co ale bylo důvodem neodstupování novorychnovských hospodářů, kteří své usedlosti předávali nejstaršímu dědici? Neochota vzdát se rozhodujícího postavení v čele rodiny a spolehnout se na pomoc svého nástupce? Nebo snaha postarat se i o mladší potomky, kteří často bývali v době

---

¹⁷⁸ Chalupník a tkalcovský mistr Tomáš Rohovec v čele své usedlosti setrval až do své smrti ve věku 83 let v roce 1840. Na jeho místo nastoupil nejmladší syn Jan narozený roku 1803. Matrika zemřelých uvádí Tomášův úmrtní věk ještě o pět let vyšší.

¹⁷⁹ NA Praha, *Stabilní katastr – duplikát*, inv. č. 8661, Nový Rychnov, kart. 3861.

¹⁸⁰ V šesti případech změnila usedlost během let 1828-1833 majitele, šestkrát nesli otec a syn stejné křestní jméno, takže srovnání nebylo možno provést.

¹⁸¹ SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 79, kart. 12.

¹⁸² Oba případy byly ve zpovědních seznamech evidovány jako domácnost matky a dětí. Důvodem pro takovéto zapsání rodiny do seznamu byla bezpochyby přítomnost několika nedospělých dětí žijících s matkou.

ženitby nejstaršího bratra ještě dětmi, nebo teprve dospívali? Nebo je nutné hledat vysvětlení v převládajícím způsobu obživy v této lokalitě? Textilní domácí výroba mohla zvýšit věkovou hranici ekonomické aktivity. Výdělek, kterého mohl starší člověk dosáhnout, zaručoval jeho nezávislé postavení a zároveň oddaloval dobu, kdy nezbývalo, než se spolehnout pouze na děti. Jarmila Šťastná, která zkoumala problematiku výměnkářů v Podkrkonoší, jehož přírodní a hospodářské podmínky mohly být podobné jako v Novém Rychnově, uvádí, že k oficiálnímu předávání usedlostí někdy vůbec nedocházelo. Otec a jeho dědic často hospodařili a žili společně, pouze na základě ústní domluvy.¹⁸³ Podobné závěry byly učiněny i pro vrstvu domkářů provozujících řemeslo v západočeském panství Šťáhlavy. V této skupině obyvatelstva se vyskytovalo nejvíce rozšířených domácností, kde společně žily rodiny otce a syna.¹⁸⁴

Odchod na výměnek pravděpodobně nepředpokládal pasivitu stárnoucího člověka: půlláník Matěj Kučera v kšaftu stanovil pro svou vdovu slušné zabezpečení, ale také povinnost „pomáhat mladíku dokud bude moct“.¹⁸⁵ Především ženy – výměnkářky se mohly uplatňovat při péči o vnoučata a při drobných pracích v domácnosti.¹⁸⁶

Zvláštní pozornost si zasluhují vdovy, které po smrti manžela zůstaly v čele usedlostí, k čemuž v Novém Rychnově došlo ve sledovaném období v 26 případech. Jejich postavení bylo ztíženo řadou faktorů, především nižší fyzickou silou, nedostatkem odborné kvalifikace i řadou omezení týkajících se výkonu řemesla.¹⁸⁷ Poslední dva faktory se dotýkaly především vdov po specializovaných řemeslnících, v domácí výrobě se ženy mohly uplatnit, stejně jako v zemědělství. Ovdovělé hospodyně byly schopné hospodářství udržet, zvláště pokud se mohly opřít o pomoc dorůstajících dětí. V jejich domácnostech se pravidelně objevují podruzi, kteří mohli chod hospodářství ulehčit.

Antoinette Fauve-Chamoux soudí, že ovdovění znamenalo pro ženu okamžité a nevyhnutelné zchudnutí.¹⁸⁸ Hospodyně se jistě musely vyrovnat s celou řadou problémů, které přinášelo řízení domácnosti a zajišťování obživy pro celou rodinu. Pokud by ovšem

---

¹⁸³ Studie byla založena na studiu výměnkářských smluv a z velké části také na vzpomínkách pamětníků. Jarmila ŠŤASTNÁ, *Výměnek a postavení výměnkářů v západním Podkrkonoší*, ČL 58, 1971, s. 283-290.

¹⁸⁴ Podíl rozšířených domácností této sociální kategorie byl 10%. A. Velková, *Složení domácností*, s. 144-145.

¹⁸⁵ NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 1456.

¹⁸⁶ Úlohu stárnoucích matek v evropské rodině dokládá: Jack Goody, *Proměny rodiny*.

¹⁸⁷ Problematikou možností obživy žen žijících bez rodiny se zabývá: Sheilah OGILVIE, *Bitter Living*, Oxford 1998.

¹⁸⁸ Antoinette FAUVE-CHAMOUX, *K historii vdov*, HD 23, 1999, s. 15-28.

vdovství skutečně znamenalo tak hluboký sociální propad, vdovy by se patrně snažily co nejdříve předat vedení domácnosti dědici a uchýlit se na výměnek, nebo usedlost prodat. To ale neplatí, vdovy, které se jednou ujaly samostatného řízení usedlosti, se zpravidla snažily udržet si toto postavení. K prodeji usedlosti vdovou došlo pouze ve čtyřech případech, pouze pět ovdovělých žen předalo usedlost svému dědici ještě za svého života. Zákonná norma z roku 1811 stanovovala jako hranici dosažení plnoletosti na dvacáté čtvrté narozeniny, ovšem venkovská společnost považovala za způsobilé vést hospodářství i muže mnohem mladší, jejichž věk se pohyboval okolo dvaceti let.¹⁸⁹ Vdovy stojící v čele usedlostí však s jejím předáním příliš nespěchaly. Nikdy nepřekročily zákonnou hranici plnoletosti, často nechaly syna čekat až do třicítky a v pěti případech se dědic do čela domácnosti postavil až po smrti své matky. Nejmladšímu muži, který se ujímal hospodářství po matce bylo 24 let, věkový průměr činil necelých 29 let.

Pouze sedmkrát došlo v Novém Rychnově ve sledovaném období k tomu, že nový hospodář získal usedlost sňatkem s vdovou (celkem 7 případů). Z tak malého počtu nelze vyvozovat žádné rozsáhlé závěry. Podmínkou bylo relativní mládí nevěsty¹⁹⁰ a především nízký věk či absence jejích mužských potomků. Noví manželé těchto vdov museli zajistit výplatu otcovských podílů pro děti své ženy, bylo tedy nutné mít dostatek času na našetření této částky, než děti dospějí. Zároveň se předpokládalo, že synové se časem přímo ujmou dědictví po otci, kdežto dívky bylo možno vydat jinam.

Prodeje usedlostí také nebyly příliš časté, nejčastěji k předání domu cizímu člověku docházelo v kategorii chudých domkářů, kteří se patrně často nacházeli na sociální úrovni podruhů a stejně jako oni často měnili své bydliště. Relativně často měnily majitele domy řemeslníků a zaměstnanců vrchnosti, kde vykonávání profese vyžadovalo odborném vyškolení. Nejméně docházelo k proměnám v držbě usedlostí spojených se zemědělskou nebo domáckou výrobou. Jejich zdroje, příjmy a celkově rodinná ekonomika zřejmě byly poměrně stabilní, nemuselo tedy docházet k přesunům z finančních důvodů.¹⁹¹ V případě prodeje usedlostí původní hospodáři neodcházeli na výměnek, ale zpravidla dřív nebo později opustili a v pramenech bývají uváděni jako podruzi.

---

¹⁸⁹ V ojedinělém případě převzal hospodářství i osmnáctiletý mladík.

¹⁹⁰ Maximálně 39 let.

¹⁹¹ Jedná se o případy, kdy byla usedlost předána cizímu člověku. V kategorii A došlo v letech 1833-1855 ke třem prodejem, v kategorii B k pěti, v kategorii C k devíti, domkáři kategorie D prodali usedlost ve dvanácti případech, a obyvatelé domů kategorie E ve třinácti.

III.4. Usedlé obyvatelstvo

III.4.1. Podružské domácnosti

O domácnostech podruhů byla učiněna zmínka již kapitole III.2. Počet podruhů stoupal, zřejmě díky příhodnější ekonomické situaci, a měnily se i jejich životní podmínky. V roce 1833 žilo v Novém Rychnově v podruží u majitelů usedlostí 118 lidí, o dvacet let později 272.¹⁹² Tento rozdíl je mimořádně výrazný a přináší celou řadu otázek. Jak je možné, že se během pouhých dvou desetiletí objevilo tak velké množství lidí bez vlastního domova? Jak vypadaly jejich rodiny? Jak tyto rodiny žily?

Absence vlastního bydlení nutila neusedlé obyvatelstvo k poměrně častému stěhování. Není zřejmé, čím se podruzi při výběru svého příštího bydliště řídili. Velkou roli hrály patrně přátelské vazby a nepochybně velikost podružské rodiny a prostorové dispozice usedlosti, do kterého se měla nastěhovat. Někteří podruzi měnili místo svého pobytu každoročně, jiní setrvali na jednom místě několik let. Potíže s bydlením museli jen málokdy řešit jednotlivci, naopak početné podružské rodiny byly nuceny vyhledávat novou domácnost poměrně často. Ze záznamů zповědních seznamů je jasné patrné, že možnost ubytovat další osoby závisela na velikosti hospodářovy rodiny, takže přijímání nebo naopak odmítání podruhů odpovídalo zmenšování nebo naopak rozšiřování původní rodinné domácnosti majitele domu. Držitelé usedlostí přijímali do domácnosti spíše vlastní příbuzné, zpravidla u sebe nechávali bydlet své sourozence nebo odrostlé děti s rodinami. Rozložení podruhů v domácnostech hospodářů jednotlivých socioprofesionálních kategorií bylo již popsáno.¹⁹³ Součástí větších hospodářství byly často různé přístavky, komory, někdy i samostatné domky, sloužící původně například k ubytování výměnkáře, čeledi nebo k hospodářským účelům, kam bylo možné podružskou rodinu nastěhovat. Další možností byly i různé nové přístavby.¹⁹⁴ Lidé bez vlastního domu se ovšem často ubytovali v chudších domácnostech, které se vši pravděpodobností disponovaly jen malými prostorami. Nebylo neobvyklé, že v jednom domku žilo několik rodin, takže bytové podmínky podruhů a tedy i jejich ubytovatelů byly dost stísněné.

---

¹⁹² Jako podruzi nebyli započítáni příbuzní hospodářů ani čeledi.

¹⁹³ Tabulka 3.2.1.

¹⁹⁴ Dispozice novorychnovských domů ukazují dochované plány ze šedesátých let 19. století. Přílohy V.3.4. – V.3.6.

Mezi podružskými rodinami byly nepochybně majetkové rozdíly, ty však nelze konkrétně doložit, protože způsob obživy podruhů nebývá v pramenech uváděn. Odpadá tedy podrobnější dělení do socioprofesionálních skupin, které bylo provedeno u kategorie hospodářů.

Někdy se do podruží uchýlovali jednotlivci, většinou starší lidé bez rodiny, bylo jich však poměrně málo.¹⁹⁵ Během celého sledovaného období platí, že rodiny podruhů byly jednodušší než rodiny usedlých obyvatel.¹⁹⁶ Opět převažují nukleární rodiny, rozšířené a vícejaderné podružské domácnosti se objevují jen zřídka, na počátku třicátých let se takřka vůbec nevyskytují.

Vzhledem k drtivé převaze nukleárních rodin se na počátku třicátých let průměrný počet členů podružských rodinných domácností příliš neliší od počtu osob tvořících nukleární jádra rodin. V padesátých letech se objevilo několik složených rodinných domácností, což vysvětluje nárůst průměrného počtu členů rodiny. Nepatrně se dokonce zvýšil i počet členů rodinných jader. Při porovnání s rodinami držitelů usedlostí vychází najevo, že podružské rodiny se svou strukturou i počtem členů v padesátých letech přibližovaly rodinám chudších domkářů. Tyto skupiny měly patrně podobný způsob obživy, velmi často také docházelo k prostupování těchto vrstev prodejem domků a sňatky.

Tabulka 3.4.1.1. Rodiny podruhů (Nový Rychnov, 1833 a 1853)

		PRŮMĚRNÝ POČET ČLENŮ RODINY	CELKOVÝ POČET RODINNÝCH JADER	POČET JEDNOTLIVCŮ	PRŮMĚRNÝ POČET ČLENŮ RODINNÝCH JADER
ROK	1833	3,81	31	3	3,71
	1853	4,31	69	1	3,92

Při porovnání let 1833 a 1853 je nejvýraznější změna patrná v případě počtu rodinných jader. Jejich nárůst je skutečně překvapivý a spolu se zvýšením počtu členů

¹⁹⁵ V roce 1833 se jednalo o devět osob, o dvacet let později žilo v podruží bez rodiny šest lidí.

¹⁹⁶ Typologii rodin podruhů přibližuje tabulka 3.4.1.2.

rodinných jader signalizuje, že podružství nebylo pro řadu lidí sociálním problémem, protože i bez vlastní usedlosti bylo možné uživit menší rodinu. Zdrojem obživy podružských domácností byla zřejmě především domácí textilní výroba a také námezdní práce. Nádeníky potřebovala v padesátých letech především vrchnost, která ztratila oprávnění využívat práci poddaných v rámci rozsáhlých robotních povinností. Je také možné, že někteří podruzi měli k dispozici alespoň minimální díl půdy. Tomu by odpovídal i dříve zmíněný údaj ze stabilního katastru, kdy v roce 1846 v Novém Rychnově z 283 domácností 262 disponovalo nějakým pozemkem. V seznamu majitelů polností stabilního katastru ale žádní podruzi nefiguruji. Hospodáři možná umožňovali podruhům, především svým příbuzným, využívat část půdy, nebo jim poskytli podíl z výnosů. Dědici usedlostí obvykle byli povinni tímto způsobem zajišťovat obživu výměnkářům.

Nárůst počtu podruhů potvrzuje hypotézu vyslovenou v kapitole II.5. o migracích, totiž že nepřilíš velké množství lidí, kteří přišli do Nového Rychnova, výrazně ovlivnilo celkovou skladbu obyvatelstva zakládáním nových rodin. V padesátých letech se v podruží objevují především mladé rodiny, jakožto důsledkem vzestupu sňatečnosti na konci čtyřicátých let. Jejich další život není možné dále sledovat, ale je pravděpodobné, že se během let ještě rozšiřovaly co do počtu členů. Zde opět není nejdůležitější porodnost v těchto rodinách, ale spíše počet dětí, které v těchto rodinách skutečně žili. Šíří novorychnovských rodin, ať již podružských nebo usedlých, bohužel nelze po roce 1855 rekonstruovat.

Typologie podružských rodin ukazuje, že poměrně výraznou skupinu tvořily neúplné rodiny jednoho rodiče s dítětem nebo dětmi. To se týká především žen, které se do pozice jediného rodiče mohly dostat jednak ovdověním, jednak svobodným mateřstvím.¹⁹⁷ Vyšší počet vdov byl způsoben nižší úmrtností žen ve vyšších věkových skupinách,¹⁹⁸ vdovci zpravidla uzavírali nové sňatky, zatímco chudší vdovy obvykle po smrti prvního muže zůstávaly samy. Neúplné rodiny bývaly většinou velmi malé, s rodičem nejčastěji žilo jen jedno dítě.¹⁹⁹

---

¹⁹⁷ Přibližně polovina až dvě třetiny podruhyň s dětmi byly vdovy. Tento podíl není možné stanovit přesně, zejména pro třicátá léta, kdy se ve zповědnicích seznamech objevují matky, které do Nového Rychnova přišly s dětmi, ale bez manžela, přičemž není uvedeno, zda byly svobodné nebo ovdovělé.

¹⁹⁸ Kol., *Dětství, rodina a staří*, s. 354.

¹⁹⁹ V roce 1853 byl průměrný počet členů neúplné rodiny s jedním rodičem 2,48. Průměrnou hodnotu k roku 1833, která činí 3,0 osob, výrazně navyšuje extrémní případ rodiny Marie Šlechtové, s níž žilo sedm

Tabulka 3.4.1.2 Typologie rodin podruhů (Nový Rychnov, 1833 a 1853)

		ROK			
		1833		1853	
		počet	%	počet	%
NUKLEÁRNÍ RODINA	úplná	20	64,5	37	58,7
	matka s dětmi	7	22,6	15	23,8
	otec s dětmi	1	3,2	4	6,3
ROZŠÍŘENÁ RODINA	kolaterální	2	6,5	2	3,2
	ascendentní	1	3,2	-	-
SLOŽENÁ RODINNÁ DOMÁCNOST	descendentní	-	-	3	4,8
	ascendentní	-	-	1	1,6
	kolaterální	-	-	1	1,6

Zvyšující se podíl samostatných matek s dětmi v rámci podružských rodin v Novém Rychnově v druhé čtvrtině 19. století naznačuje, že zde existovala poměrně značná možnost výdělečného uplatnění i pro ženy. Je tedy velmi pravděpodobné, že manželky po zemřelých hospodářích nemusely spoléhat pouze na výměnek, ale mohly být i do jisté míry ekonomicky aktivní.

Problematika svobodných matek je velmi složitá. Bylo dokázáno, že během osvícenství se postoje k svobodnému mateřství značně proměnily a směřovaly k toleranci. Během let 1833-1855 se v Novém Rychnově narodilo 103 nemanželských dětí, přičemž ve třinácti případech sem jejich matky prokazatelně přišly pouze slehnout. Důvodem migrace těhotných svobodných dívek byla se vši pravděpodobností snaha uniknout hanbě a často také odsouzení ze strany rodičů. Zbývající nemanželské děti zůstaly se svými matkami

---

odrostlých dětí a navíc nemanželské dítě jedné z dcer. Zde se ovšem nejednalo o „typickou“ podružskou rodinu, zemřelý Mariin manžel Jan byl v Novém Rychnově řezníkem a majitelem domu. Po jeho smrti rodina zřejmě zchudla a musela se přesunout do podruží.

v Novém Rychnově i po svém narození. Na těchto devadesát dětí připadá 64 matek, z toho dvě vdovy. Přímo v matrice je poznámka o legitimizaci připsána v případě 13 dětí, je ale jisté, že počet „předmanželsky“ narozených potomků byl ještě o něco vyšší, protože takřka polovina svobodných matek se posléze provdala. Šestnáct žen porodilo za svobodna opakovaně a lze předpokládat, že jejich děti se narodily v trvalejším, byť oficiálně nepotvrzeném svazku.²⁰⁰

Zasáhla tedy osvícenská změna postojů k nemanželským dětem²⁰¹ i venkovské prostředí? Stoupala tolerance k církevně neposvěceným soužitím? Odpověď na tuto otázku může naznačit vysoký podíl vdávajících se svobodných matek, i fakt, že naprostá většina nemanželských porodů je evidována v rodné domácnosti matky. Čtyřicet pět neprovdaných těhotných žen zůstalo se svou rodinou, dalších pět porodilo u příbuzných. Naprosto se tedy nepotvrzuje názor, proklamovaný například Jiřím Klabouchem, že svobodné mateřství naprosto zničilo život ženy.²⁰² Nelze ani doložit přímou souvislost nemanželských těhotenství se sociálním postavením žen. Mezi neprovdanými matkami sedm nemanželských dcer, zůstává ovšem otázkou, zda za jejich nemanželským těhotenství stál nízký sociální status, nebo spíše vyšší tolerance ze strany rodiny.

---

²⁰⁰ Pro doložení existence stabilizovaných konkubinátů lze uvést sice ojedinělý, ale výmluvný případ Alžběty Klubalové, která za svobodna porodila pětkrát. Provdala se roku 1850, šestnáct let po narození svého prvního dítěte za Ignáce Janouška, který všechny tři přeživší děti legitimoval. Budiž ještě řečeno, že třetí Alžbětino dítě, narozené roku 1843, neslo v Novém Rychnově naprosto ojedinělé jméno: Ignác.

²⁰¹ Změny názorů na neprovdané těhotné v souvislosti s populacionistickou politikou státu dokládá: D. Tinková, *Ilegitimita*.

²⁰² J. KLabouch, *Manželství a rodina*.

III.4.2. Čeled' a zaměstnané osoby

Problematika čeledi je spojena především se zemědělským prostředím. Čelední služba bývala obvyklou součástí životního cyklu jedince, považovala se za zdroj zkušeností a formu vzdělávání mladých lidí. Sloužit odcházeli především chudší jedinci, kteří měli snahu odlehčit svým rodinám a našetřit dostatečný obnos pro vstup do manželství. Pro děti pocházející z větších hospodářství navíc byl navíc dostatek práce doma. Čeled' byla zařazována do rodiny hospodáře, který k ní měl zaujímat otcovské postavení. Postupem doby ovšem čeled' „stárne“, což je výmluvným důkazem přechodu od výchovné instituce k racionálnímu využití pracovních sil. J.A. Prokůpek ve svých vzpomínkách na druhou polovinu 19. století uvádí, že starší čeledín, pacholek „byl v každém statku po hospodáři rozhodující osobností. S ním se i sedlák nejednou radil, jak by se měla ta či ona polní práce vykonati.“²⁰³

Problematika čeledi byla zmíněna již v předchozích kapitolách, byly také vysvětleny obtíže s obrazem této skupiny obyvatelstva v novorychnovských pramenech. Čeled' zachycují jen zповědňní seznamy, kde je velmi těžké a ve většině případů nemožné konkrétně identifikovat jednotlivé osoby vykonávající čelední službu. Časté přesuny čeledi, měnící své působiště zpravidla po roce, spolu s nejasnými nebo chybějícími údaji o věku znemožňují určit i dobu, kdy tito lidé do služby vstupovali nebo ji naopak opouštěli. Otázky, kdo, kdy, kam a za jakých okolností odcházel sloužit, jsou velmi důležité, ale je možné je zodpovědět bohužel jen velmi obecně.

Čelední služba byla v devatenáctém století záležitostí dospělých jedinců. Pokud se v nějaké novorychnovské domácnosti objeví dítě, které nepatří do rodiny, je označeno jako „schovanec“ nebo sirotek.²⁰⁴ Alice Velková doložila, že u dívek pravděpodobnost vstupu do čelední služby klesala se stoupajícím majetkovým zázemím jejich rodičů. Věk odchodu do služby byl o něco nižší u chlapců, kteří na Štáhlavsku sloužili už od šestnácti nebo sedmnácti let. Ženy do služby odcházely později, nejčastěji mezi osmnáctým a devatenáctým rokem věku a také dříve služebné postavení opouštěly, což je spojeno

---

²⁰³ J.A. PROKŮPEK, *Jak se hospodařilo na venkovských hospodářstvích na počátku XIX. a XX. století. Vzpomínky a úvahy*, Časopis pro dějiny venkova s přílohou Selský archiv 18, 1831, č. 1, s. 32.

²⁰⁴ Nejmladšímu čeledínovi v Novém Rychnově v letech 1833-1855 bylo v době nástupu do služby čtrnáct let.

s časnějšími svatbami u žen.²⁰⁵ Z několika málo konkrétních dat, které poskytují novorychnovské prameny, lze usuzovat, že zdejší situace vypadala podobně, i když se zdá, že čelední službu v Novém Rychnově vykonávali převážně lidé pocházející z okolních vesnic. Přinejmenším dcery ze zdejších lépe situovaných rodin odcházely z rodného domu až v době sňatku. U mužů je situace ještě složitější, protože nelze rozlišit důvody, proč konkrétní jedinci opustili domov. Věk děveček se pohybuje přibližně od 18 do 26 let, muži služby zanechávali o něco starší, přibližně kolem třicítky.

Je ovšem možné, že někteří mladí lidé ve skutečnosti sloužili, aniž by to ovšem bylo ve zповědních seznamech uvedeno. Taková varianta mohla nastat zejména v případě, že svou službu vykonávali přímo v Novém Rychnově. Počet domácností, kde byla čeleď prokazatelně zaměstnána je totiž poměrně nízký, takže pravděpodobnost denního nebo krátkodobého docházení čeledinů a děveček do služby v rámci městečka je dosti vysoká.

Počet čeledi zaměstnané v jednotlivých domácnostech odpovídal potřebám konkrétních usedlostí.²⁰⁶ Nejvíce sloužících osob se objevovalo v domácnostech sedláků, na počátku třicátých let byla čeleď zaměstnána takřka při polovině selských hospodářství. Rodiny chalupníků zaměstnávaly čeledíny a děvečky podstatně méně často. Poměrně vysoký je podíl čeledi v socioprofesionální kategorii C, především v případě vrchnostenských zaměstnanců, kde ovšem tito sloužící pracovali především pro vrchnost. Počet čeledinů a děveček býval v jednotlivých rodinách konstantní, měnili se pouze konkrétní jedinci. Zpravidla se neměnil příliš často, ale reagoval na momentální situaci v rodině. Bylo například obvyklé, že děvečka byla přijímána do domácnosti, kde byla hospodyně vytížena péčí o malé děti.

Podíl domácností, které zaměstnávaly čeleď, v Novém Rychnově klesal, což souvisí se zmíněnou tendencí využít pracovní síly co nejracionálněji. Domácnosti hospodářů se rozšiřovaly díky vysokému sňatkovému věku dětí a také díky novým rodinám, které tito potomci v domě rodičů zakládali. Funkci čeledi přinejmenším v době náročných polních prací pravděpodobně přejímali i podruzi. Vzhledem k velkému množství obyvatelstva nemajícího vlastní hospodářské zázemí jistě nebyl problém v případě potřeby pracovníky krátkodobě najmout.

---

²⁰⁵ A. Velková, *Migrace a životní cyklus*, s. 80-86. Táž, *Složení domácností*.

²⁰⁶ Rozložení čeledi v domácnostech majitelů domů taktéž přibližuje tabulka 3.2.1.

Co se týče osob zaměstnaných ve službách vrchnosti, nelze provést nějaké generalizující shrnutí, proto bude lépe probrat jednotlivá místa, kde byli sloužící zaměstnání. V e velkostatku ve třicátých letech převažovala svobodná čeleď. Postupně ovšem obsazovaly dřívější místa pacholků a děveček mladé rodiny, takže počet pracovníků tak zůstal stabilní. Tato proměna se výrazně urychlila po roce 1848, kdy robotu nahradila námezdní práce.²⁰⁷ Rodiny založené ve služebném postavení byly podobné rodinám podruhů, byly jednoduché, nukleární, měly malý počet členů, způsobený relativním mládím manželských párů stojících v čele těchto rodin. Rozdíl mezi domácnostmi zaměstnanců a podruhů spočíval především ve stabilitě jejich práce i bydlení.

Jiná byla situace v nezemědělském prostředí. Budovy vrchnostenských podniků stejně jako zámek byly z rozboru domácností vyjmuty. O rodinách, které stály v čele těchto „domů“ lze konstatovat, že svou strukturou byly podobné rodinám bohatších sedláků nebo řemeslníků. Bývaly jednodušší, mívaly větší počet dětí, takřka žádné doplňující členy, jako například neženaté sourozence hlavy rodiny. Zaměstnanci vrchnostenských zařízení byli jak svobodní lidé, tak živitelé rodin. I v tomto případě by bylo zbytečné a zkreslující provádět srovnání počtu a struktury zaměstnanců pomocí výchozího a koncového časového bodu.

V padesátých letech poklesl počet svobodných zaměstnanců zámku a to jak úředníků, tak služebného personálu. Menší počet kancelářských zaměstnanců lze odůvodnit zmenšením úřední agendy vrchnostenské kanceláře po zrušení patrimoniálního panství. Správa se patrně také pokoušela šetřit, což zdůvodňuje několik petic za zvýšení platů, které se objevují v padesátých letech.²⁰⁸

Zcela specifická byla situace v železném hamru. Zde totiž ve třicátých letech pracovalo několik kovářů, kteří tu žili i se svými nevelkými rodinami. Od čtyřicátých let zaměstnanci postupně mizí. Důvod patrně leží ve vývoji domácnosti provozovatele hamru, která se během dvaceti let poměrně rozrostla. Především dospěli synové rodiny, kteří zůstali doma a pracovali zde.

---

²⁰⁷ V roce 1833 velkostatek zaměstnával 12 pracovníků, o dvacet let později 11 lidí.

²⁰⁸ NA Praha, APA, *Správa statků*, inv. č. 1081, sign. XXXIV/5/1-134, kart. 711.

Složení čeledi ve vinopalně zůstalo během sledovaného období podobné. Jednalo se vždy o dvě nebo tři svobodné osoby. Postupně odešli pouze domácí židovští sloužící, což je pochopitelné vzhledem k vývoji vlastní rodiny správce vinopalny. Ve třicátých letech se jednalo o početnou rodinu s malými dětmi, které během let dorůstaly, takže domácnost postupně přestala potřebovat služebné i učitele.

V. Závěr

Předkládaná práce se zabývá rodinnými strukturami ve venkovském prostředí na příkladu arcibiskupského městečka Nový Rychnov na Pelhřimovsku. Je založena především na výzkumu souvislé řady zповědních seznamů, dochovaných pro farnost Nový Rychnov v období let 1833-1855. Tento typ pramene nebývá pro dějiny obyvatelstva devatenáctého století využíván, podobně jako další písemnosti vzešlé z činnosti farních úřadů. Jedním z cílů práce bylo ukázat možnosti využití těchto pramenů pro bádání o rodině devatenáctého století. Vytvoření základního demografického přehledu bylo provedeno na základě matričních záznamů.

Nový Rychnov leží v oblasti Vysočiny, jedná se tedy o lokalitu, jejíž přírodní podmínky nejsou příliš vhodné pro zemědělství. Obživu větší části zdejší populace zajišťovala v první polovině devatenáctého století domácí textilní výroba podpořená chovem ovcí v ovčinech patřících k velkostatku. Zanedbatelný nebyl ani vliv vrchnostenských podniků na celkovou ekonomiku regionu.

Výzkum ukázal výraznou a rychlou proměnu, kterou prodělalo obyvatelstvo Nového Rychnova během druhé čtvrtiny 19. století. Zároveň se také projevíly některé odlišnosti tohoto regionu, které poukazují na využívání nových, nezemědělských prostředků obživy, zejména domácí textilní výroby. Stoupající počet obyvatelstva byl způsoben vyšší porodností a především zvýšenou sňatečností spojenou se sňatkovou migrací. Prokazatelně vyšší šance založit rodinu byla „vykoupena“ vysokým sňatkovým věkem a častějším podružím. Při konstantním počtu domů docházelo k zvětšování domácností hospodářů o další rodinná jádra a podruhy. S rozšířením podružství se zároveň se snížil počet domácností, v nichž byla zaměstnána čeleď. Proměnil se také charakter služebného personálu zaměstnaného při vrchnostenských podnicích.

Počet nukleárních rodinných jader tvořících domácnosti držitelů usedlostí se v letech 1833-1853 výrazně zvýšil, ale průměrný počet jejich členů se snižoval, především ve středních sociálních vrstvách. Rodiny se zvětšovaly co do celkového počtu členů, ale především se měnila jejich vnitřní struktura, která byla na počátku padesátých let devatenáctého století mnohem členitější než tomu bylo o dvacet let dříve.

Opomenuta nebyla ani otázka předávání usedlostí. Typologie rodin hospodářů ukázala výrazný podíl descendentních rozšířených domácností, tedy takových, kdy s rodinou hospodáře žije ženatý dědic usedlosti. Stárnoucí hospodáři jen zřídka kdy odcházeli na výměnek, naopak zůstávali v čele domácností až do své smrti. Tento jev patrně také souvisí se změnami v ekonomice rodin, která již nebyla zcela závislá na výnosech zemědělského hospodaření a tím pádem na fyzické zdatnosti hospodáře. To se také projevilo vysokým podílem usedlostí, v jejichž čele stála žena. Výměnek se stával převážně záležitostí vdov, které se na něj často uchýlovaly i s nedospělými dětmi.

Změnu prodělaly i domácnosti podruhů. Počet osob žijících v podruží se v průběhu let 1833-1853 více než zdvojnásobil. Stoupl především díky množství nově založených mladých rodin. Nadpoloviční většinu podružských domácností po celé sledované období tvořily úplné nukleární rodiny, i když jejich procentuální podíl postupně mírně poklesl. Zvýšil se naopak podíl složených podružských domácností. I přesto byly rodiny žijící v podruží spíše menší, průměrný počet jejich členů nepřesáhl hodnotu 4. Počet rodinných jader tvořených pouze matkou s dětmi se zvýšil i v sociální kategorii podruhů, přičemž z velké části se jednalo o svobodné matky. Nárůst počtu nemanželských dětí, svobodného mateřství a patrně i konkubinátů je možné vysvětlit změnou postojů společnosti k této problematice, může být ale také důkazem větší soběstačnosti žen.

Problematiku čeledi nebylo možné vzhledem k pramenné základně podrobně zkoumat. Počet domácností, které prokazatelně zaměstnávaly čeleď byl nízký a postupem doby se ještě snížil. Čelední služba byla patrně nahrazována prací podruhů a členů stále početnějších rodin hospodářů.

Aspekty populačního vývoje Nového Rychnova v druhé čtvrtině 19. století do značné míry odpovídají jevům, které charakterizují počátky demografického přechodu v Evropě. Je to vzrůstající podíl placeného výdělku, zvýšení možnosti pro zakládání rodin, zmenšení a do jisté míry i osamostatnění rodinných jader. Počátky přechodu k novému demografickému režimu bývají ale spojovány spíše s městským prostředím, s ekonomikou buržoasních rodin. Základním prvkem tohoto moderního demografického systému je vědomé omezení počtu porodů v rodině. Snahy o omezení plodnosti v nových, převážně nezemědělských rodinách nejsou ještě pro padesátá léta doložitelné, plodnost těchto párů do značné míry limitoval i vysoký sňatkový věk. Pokud za přeměnou novorychnovských

rodinných struktur stála konjunktura domácí textilní výroby, je pravděpodobné, že manželské páry musely s postupnou profesionalizací tohoto oboru šíři svých rodin omezovat.²⁰⁹

Zahraniční badatelé dospěli k závěru, že limitace porodnosti nebyla záměrem měšťanské rodiny devatenáctého století, ale že se prosadila ve chvíli, kdy byly tyto střední třídy konfrontovány s potřebou zachovat rovnováhu rodinné ekonomiky.²¹⁰ Toto tvrzení nemusí být nutně vztahováno pouze na měšťanskou střední třídu. Demografický vývoj nikdy nebyl regionálně homogenní a přímočarý,²¹¹ lidé se vždy přizpůsobovali aktuálním životním podmínkám, a to jak na regionální úrovni tak v osobním či rodinném životě. Vývoj obyvatelstva devatenáctého století navíc je možno také interpretovat jako „výslednici oslabení daných (tj. omezujících) faktorů a posílení možností volby.“²¹² Lze tedy shrnout, že obyvatelé Nového Rychnova reagovali na proměnu ekonomické a sociální situace upravením forem svých rodin a domácností. Zvýšená konjunktura domácí textilní výroby a změny společenských postojů umožnily zakládání nových manželství, zároveň si ale vynutily přizpůsobení rodinných struktur.

Některé otázky položené v bakalářské práci ovšem nebyly zcela zodpovězeny. Důvodem bylo především malé množství pramenů, konkretizujících myšlení jednotlivců i postoje venkovské společnosti jako celku. Využití mikrohistorické perspektivy založené na zkoumání malého vzorku populace umožnilo pohled do nitra jednotlivých rodin, zároveň ale způsobilo nedostatek materiálu pro přesnější statistické zpracování a porovnávání demografických údajů. Potřebná by byla také komparace geografickým okolím Nového Rychnova, případně chronologické rozšíření výzkumu, což by umožnilo zasazení problematiky do širších souvislostí.

---

²⁰⁹ Ke skutečné industrializaci Nového Rychnova v 19. století nedošlo.

²¹⁰ „La limitation des naissances n'était pas au centre du modèle de la famille bourgeoise du XIXe siècle. Elle triompha plutôt dans les milieux de moyenne bourgeoisie confrontés aux menaces pesant sur l'équilibre financier de la famille et ses possibilités d'ascension.“ Katharine A. LYNCH et W. Robert LEE, *Le modèle familial de la bourgeoisie*, in: Jean-Pierre BARDET – Jacques DUPÂQUIER (edd.) *Histoires des populations de l'Europe. II. La révolution démographique 1750-1914*, Paris 1998, s. 113.

²¹¹ E. Maur, *Počátky*.

²¹² M.L. Bacci, *Populace*, s. 155.

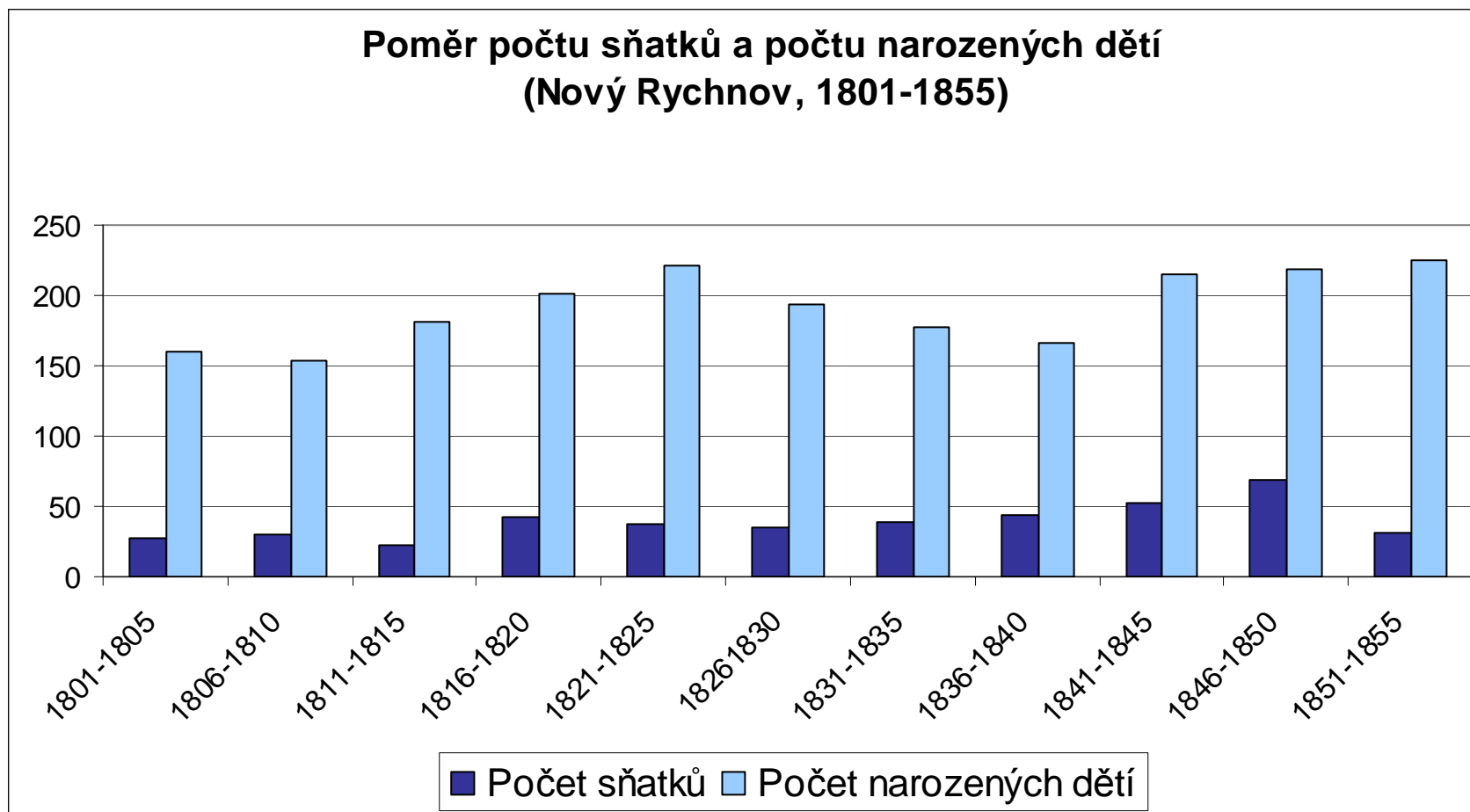
VI. PŘÍLOHY

VI.1. Grafické přílohy

Příloha 6.1.1/a Poměr počtu sňatků a počtu narozených dětí (Nový Rychnov, 1801 – 1855)

OBDOBÍ	1801-1805	1806-1810	1811-1815	1816-1820	1821-1825	1826-1830	1831-1835	1836-1840	1841-1845	1846-1850	1851-1855	Σ
POČET SŇATKŮ	27	30	22	42	37	35	39	44	53	69	31	429
POČET NAROZENÝCH DĚTÍ	160	154	181	201	221	194	177	166	215	219	225	2113

Příloha 6.1.1/b

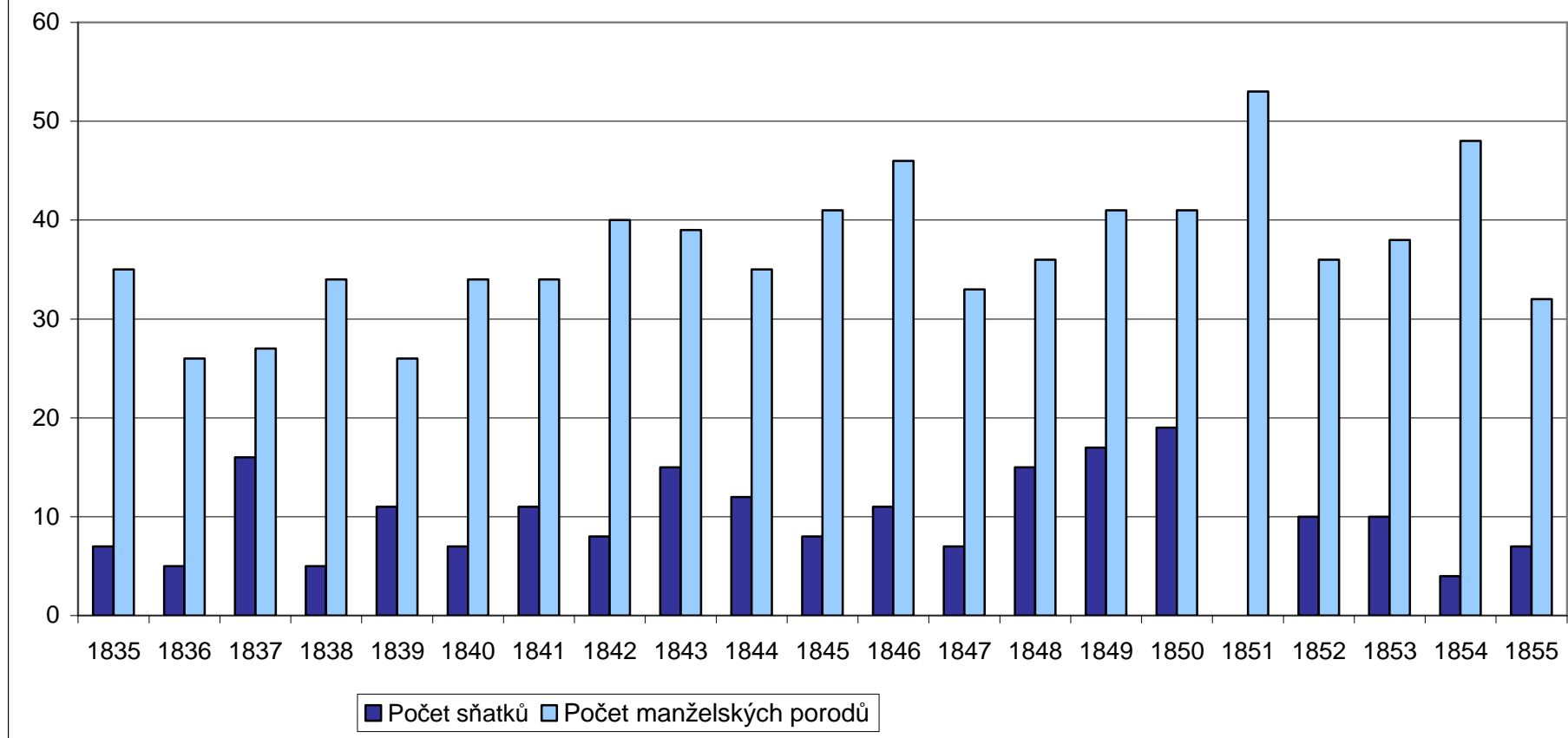

6.1.2/a Poměr počtu sňatků a počtu manželsky narozených dětí (Nový Rychnov, 1835-1855)

ROK	1854	1835	1836	1837	1838	1839	1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1852	1853	1855
POČET SŇATKŮ	4	7	5	16	5	11	7	11	8	15	12	8	11	7	15	17	19	0	10	10	7
POČET MANŽELSKÝCH DĚTÍ	48	35	26	27	34	26	34	34	40	39	35	41	46	33	36	41	41	53	36	38	32

6.1.2/b

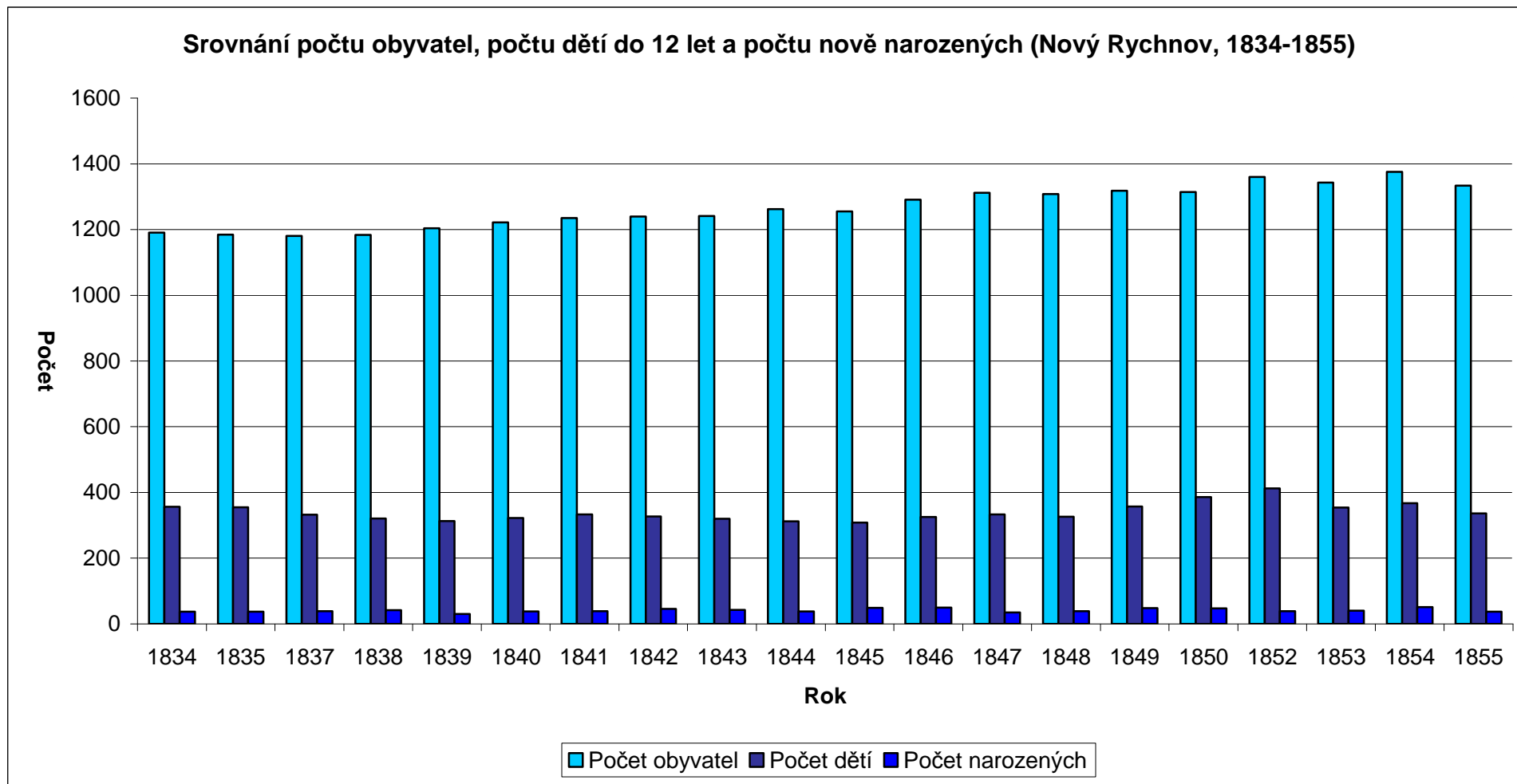
Poměr počtu sňatků a manželsky narozených dětí (Nový Rychnov, 1835-1855)

6.1.3/a Srovnání počtu obyvatel, počtu dětí a počtu nově narozených (Nový Rychnov, 1834 – 1855)

ROK	1834	1835	1837	1838	1839	1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850	1852	1853	1854	1855
Počet obyvatel	1191	1185	1181	1184	1204	1222	1235	1240	1241	1262	1255	1291	1312	1308	1318	1314	1360	1343	1376	1334
Počet dětí	356	355	332	321	313	322	333	327	320	312	308	325	333	326	357	386	412	354	367	336
Počet narozených	37	37	39	42	30	38	39	46	43	38	49	50	35	39	48	47	39	40	51	37

6.1.3/b

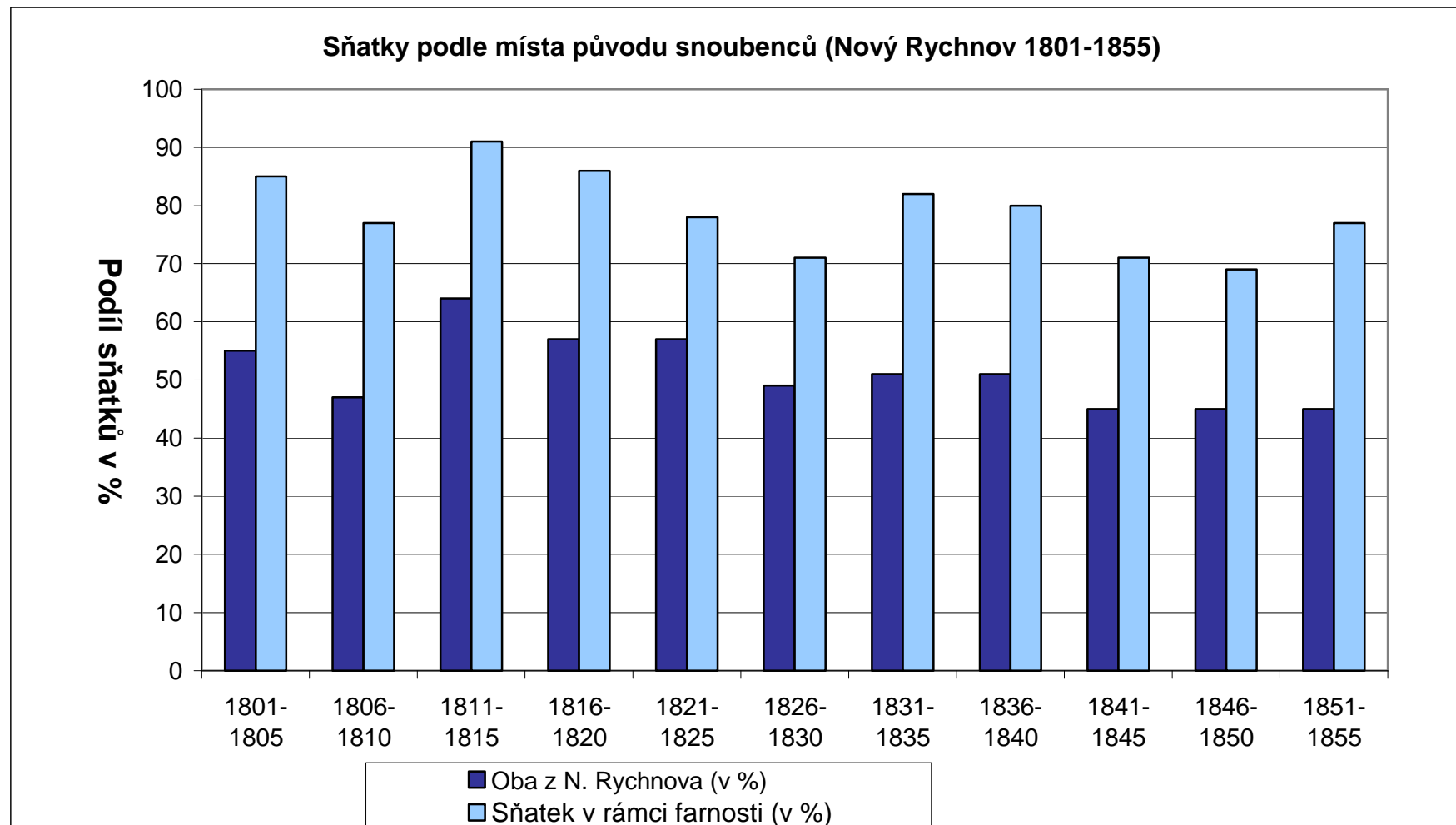

3.1.4/a Sňatky obyvatel podle místa původu snoubenců (Nový Rychnov, 1801 – 1855)

OBDOBÍ	1801-1805	1806-1810	1811-1815	1816-1820	1821-1825	1826-1830	1831-1835	1836-1840	1841-1845	1846-1850	1851-1855
OBA SNOUBENCI Z NOVÉHO RYCHNOVA V %	55	47	64	57	57	49	51	51	45	45	45
SŇATEK V RÁMCI FARNOSTI V %	85	77	91	86	78	71	82	80	71	69	77

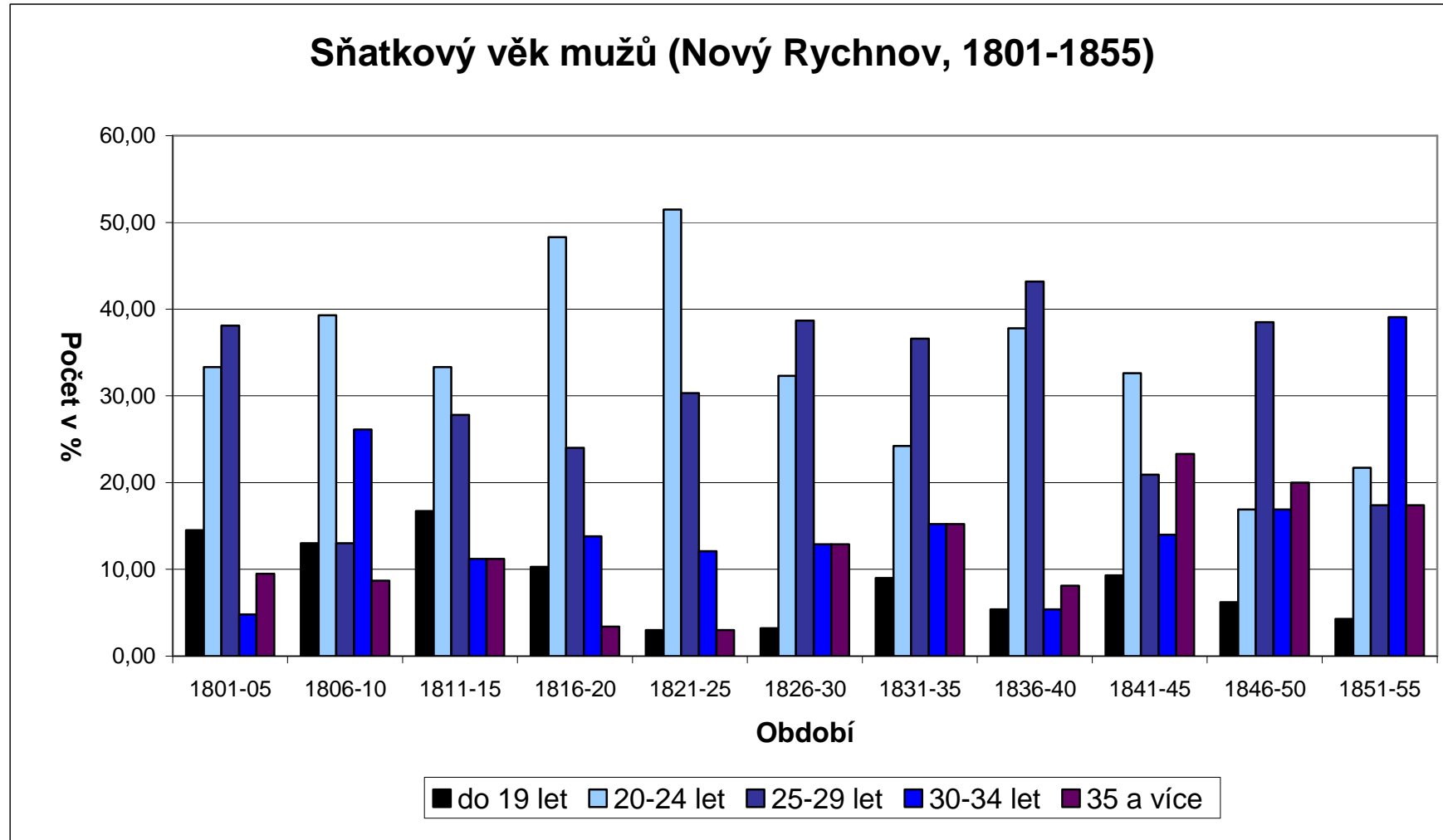
3.1.4/b

6.1.5/a Sňatkový věk mužů při prvním sňatku (Nový Rychnov, 1801 – 1855)

OBDOBÍ		1801-1805	1806-1810	1811-1815	1816-1820	1821-1825	1826-1830	1831-1835	1836-1840	1841-1845	1846-1850	1851-1855
VĚK V %	do 19 let	14,1	13	16,7	10,3	3	3,2	9	5,4	9,3	6,2	4,3
	20-24 let	33,3	39,3	33,3	48,3	51,5	32,3	24,2	37,8	32,6	16,9	21,7
	25-29 let	38,1	13	27,8	24	30,3	38,7	36,6	43,2	20,9	38,5	17,4
	30-34 let	4,8	26,1	11,2	13,8	12,1	12,9	15,2	5,4	14	16,9	39,1
	35 a více	9,1	8,7	11,2	3,4	3	12,9	15,2	8,1	23,3	20	17,4

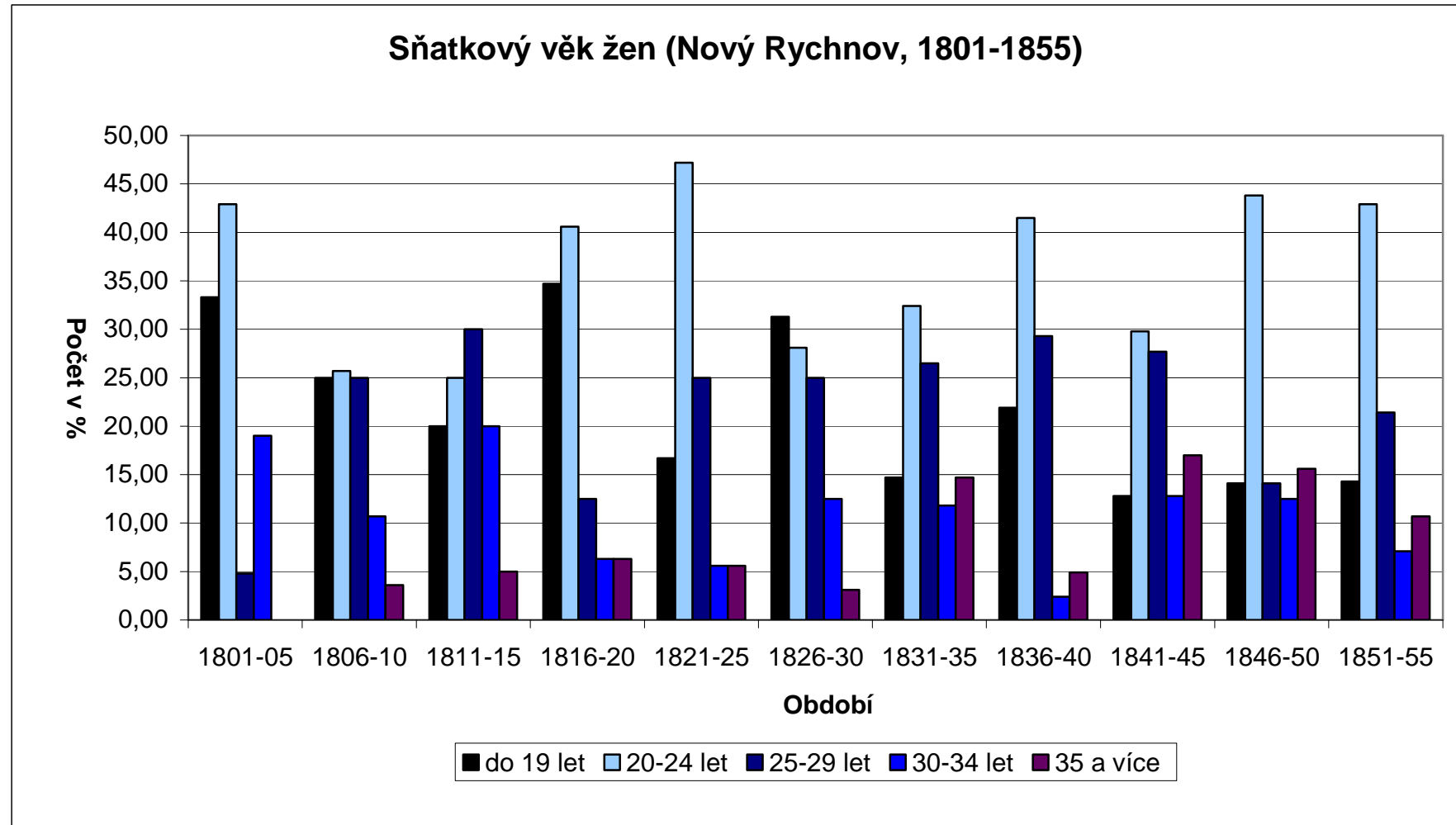
VI.1.5/b

6.1.6/a Sňatkový věk žen při prvním sňatku (Nový Rychnov, 1801 – 1855)

OBDOBÍ		1801-1805	1806-1810	1811-1815	1816-1820	1821-1825	1826-1830	1831-1835	1836-1840	1841-1845	1846-1850	1851-1855
VĚK V %	do 19 let	2,2	25	20	34,7	16,7	31,3	14,7	21,9	12,8	14,1	14,3
	20-24 let	42,9	25,7	25	40,6	47,2	28,1	32,4	41,5	29,8	43,8	42,9
	25-29 let	4,8	25	30	12,5	25	25	26,5	29,3	27,7	14,1	21,4
	30-34 let	19	10,7	20	6,3	5,6	12,5	11,8	2,4	12,8	12,5	7,1
	35 a více	0,1	3,6	5	6,3	5,6	3,1	14,7	4,9	17	15,6	10,7

6.1.6/b

Ukázky pramenů

		Kategorie	Město	Kraj	Kraj
Nový Rychnov.					
1.	Šumavsko	Jana Jmuntiffnk Lippmussky	52	/	/
		Jana Aluzkyer Mj. w. Jullingon	58	/	/
	Převrženky	Wjffalssium	40	/	/
		Wjffalssium	14	/	/
	Převrženky	Jmuntiffnk Wallia	5	/	/
		Amalia Mj. Schieng	12	/	/
	Převrženky	Mj. Junt Lippmussky Jmuntiffnk	15	/	/
		Jmuntiffnk Jmuntiffnk Jmuntiffnk	29	/	/
	Převrženky	Mj. Junt Lippmussky	18	/	/
		Amalia Mj. Schieng	24	/	/
	Převrženky	Mj. Junt Lippmussky	56	/	/
		Mj. Junt Lippmussky	55	/	/
	Jiti	Jiti	20	/	/
		Jiti	12	/	/
	Převrženky	Lippmussky Lippmussky	29	/	/
Lippmussky Lippmussky		22	/	/	
Převrženky	Jmuntiffnk Mj. Schieng	54	/	/	
	Lippmussky Mj. Schieng	52	/	/	
	Jiti	19	/	/	
Jiti	Jiti	11	/	/	
	Jiti	14	/	/	
Převrženky	Jiti Mj. Schieng k postouci st. 141	30	/	/	
	Mj. Schieng Lippmussky	29	/	/	
Jiti	Jiti Lippmussky	38	/	/	
	Lippmussky Mj. Schieng	20	21	/	
	Amalia	18	/	/	

V.2.1. První strana zповědního seznamu z roku 1839, zachycující č.p. 1 (zámek) v Novém Rychnově.

SOKA Pelhřimov, Farní úřad Nový Rychnov, inv. č. 19, kniha č. 19.

15	Galuzník	Farní úřad Sv. Petra	65	11
		Maryn M. n. Půvinná z ityifuciova	67	11
		Farní úřad Sv. Petra 814	24	11
		Maryn M. n. Půvinná z ityifuciova	24	11
		Maryn	11	11
16	Galuzník	Farní úřad Sv. Petra 22. April 796	52	11
		Maryn M. n. Půvinná z ityifuciova	50	11
		Farní úřad Sv. Petra 820	28	11
17	Galuzník	Farní úřad Sv. Petra 822	26	11
		Maryn M. n. Půvinná z ityifuciova	19	11
		Farní úřad Sv. Petra 828	10	11
		Farní úřad Sv. Petra 835	40	11
18	Galuzník	Farní úřad Sv. Petra	52	11
		Maryn M. n. Půvinná z ityifuciova	53	11
		Farní úřad Sv. Petra 822	26	11
		Maryn M. n. Půvinná z ityifuciova 831	19	11
		Maryn M. n. Půvinná z ityifuciova 834	11	11
19	Galuzník	Farní úřad Sv. Petra 15. dubna 803	45	11
		Maryn M. n. Půvinná z ityifuciova	42	11
		Maryn	20	11
		Maryn	16	11
		Maryn	3	11
20	Galuzník	Maryn	42	11
		Maryn	55	11
21	Galuzník	Maryn	26	11
		Maryn	26	11

V.2.2. První strana zповědního seznamu z roku 1848, zachycující č.p. 15. - 18. v Novém Rychnově.

SOKA Pelhřimov, Farní úřad Nový Rychnov, inv. č. 28, kniha č. 28.

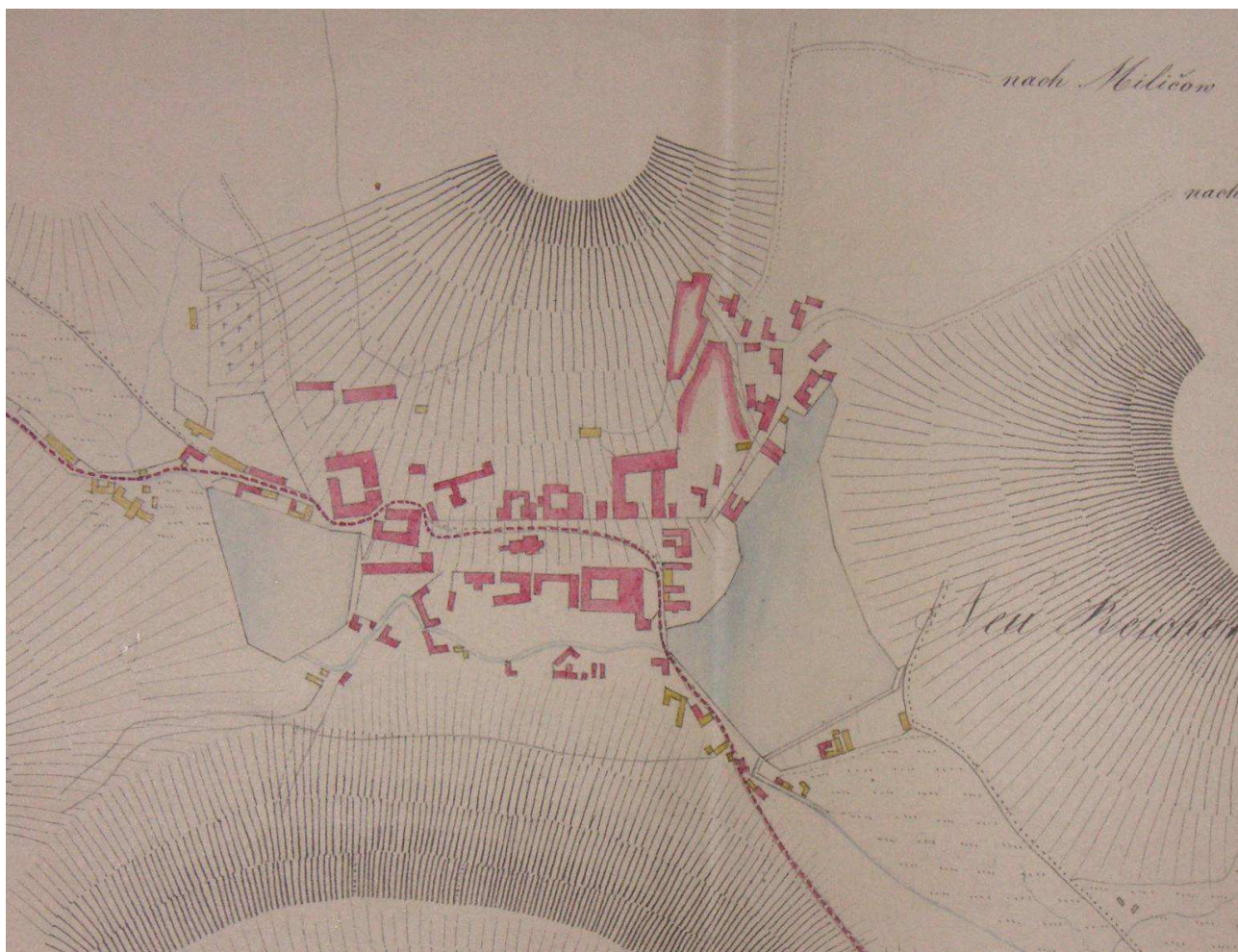
Měna míst	Měna obce	Pelhřimov a. n.	Nová Ves	Lázeňská	Lázeňská	Lázeňská		Lázeňská		Lázeňská	Lázeňská	Lázeňská	Lázeňská
						chlapci	holky	chlapci	holky				
Rychnov	559	242	951	46	250	12	88	76	75	115	1216		
Nová Ves	98	66	164	12	27	13	13	14	17	157	214		
Nový hrad	22	57	83	6	28	11	16	18	6	76	127		
Hořejkov	153	101	254	12	71	20	27	14	21	250	327		
Starý hrad	31	21	52	5	10	3	6	3	4	57	87		
Chrastov	75	90	165	10	24	11	16	11	11	161	209		
Chaloupky	33	28	61	5	22	6	9	10	5	54	80		
Lešův	62	75	127	5	44	14	16	14	6	129	186		
Milčice	126	126	262	14	76	14	30	27	21	260	352		
Perencice	79	62	142	8	50	16	9	12	18	144	200		
Sarsova	114	132	246	16	78	28	22	27	26	227	340		
Trsovy	23	35	58	2	15	3	7	2	5	57	76		
Tešerov	116	125	251	9	70	28	22	17	27	240	326		
Ústřední	30	29	59	2	23	7	12	3	4	58	84		
Nový chalupy	22	28	50	1	15	2	7	2	2	52	66		
Summa	1553	1282	2735	153	834	268	300	255	242	2356	3222		
Summa všech židů	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	16		
Summa aňaboliku	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	102		
Summa	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	4047		

Pl. Sýkora den 13. Dubna 1849

V.2.3. Závěrečný sumář zповědního seznamu z roku 1849.

SOKA Pelhřimov, Farní úřad Nový Rychnov, inv. č. 29, kniha č. 29.

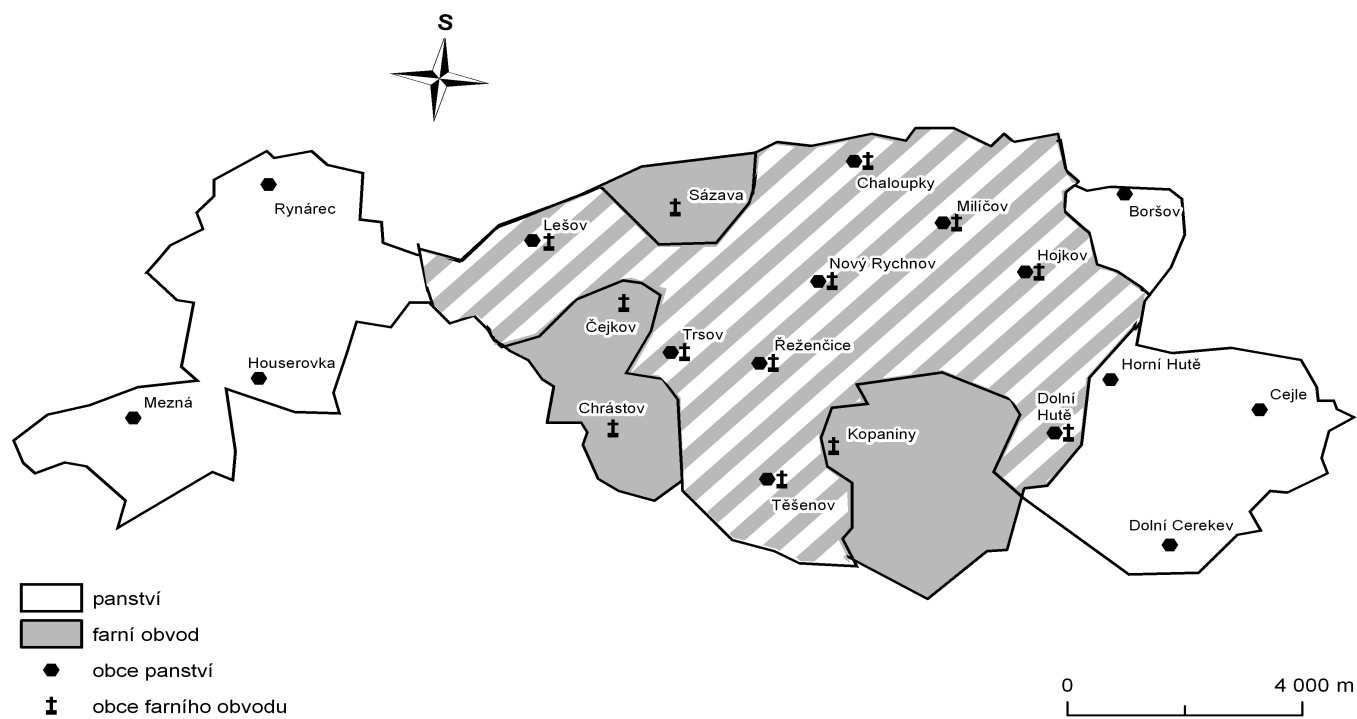
V.3. Mapy a plány

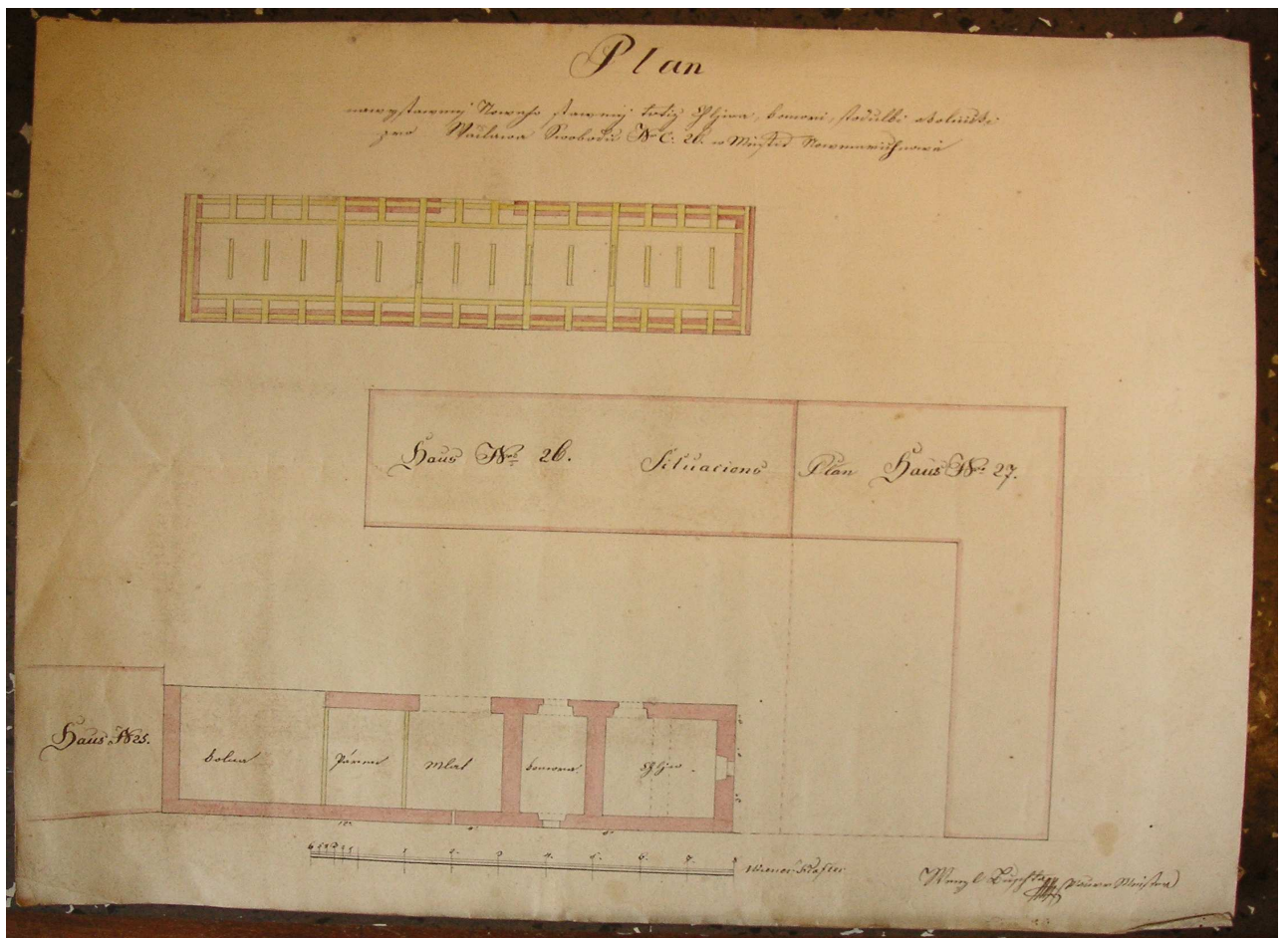

V.3.2. Plán Nového Rychnova pořízený v rámci plánování silnice z Pelhřimova do Rohozné roku 1849

NA Praha, Archiv pražského arcibiskupství, *Správa statků*, inv. č. 1081, sign. XXXIV/5/1-134, kart. 711.

FARNOST A PANSTVÍ NOVÝ RYCHNOV

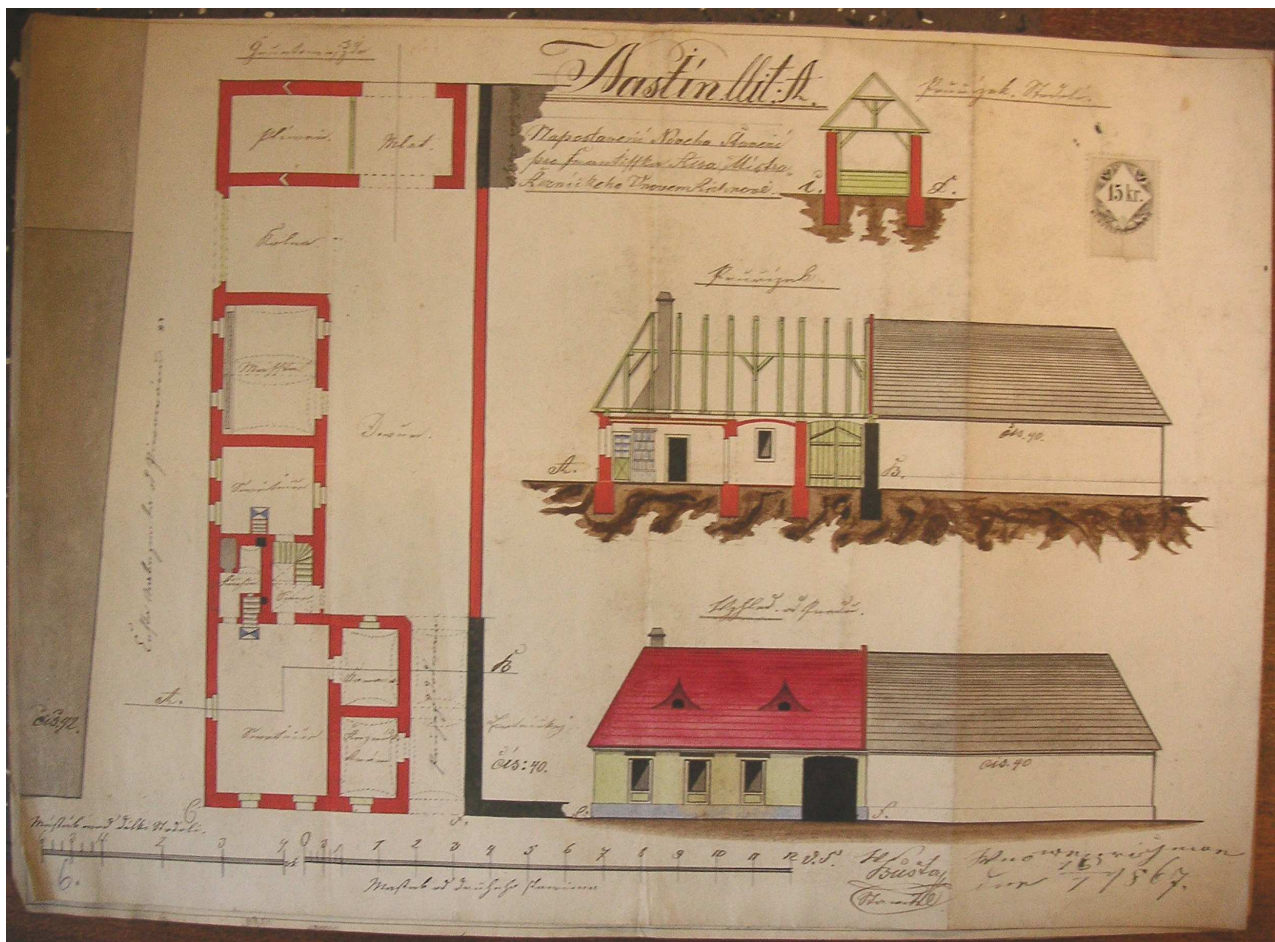

V.3.4. Plán na vystavění chlěva pro Václava Svobodu z Nového Rychnova č.p. 26, zachycující i stavení č.p. 25 a 27.

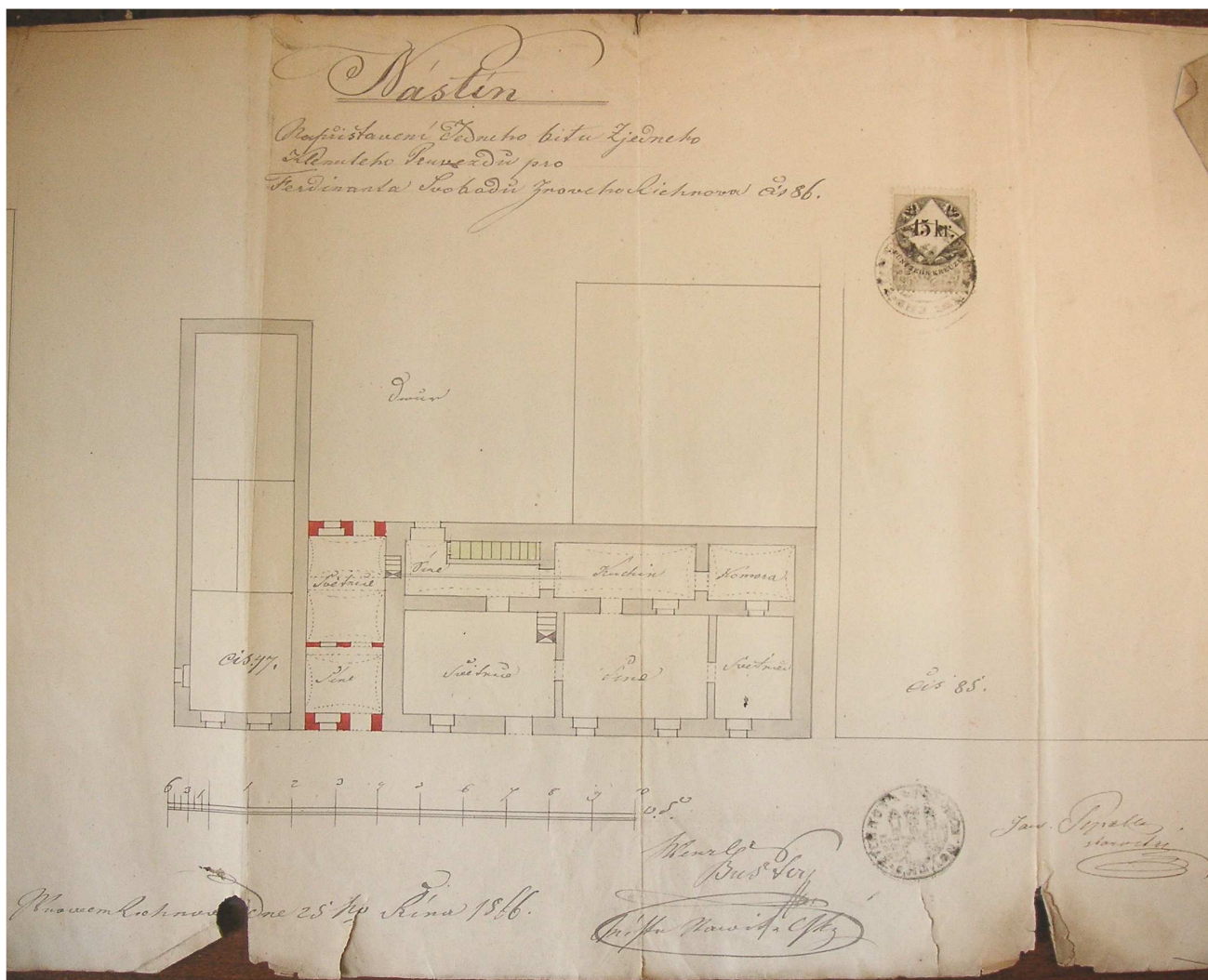
(Václav Bušta, nedatováno, patrně 60. léta 19. století)

NA Praha, Archiv Pražského arcibiskupství, Velkostatek Nový Rychnov, inv. č. 2433.

V.3.5. Plán na vystavění nového domu pro novorychnovského řezníka Františka Rysa (Václav Bušta, 1867)

NA Praha, Archiv Pražského arcibiskupství, Velkostatek Nový Rychnov, inv. č. 2427.

V.3.6. Návrh na vybudování bytu pro Ferdinanda Svobodu z Nového Rychnova. Byt měl být přestavěn z klenutého průjezdu mezi domy č.p. 47 a č.p. 85 (Václav Bušta, 1866)

NA Praha, Archiv Pražského arcibiskupství, Velkostatek Nový Rychnov, inv. č. 2434.

VI. PRAMENY A LITERATURA

VI.1. Prameny vydané

Jaroslaus SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen. Vierzehnten Theil – Taborer Kreis*, nedatováno.

Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen. Taborer Kreis*, Praha 1842.

Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis*, České Budějovice 1862.

VI.2. Prameny nevydané

NA Praha, APA, *Správa statků*, inv. č. 1080, sign. XXXVI/4/1-22, kart. 709.

NA Praha, APA, *Správa statků*, inv. č. 1081, sign. XXXIV/5/1-134, kart. 711.

NA Praha, APA, *Správa statků*, inv. č. 922, sign. XIV/2/4-12, kart. 432.

NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 1456, sign. 191 Pelhřimov.

NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 1457, sign. 192 Pelhřimov.

NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 1458, sign. 193 Pelhřimov.

NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 1461, sign. 203 Pelhřimov.

NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 1462, sign. 204 Pelhřimov.

NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 1788, kart. 464.

NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 2427.

NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 2433.

NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 2434.

NA Praha, *Indikační skizze VI*, inv. č. 8405, sign. Táb 311, Nový Rychnov, okres Pelhřimov.

NA Praha, *Stabilní katastr – duplikát*, inv. č. 8661, Nový Rychnov, kart. 3861.

SOA Třeboň, *Sbírka matrik Jihočeského kraje*, FÚ Nový Rychnov, kniha č. 1.

SOA Třeboň, *Sbírka matrik Jihočeského kraje*, FÚ Nový Rychnov, kniha č.13.

SOA Třeboň, *Sbírka matrik Jihočeského kraje*, FÚ Nový Rychnov, kniha č. 14.

MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 1, kniha č. 1.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 14, kniha č. 14.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 15, kniha č. 15.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 16, kniha č. 16.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 17, kniha č. 17.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 18, kniha č. 18.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 19, kniha č. 19.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 20, kniha č. 20.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 21, kniha č. 21.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 22, kniha č. 22.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 23, kniha č. 23.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 24, kniha č. 24.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 25, kniha č. 25.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 26, kniha č. 26.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 27, kniha č. 27.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 28, kniha č. 28.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 29, kniha č. 29.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 30, kniha č. 30.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 31, kniha č. 31.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 32, kniha č. 32.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 33, kniha č. 33.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 34, kniha č. 34.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 35, kniha č. 35.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 39, kniha č. 39.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 40, kniha č. 40.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 62, kart. 4.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 65, kart. 4.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 66, kart. 5.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 67, kart. 5.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 68, kart. 6.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 69, kart. 6.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 79, kart. 12.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *Vikariátní úřad Pelhřimov*, inv. č. 304, kart. 35.
MZA Brno – SOkA Pelhřimov, *Vikariátní úřad Pelhřimov*, inv. č. 399, kart. 50.

VI.3. Literatura

- ADLER, Jiří, *Zaniklé sklárny na Pelhřimovsku*, JSH 50, 1981, č. 3, s.166-172.
- ANDERSON, Michael, *Approches to the History of the Western Family. 1500-1980*, London 1980.
- BACCI, Massimo Livi, *Populace v evropské historii*, Praha 2003.
- BARDET, Jean Paul – DUPAQUIER, Jacques (edd.), *Histoires des populaions de l'Europe.II: La revolution demographique 1750-1914*, Fayard Paris 1998.
- CIRONISOVÁ, Eva, *Vystěhovalectví z Pelhřimovska v letech 1850-1944*, JSH 50, 1981, č.3, s. 173-181.
- ČÁŇOVÁ, Eliška – HORSKÁ, Pavla, *Obyvatelstvo obce Břevnova v církevních pramenech z let 1652-1800*, AUC, Phil. et. His. 3, 1972, s. 81-100.
- ČÁŇOVÁ, Eliška (ed.), *Nejstarší zповědní seznamy 1570-1666*, Praha 1973.
- ČÁŇOVÁ, Eliška, *K problematice studia zповědních seznamů arcibiskupství pražského jako pramene pro historickou statistiku*, HD 5, 1971, s. 47-60.
- ČÁŇOVÁ, Eliška, *Nejstarší zповědní seznamy arcidiecéze pražské jako pramen pro demografickou statistiku*, HD 6, 1972, s. 59-91.
- ČÁŇOVÁ, Eliška, *Prameny pro historickou statistiku v archivu pražského arcibiskupství*, HD 4, 1970, s. 19-32.
- ČÁŇOVÁ, Eliška, *Rekonstrukce rodin (příspěvek k metodice historicko-demografického výzkumu)*, AČ 33, 1983, s. 17-23.
- ČÁŇOVÁ, Eliška, *Složení domácností v Čechách v roce 1651*, HD 16, 1992, s. 63-66.
- ČÁŇOVÁ, Eliška, *Využití matričních údajů zповědních seznamů v demografické statistice*, AČ 3, 1978, s. 162-168.
- Dokoupil, Lumír – NESLÁDKOVÁ, Ludmila, *Charakteristické rysy vývoje úmrtnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století*, HD 12, 1987, s. 193-206.
- FAUVE-CHAMOUX, Antoinette, *K historii vdov*, HD 23, 1999, s. 15-28.
- FIALOVÁ, Ludmila, *Příspěvek k možnostem studia sňatečnosti v českých zemích za demografické revoluce*, HD 9, 1985, s. 89-121.
- FIALOVÁ, Ludmila, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století*, HD 19, 1987, s. 207-224.

- FIALOVÁ, Ludmila, *Změny ve vývoji plodnosti v českých zemích za demografické revoluce*, HD 15, 1991, s. 143-189.
- FROLEC, Václav, *Prostá krása. Deset kapitol o lidové kultuře v Čechách a na Moravě*, Praha 1984.
- GOODY, Jack, *Proměny rodiny v Evropské historii: historicko antropologická esej*, Praha 2006.
- GRULICH, Josef, *Okolnosti změn vlastnických poměrů v poddanském prostředí (Situace na jihočeském panství Chýnov v rozmezí let 1625-1795)*, in: Marie KOLDINSKÁ – Alice VELKOVÁ (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 108-128
- GRULICH, Josef, *Poddanská nemovitost a dědické právo na Tábořsku. Vřesecká rychta v letech 1625-1825*, JSH 65, 1996, s. 34-42.
- GRULICH, Josef, *Převody poddanských nemovitostí a migrace obyvatelstva na jihu Čech. Situace na Chýnovsku v druhé polovině 17. a 18. století*, SSD 6, 2000, s. 117-136.
- GRULICH, Josef, *Sňatkové migrace na jihu Čech (1750-1824)*, HD 30, 2006, s. 19-72.
- HEROLDOVÁ, Iva, *Vesnická poddanská rodina v Čechách před vydáním patentu o zrušení nevolnictví a po něm*, ČL 68, 1981, č. 3, s. 159.
- HORÁČEK, Cyril, *Výminek. Úvaha agrárně politická*, Praha 1900.
- HORSKÁ, Pavla – KUČERA, Milan – MAUR, Eduard – STLOUKAL, Milan, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990.
- HORSKÁ, Pavla, *Historický vývoj plodnosti v českých zemích. Stav a možnosti výzkumu*. HD 6, 1972, s. 3-39.
- HORSKÁ, Pavla, *Rodinná strategie ve vesnici Záblatí na Třeboňském panství (1661-1820)*, HD 17, 1993, s. 131-149.
- HORSKÝ, Jan – MAUR, Eduard, *Die Familie, Familienstrukturen und Typologie der Familien in der Böhmischen Historiographie*, HD 17, 1993, s. 7-35.
- HORSKÝ, Jan – SELIGOVÁ, Markéta, *Rodina našich předků*, Praha 1996.
- HRUŠKOVÁ, Věra, *Vliv změny profese na rodinu příměstské vesnice druhé poloviny 19. století*, HD 17, 1993, s. 201-228.
- JANOUŠEK, Emanuel, *Několik demografických dat z české vesnice na počátku 19. století*, HD 2, 1968, s. 67-71.
- KLABOUC, Jiří, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962.

- KLÁŠTERSKÁ, Alice, *Forma sociálního zabezpečení na vesnice v 18. a 1. polovině 19. století (Výměnek v pozemkových knihách vesnice Kůty u Štáhlav)*, HD 21, 1997, s. 93-131.
- KLÁŠTERSKÁ, Alice, *Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Štáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na poč. 19. století*, HD 22, 1998, s. 145-168.
- Kolektiv autorů, *Česká diplomatika do r. 1848*, Praha 1971.
- Kolektiv autorů, *Dějiny obyvatelstva našich zemí*, Praha 1996.
- KUTNAR, František, *Malé dějiny brambor*, Havlíčkův Brod 1963.
- LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách v devatenáctém století*, Praha 2006.
- LENDROVÁ, Milena, *K hříchu i k motlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999.
- MARTÍNKOVÁ, Lenka, *Archivy far a vikariátů na Pelhřimovsku. (Několik poznámek k jejich písemnostem na Pelhřimovsku od pobělohorské doby do počátku 20. století)*, AČ 55, 2005, s. 89 -117.
- MAUR, Eduard, *Počátky demografického přechodu v Evropě*, www.cefres.cz/pdf/maur.pdf.
- MAUR, Eduard, *Církevní matriky jako historický pramen (se zvláštním přihlédnutím k historické demografii)*, SAP 20, 1970, s. 425-457.
- MAUR, Eduard, *Církevní soupisy obyvatel v katolické a protestantské Evropě*, HD 4, 1970, s. 4-18.
- MAUR, Eduard, *Metoda rekonstrukce rodin v historické demografii*, Demografie 24, 1982, s. 101-102.
- MAUR, Eduard, *Na okraj francouzských metod historickodemografického bádání*, HD 2, 1968, s. 72-83.
- MAUR, Eduard, *O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům*, HD 3, 1969, s. 4-19.
- MAUR, Eduard, *Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté*, AUC, Phil. et His. 3, 1972, s. 9-80.
- MAUR, Eduard, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, HD 6, 1972, s. 40-58.
- MAUR, Eduard, *Základy historické demografie*, Praha 1983.
- MRÁZKOVÁ, Jana, *„Přislibujou sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati.“ Vliv rodina a „přátel“ na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století*, HD 29, 2005, s. 53-107.

- MYŠKA, Milan, *Protoindustrializace (Čtvrtstoletá bilance jednoho historického paradigmatu)*, ČČH 92, 1994, s. 759-774.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004.
- NUHLÍČEK, Josef, *Matriční listinné doklady a jejich hodnota*, AČ 19, 1969, s. 91-97.
- PROKŮPEK, J.A., *Jak se hospodařilo na venkovských hospodářstvích v XIX. a na počátku XX. století. Vzpomínky a úvahy*, Časopis pro dějiny venkova 18, 1931, č. 1, s. 21-41.
- SRB, Vladimír, *Dvě stě let statistiky přirozené měny obyvatelstva v českých zemích (1785-1985)*, HD 9, 1985, s. 9-88.
- STEINBACHOVÁ, Lucie, *Ke kritice spolehlivosti zповědních seznamů pražské arcidiecéze*, HD 23, 1999, s. 137-150.
- ŠIMÁK, J. V., *Zповědní seznamy arcidiecéze pražské z r. 1671-1752, díl V-Bechyňsko*, Praha 1928.
- ŠIMŮNKOVÁ, Alena, *Statut, odpovědnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti 19. století*, ČČH 95, č. 1, 1997, s. 55-107.
- ŠUBRTOVÁ, Alena, *Kojenecká úmrtnost v Praze na přelomu 18. a 19. století*, Statistika a demografie 9, 1972, s. 133-163.
- ŠUBRTOVÁ, Alena, *Kontracepce, aborty a infancitidia v pramenech v předstatistickém období*, HD 15, 1991, s. 9-46.
- TINKOVÁ, Daniela, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu osvícenské společnosti*, HD 27, 2003, s. 133-172.
- VELKOVÁ, Alice, *Fenomén stáří ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, SSD 6, 2001, s. 145-156.
- VELKOVÁ, Alice, *Migrace a životní cyklus venkovského obyvatelstva na Štáhlavsku v letech 1750-1850*, HD 30, 2006, s. 73-98.
- VELKOVÁ, Alice, *Složení domácností a problematika čelední služby na panství Štáhlavy počátkem 19. století*, in: Marie KOLDINSKÁ – Alice VELKOVÁ (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 140-161.
- VELKOVÁ, Alice, *Sociální stratifikace venkova na přelomu 18. a 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, SSD 10, 2002, s. 53-66.
- VELKOVÁ, Alice, *Výzkum sociální mobility na příkladu osob narozených v letech 1791-1800 na panství Štáhlavy*, HD 27, 2003, s. 173-224.

VESELÁ, Jana, *Úvod do demografie I.-II.*, Pardubice 2002.

VOJTÍŠKOVÁ, Marie, *Farní archivy a historicko-demografické bádání*, HD 4, 1970,
s. 33-49.

VII. SEZNAM PŘÍLOH

VII.1. Grafické přílohy

- 2.5.1. Původ ženicha a nevěsty (Nový Rychnov, 1831-1855)
- 3.2.1. Umístění podruhů a čeledi v domácnostech hospodářů (Nový Rychnov, 1833, 1843, 1853)
- 3.3.1.1. Rodiny majitelů usedlostí (Nový Rychnov, 1833, 1853)
- 3.3.1.2. Typologie rodin hospodářů (Nový Rychnov, 1833)
- 3.3.1.3. Typologie rodin hospodářů (Nový Rychnov, 1853)
- 3.4.1.1. Rodiny podruhů (Nový Rychnov, 1833 a 1853)
- 3.4.1.2. Typologie rodin podruhů (Nový Rychnov, 1833, 1853)
- 6.1.1/a Poměr počtu sňatků a počtu narozených dětí (Nový Rychnov, 1801 – 1855), tabulka
- 6.1.1/b Totéž, graf
- 6.1.2/a Poměr počtu sňatků a počtu narozených dětí (Nový Rychnov, 1835 – 1855), tabulka
- 6.1.2/b Totéž, graf
- 6.1.3/a Srovnání počtu obyvatel, počtu dětí a počtu nově narozených (Nový Rychnov, 1834 – 1855), tabulka
- 6.1.3/b Totéž, graf
- 6.1.4/a Sňatky obyvatel podle místa původu snoubenců (Nový Rychnov, 1801 – 1855), tabulka
- 6.1.4/b Totéž, graf
- 6.1.5/a Sňatkový věk mužů při prvním sňatku (Nový Rychnov, 1801 – 1855), tabulka
- 6.1.5/b Totéž, graf
- 6.1.6/a Sňatkový věk žen při prvním sňatku (Nový Rychnov, 1801 – 1855), tabulka
- 6.1.6/b Totéž, graf

VII.2. Obrazové přílohy

- V.2.1. První strana zповědního seznamu z roku 1839, zachycující č.p. 1 (zámek) v Novém Rychnově, SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 19, kniha, č. 19.
- V.2.2. První strana zповědního seznamu z roku 1848, zachycující č.p. 15. - 18. v Novém Rychnově, SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 28, kniha č. 28.
- V.2.3. Závěrečný sumář zповědního seznamu z roku 1849, SOkA Pelhřimov, *FÚ Nový Rychnov*, inv. č. 29, kniha č. 29.
- V.3.1. Městečko Nový Rychnov, jádro katastru obce, *Indikační skizze VI*, inv. č. 8405, sign. Táb 311, Nový Rychnov, okres Pelhřimov.
- V.3.2. Plán Nového Rychnova, NA Praha, APA, *Správa statků*, inv. č. 1081, sign. XXXIV/5/1-134, kart. 711.
- V.3.3. Mapa farnosti a panství Nový Rychnov
- V.3.4. Plán domu v Novém Rychnově, NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 2433.
- V.3.5. Plán domu v Novém Rychnově, NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 2427.
- V.3.6. Plán domu v Novém Rychnově, NA Praha, APA, *Velkostatek Nový Rychnov*, inv. č. 2434.

VIII. SEZNAM ZKRATEK

AČ	Archivní časopis
APA	Archiv pražského arcibiskupství
AUC Phil. et. His	Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica
ČČH	Český časopis historický
ČL	Český lid
FÚ	Farní úřad
HD	Historická demografie
JSH	Jihočeský sborník historický
MZA	Moravský zemský archiv
NA	Národní archiv
SAP	Sborník archivních prací
SOA	Státní oblastní archiv
ŠOkA	Státní okresní archiv
SSD	Studie k sociálním dějinám